

PROVINCIE
FLEVOLAND

Monitor Omgevingsvisie FlevolandStraks

Juni 2021

OMGEVINGSVISIE
FLEVOLANDSTRAKS

De Omgevingsvisie FlevolandStraks is in november 2017 door Provinciale Staten vastgesteld en formuleert zeven lange termijn opgaven richting 2030 en verder voor Flevoland.

De Omgevingsvisie is het strategische document van de provincie voor de langere termijn. Zij geeft aan welke kansen en opgaven er voor Flevoland liggen en welke ambities we hebben voor de toekomst. De visie is op hoofdlijnen, globaal en bedoeld om adaptief te zijn; dit betekent dat periodiek de vraag moet worden beantwoord of er aanleiding is tot bijsturing op ambities of zelfs opgaven.

Voor de zeven opgaven zijn in de Omgevingsvisie ambities omschreven als 'stippen aan de horizon' voor 2030. Daarnaast zijn ontwikkelprincipes bepaald over de manier waarop we projecten aanpakken en met elkaar werken. Het is nodig om de opgaven – alle zeven op hun eigen manier – goed te organiseren en de voortgang in kaart brengen. Dit doen we door aansturing, monitoring, evaluatie en bijstelling.

Als onderdeel van de cyclus is dit monitoringsinstrument opgesteld: een momentopname met een beschrijvend objectief karakter. Het is de bedoeling over twee jaar een volgende monitor uit te brengen.

Meten is weten. Daarom hebben we in de monitor de ontwikkelingen in kaart gebracht. Daarmee kunnen we volgen hoe de provincie de zeven opgaven realiseert en hoe we werken aan de realisatie van de ambities 2030. De manier waarop we met elkaar aan de toekomst van Flevoland werken is minstens zo belangrijk. Dit komt tot uiting in de Flevoprincipes. In de monitor wordt inzicht gegeven om te leren en zo nodig bij te sturen. Op deze manier helpt de monitor bij een tussentijdse evaluatie van de Omgevingsvisie en de bepaling van de lange termijn agenda van de provincie.

In de monitor Omgevingsvisie hebben we de voortgang van de opgaven als geheel in beeld gebracht met feiten en cijfers. De monitor toont de trends en ontwikkelingen in Flevoland in relatie tot de gestelde ambities. Voor de stippen op de horizon is in beeld gebracht of we op koers liggen.

De monitor biedt strategische informatie op outcome-niveau. Hiermee doet de monitor nadrukkelijk geen uitspraken over beleidsprestaties, maar heeft het een agenderende functie.

Naast deze monitor wordt ook een tussenrapportage van de Omgevingsvisie opgesteld. We zijn nu bijna vier jaar bezig met de uitvoering van de Omgevingsvisie. In die periode heeft de wereld niet stilgestaan.

Recente ontwikkelingen als de Coronacrisis, de aanpak van het stikstofvraagstuk en de woonopgave maken een bezinningsmoment nuttig. We zien ook nieuwe opgaven op Flevoland afkomen en regelmatig wordt het perspectief gericht op 2050. Daarom is afgesproken dat er in deze bestuursperiode een evaluatie van de Omgevingsvisie wordt opgesteld die inzichtelijk maakt waar we staan en hoe we verder zouden moeten gaan. De op te stellen tussenrapportage is één van de bouwstenen van die evaluatie. We vragen een “expert opinion” voor een foto van de stand van zaken en een vooruitblik in een perspectief. Deze zal naar verwachting eind van dit jaar gereed komen.

Samenvatting

Deze Monitor Omgevingsvisie 2021 is de eerste monitor van de Omgevingsvisie FlevolandStraks. De Monitor is bedoeld om van de voortgang van de Omgevingsvisie kennis te nemen en te kunnen leren en waar nodig hierop (bij) te sturen. Aan de hand van zogeheten outcome-indicatoren wordt in beeld gebracht welke ontwikkelingen zich in Flevoland voordoen, en of met deze ontwikkelingen de ‘stippen op de horizon’ uit de Omgevingsvisie worden bereikt. De monitor heeft hiermee een belangrijke signalerende functie.

De bevindingen zijn veelal niet direct te herleiden naar inspanningen van de Provincie Flevoland, omdat provinciaal beleid slechts één van de vele factoren is die genoemde ontwikkelingen beïnvloedt en effecten soms pas op langere termijn verwacht worden. De monitor is een groeimodel, en niet alle gewenste indicatoren zijn in deze eerste editie al beschikbaar. Dit rapport verschijnt midden in de Coronacrisis. Hoewel telkens de meest recente beschikbare data is opgenomen, reflecteert deze data niet altijd de stand van zaken in 2021. Op het [dashboard](#) van de monitor Omgevingsvisie worden de cijfers continu up-to-date gehouden. De belangrijkste bevindingen worden in deze samenvatting per opgave weergegeven.

Duurzame Energie

- De positie van Flevoland als landelijke koploper op het gebied van hernieuwbare energieproductie is ten opzichte van eerdere jaren verder bestendigd. Windenergie heeft hierin veruit het grootste aandeel. Zon-op-dak en zon-op-veld leveren momenteel nog een beperkte bijdrage, maar hun aandeel groeit de laatste jaren hard. Waar het aandeel in de totale elektriciteitsproductie in 2010 nog verwaarloosbaar was, is zonnestroom inmiddels goed voor ruim 6% van de totale hernieuwbare elektriciteitsproductie in Flevoland.
- Het energiegebruik en de daaraan gerelateerde CO₂-uitstoot nemen licht toe. Ondanks de sterke groei van de economie en de bevolking in dezelfde periode zijn deze twee indicatoren al lange tijd relatief stabiel in Flevoland. Voor energiebesparing is geen data beschikbaar; deze wordt op het niveau van de provincie niet expliciet gemeten. Ondanks de sterke groei van de economie en het aantal inwoners is het energiegebruik nauwelijks gestegen in de afgelopen periode. Daaruit kan worden afgeleid dat er wel degelijk sprake is van energiebesparing. De genoemde groei wordt nagenoeg geheel gecompenseerd door de besparing in woningbouw en andere sectoren.
- Op basis van bovenstaande ontwikkelingen bedraagt het aandeel hernieuwbare energie ten opzichte van het totale gebruik van energie inmiddels 30% in Flevoland, tegenover 7,6% gemiddeld in Nederland. Dit betekent dat Flevoland in 2018 voor 30% energieneutraal was. Exclusief mobiliteit komt Flevoland uit op 50,7% energieneutraliteit.
- Het uiteindelijke doel van het Flevolandse energiebeleid is bij te dragen aan de reductie van broeikasgasemissies, zoals ook in de Omgevingsvisie is benoemd. Gedeputeerde Staten hebben in de mededeling “Energieneutraliteit in Flevoland”^a dan ook aangegeven bij vervolgstappen op het gebied van energie de reductie van broeikasgasuitstoot op het gebied van alle klimaattafels van het Klimaatakkoord als belangrijkste raamwerk te zien.

a Zie <https://stateninformatie.flevoland.nl/documenten/ingekomen-stukken/DOCUVITP-2629403-v17-Mededeling-Energieneutraliteit-in-Flevoland.PDF>

Circulaire Economie

- Het streven is om in 2030 en verder bekend te staan als de grondstoffenleverancier voor de Circulaire Economie (CE). Ook stimuleren we als provincie de circulaire economische innovatie naar een afvalvrije economie in Flevoland, waarbij de regionale economie een impuls krijgt. CE is een relatief jong aandachtsgebied en de weg naar een afvalvrije economie is nog lang, zo is te zien in de cijfers. De totale hoeveelheid huishoudelijk afval neemt bijvoorbeeld licht toe ten opzichte van 2010, al neemt in deze periode ook de bevolking toe. Tegelijkertijd zien we dat de hoeveelheid afval per inwoner daalt. Daarnaast krijgt steeds meer huishoudelijk afval een nuttige toepassing. De vraag is echter of deze ontwikkelingen snel genoeg gaan, en of extra inspanningen nodig zijn om een afvalvrije economie te realiseren. De landelijke monitor schets een zelfde beeld: een afvalvrije economie is nog ver weg.
- Het aantal circulaire banen en vestigingen is nog beperkt. Met 4% ligt het aandeel iets onder het landelijk gemiddelde. Het aantal banen groeit wel in de afgelopen jaren, maar deze groei is relatief beperkt en loopt gelijk op met de ontwikkeling van het totaal aantal banen. Hierdoor blijft het aandeel min of meer gelijk. Een groot deel van de CE-werkgelegenheid

bevindt zich bij bedrijven actief in de handel, lease en reparatie van auto's.

- Het aanbod groene grondstoffen laat een groot potentieel zien, vooral vanuit de agrarische sector. Als we kijken naar gebruikte materialen, zien we dat met name vanuit de bouw – specifiek: grond-, weg- en waterbouw – relatief grote reststromen vrijkomen die mogelijk kunnen worden hergebruikt. In hoeverre dit potentieel wordt omgezet is op dit moment nog niet te zeggen.
- Op diverse onderdelen ontbreekt nog data om iets te kunnen zeggen over de mate waarin CE-ambities worden gerealiseerd. De komende periode worden er stappen gezet om ook voor ontbrekende indicatoren data beschikbaar te krijgen. Naar verwachting kunnen deze in een volgende monitor worden opgenomen.

Landbouw Meerdere Smaken

- De opgave Landbouw Meerdere Smaken richt zich onder meer op een wendbare, weerbare en duurzame landbouwsector. Ook is het streven in 2030 en verder bekend te staan om het aanpassingsvermogen van de agrofoodsector. Dit zijn lastig te meten concepten, die sterk samenhangen met innovatie. Het aandeel innovatieve bedrijven in de Flevolandse agrofoodketen ligt boven het Nederlands gemiddelde.

Flevolandse agrofoodbedrijven zijn vooral gericht op product- en/of procesinnovatie. Het omzetaandeel dat technologische innovatoren uit innovatie halen is daarentegen relatief beperkt in Flevoland. Tot slot zien we dat er in de provincie volop initiatieven zijn op het gebied van innovatie. Denk aan diverse proeftuinen, de Agro Innovatie Motor en de Boerderij van de Toekomst.

- De verdien capaciteit en productiviteit van Flevolandse agrariërs is bijzonder hoog. Qua arbeidsproductiviteit hoort Flevoland bij de top van Europa: bijna nergens wordt er per arbeidskracht zoveel toegevoegde waarde gegenereerd als in Flevoland.
- Zorgen zijn er nog steeds op het gebied van duurzaamheid en toekomstbestendigheid. Mede door de hoge productiviteit kunnen landbouwgronden uitgeput raken. Hier wordt niet alleen de sector zelf door geraakt door bijvoorbeeld afname van de functionele agrobiodiversiteit, ook de biodiversiteit in brede zin kan er hierdoor op achteruit gaan. Een ander aandachtspunt in het kader van toekomstbestendige landbouw betreft de hoge kostenstructuur van Flevolandse agrariërs.
- In het licht van bovenstaande uitdagingen zien we dat biologische productiewijzen steeds meer in zwang raken en dat Flevoland hierin vooroploopt.

Het aandeel biologische landbouwbedrijven is relatief groot in Flevoland (14%), en groeit bovendien harder dan gemiddeld in Nederland. Eenzelfde beeld ontstaat wanneer we kijken naar het areaal biologische landbouwgrond: het aandeel biologische landbouwgrond ligt met 14% in 2020 fors boven dat van alle andere provincies. Tussen 2015 en 2020 groeide het areaal biologische grond met ruim 43%.

- Op het gebied van biodiversiteit zien we dat de totale biodiversiteit sinds 1990 een licht stijgende trend laat zien in Flevoland, maar deze trend vlakt sinds 2010 af. Sinds 2014 is sprake van een lichte afname. Achter deze algehele trend gaat een grote variatie schuil: zo zijn er zorgen om de biodiversiteit in het agrarisch en stedelijke gebied. Met het vaststellen van het Actieplan Biodiversiteit in april 2021 door Provinciale Staten zet Flevoland in op het versterken van de biodiversiteit.

Regionale Kracht

- Vanuit de opgave Regionale Kracht wordt gestreefd naar het versterken van de economische structuur van Flevoland. De *Entrepreneurial Ecosystem Index* geeft een indicatie van de kracht van regionale economische ecosystemen. Flevoland scoort in deze index onder het Nederlandse gemiddelde. Ten opzichte van de vorige meting is de score van Flevoland in 2020 min of meer stabiel gebleven. Op het gebied van leiderschap en verbondenheid van bedrijven in netwerken valt bijvoorbeeld nog terrein te winnen, blijkt uit de 2020-meting.
- Tegelijkertijd zien we dat de Flevolandse economie met name de laatste jaren hard groeit. Het Bruto Regionaal Product liet de afgelopen jaren hoge groeicijfers zien en het aantal banen en vestigingen nam fors toe. Mede dankzij de komst van enkele

grote logistieke vestigers lag ook de uitgifte op bedrijventerreinen op een relatief hoog niveau. Voor deze indicatoren is ook data uit 2020 beschikbaar, waarin de impact van de Coronacrisis nog nauwelijks zichtbaar is. Integendeel: zowel het aantal banen, vestigingen als de uitgifte op bedrijventerreinen lieten een groei zien in 2020.

- Ondertussen wordt via het realiseren van diverse bovenregionale voorzieningen gewerkt aan het versterken van de economische structuur in Flevoland. Lelystad Airport/OMALA, het bedrijventerrein Lelystad Airport Businesspark en de overslaghaven Flevokust haven zijn voorbeelden van voorzieningen waarmee wordt gewerkt aan het construeren van krachtige knooppunten in de regio.

- Ook via de Regio Deal Noordelijk Flevoland, de ontwikkeling van een Mobiliteit en Infrastructuur Test Centrum (MITC) en de Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland (MNSF) wordt volop ingezet op het versterken van de regionale kracht van Flevoland.
- Regionale Kracht richt zich tot slot op het versterken van blauwgroene zones en excellente woonmilieus. Voor het versterken van blauwgroene zones is nog geen geschikte indicator beschikbaar. Na het vaststellen van de Omgevingsvisie heeft het concept excellente woonmilieus opvolging gekregen middels de Flevolandse Woonagenda en de opgave om 100.000 woningen te realiseren. Flevoland staat voor een woningbouwopgave, waarbij een volwaardige, leefbare en duurzame gebiedsontwikkeling de voorwaarde is en (OV)bereikbaarheid, werkgelegenheid, voorzieningen, ruimte voor natuur en kwaliteit van wonen als belangrijke uitgangspunten gelden. Data over aspecten als bijvoorbeeld circulariteit van bouwen is nog niet beschikbaar. Wel zien we dat er tussen 2012-2020 bijna 15.000 woningen zijn gebouwd in Flevoland, waarmee de voorraad met 9% groeide (landelijk 7%). Flevolandse zijn relatief tevreden met hun woning. In 2018 was 85% van de particuliere huishoudens in Flevoland tevreden met hun huidige woning, min of

meer gelijk aan het gemiddelde in Nederland. Voor wat betreft een excellente woonomgeving liggen er uitdagingen: over de woonomgeving zijn Flevolandse minder tevreden dan gemiddeld, 81% tegenover 83% gemiddeld. Huishoudens in meergezinswoningen zijn het minst tevreden over hun woonomgeving.

Krachtige Samenleving

- Krachtige Samenleving streeft naar een trendbreuk op het gebied van opleidingsniveau, armoede, gezondheid, sociale veerkracht, participatiegraad en een beroepsbevolking die beter past bij de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Op veel van deze terreinen schetst deze monitor een positieve ontwikkeling sinds 2010, al kan van een trendbreuk nog niet altijd worden gesproken. Zo zien we onder meer dat er minder huishoudens zijn onder de lage-inkomensgrens en nam de werkloosheid tot aan de coronacrisis af. Voor het opleidingsniveau geldt dat het aandeel hoger opgeleiden in Flevoland is toegenomen, maar deze toename blijft nog wel achter bij de gemiddelde toename in Nederland. Ook op het gebied van positief ervaren gezondheid is een licht positieve trend zichtbaar, waar op landelijk niveau juist een dalende trend zichtbaar is. De meest recente data op deze indicator dateren echter uit 2016.

Naar verwachting zullen nieuwe cijfers beschikbaar komen na de zomer van 2021. Ondanks deze positieve ontwikkelingen, zien we dat de score op een aantal van bovengenoemde indicatoren nog onder het Nederlands gemiddelde ligt.

- Op het gebied van brede welvaart zijn er ondanks positieve ontwikkelingen nog steeds uitdagingen. De brede welvaart in Flevoland is sinds 2017 met 5% gestegen. Toch kent de provincie een relatief lage brede welvaart in vergelijking met andere Nederlandse regio's. Vooral op het gebied van subjectief welzijn, sociale contacten en balans tussen werk en privé scoort Flevoland onder het Nederlands gemiddelde. Op het gebied van onderwijs, milieu, en woontevredenheid scoort Flevoland bovengemiddeld.
- Nadat de werkloosheid in Flevoland eind 2019 voor het eerst weer onder het niveau van 2008 lag, heeft de coronacrisis gezorgd voor een ommekeer. Voor het eerst in jaren steeg in Flevoland – net als in de rest van Nederland – de werkloosheid weer. Als gevolg van de coronapandemie is ook de spanning op de arbeidsmarkt in 2020 afgenomen. In een jaar tijd veranderde de spanning op de arbeidsmarkt in Flevoland van krap (relatief weinig personeelsaanbod t.o.v. vacatures) naar gemiddeld. Hiermee kent Flevoland in vergelijking met andere provincies een

- relatief lage arbeidsmarktspanning in Q4 van 2020. Flevoland kent nog wel veel krapte in de agrarische sector en technische beroepen. Ook binnen Zorg & Welzijn (focus van Krachtige Samenleving) is de arbeidsmarkt krap. Als gevolg van onder meer vergrijzing wordt richting 2030 bovendien een steeds grotere mismatch tussen de vraag naar arbeid en het beschikbare personeel in Zorg & Welzijn voorzien.
- Zoals in de inleiding benoemd zijn bovenstaande bevindingen niet direct te herleiden naar inspanningen van de Provincie Flevoland. Wel laten deze bevindingen zien dat de aandachtsgebieden van Krachtige Samenleving (de 4 programmalijnen: Gezond en veerkrachtig Flevoland, Leefbaar platteland, Toekomstbestendige gezondheidszorg en Arbeidsmarkt en participatie) nog steeds actueel en relevant zijn voor inzet van de Provincie Flevoland.

Zo is het programma WEL in Flevoland van start gegaan, is de provincie een stevige deelnemer aan de Zorgtafel, wordt samen met de GGD het concept Positieve Gezondheid in Flevoland verder ontwikkeld en inzichtelijk gemaakt, is de ontwikkeling van een Human Capital Agenda Zorg & Welzijn van start gegaan en opent in het tweede kwartaal van 2021 de subsidieregeling Leefbaar Platteland.

Het Verhaal van Flevoland

- Het Verhaal van Flevoland komt sterk tot uiting in het Erfgoedprogramma, de Landschapvisie en in gebiedsbranding. Deze drie onderdelen zijn in samenhang opgesteld, vullen elkaar aan en vormen gezamenlijk de aanpak voor 'Het Verhaal van Flevoland'.
 - Het Verhaal van Flevoland zit meer en meer verweven in initiatieven en wordt uitgedragen langs diverse kanalen. Zo is het Verhaal van Flevoland onderdeel van diverse culturele uitingen (bijv. theater), en komt het ook expliciet terug in de cultuurnota. Ook komt het tot leven via pop-ups en tentoonstellingen in het kader van het programma Erfgoed. Daarnaast is het onderdeel van de landschapvisie: het Verhaal wordt onder meer verteld door het Flevolandse landschap en de unieke, grootschalige landschapskunstwerken. Via de Vernieuwend Initiatief Prijs worden initiatieven aangemoedigd het Verhaal uit te dragen. Tot slot wordt via de digitale platformen InFlevoland en VisitFlevoland gewerkt aan de branding en zichtbaarheid van de provincie.
 - Tegelijkertijd zien we in de cijfers dat er nog geen sprake is van een sterke Flevolandse identiteit of trots op Flevoland. Ook de mate van bekendheid van Flevoland kan vooral internationaal nog aan terrein winnen.
- Het gevoel van verbondenheid van Flevolandse met de provincie is lager dan gemiddeld. Slechts een op de drie Flevolandse geeft aan zich sterk verbonden te voelen met de provincie. Flevolandse voelen zich veel vaker sterk verbonden met de eigen woonplaats of Nederland. Het gevoel van verbondenheid is wel sterker onder Flevolandse die geboren zijn in Flevoland. Flevolandse zijn over het algemeen minder vaak trots op hun provincie dan gemiddeld voor Nederland.
 - Internationaal lijkt de bekendheid van Flevoland nog verder te kunnen worden versterkt, al wordt er reeds volop ingezet op de nationale en internationale branding door het Flevolandse brandteam. Zo ademt het Food Forum Paviljoen op de Floriade het Verhaal van Flevoland uit, en wordt 'het Verhaal' door o.a. het brandteam meegenomen in alle promotie van Flevoland als vakantiebestemming voor Duitsers en Belgen. Eind 2019 gaf één op de vijf Duitsers en minder dan de helft van de Belgen aan bekend te zijn met de provincie. Onder meer het Flevolandse landschap, de natuur en het IJsselmeer worden aangegeven als reden om Flevoland te bezoeken. Woorden die vaak geassocieerd worden met Flevoland zijn onder andere 'open' en 'vrijheid'.

Ruimte voor Initiatief

- Ruimte voor initiatief legt het accent op houding en gedrag, samenwerking binnen en buiten de organisatie en het leren van opgedane ervaringen. Dit uit zich vooral via de andere opgaven. Het tot uiting komen van een nieuwe bestuursstijl via een geïntegreerde benadering, vanuit het 'ja, mits'-principe en de vorming van een complementair bestuur, wisselt per opgave.
- In alle opgaven worden relevante voorbeelden genoemd waarin actief is gezocht naar samenwerking met gemeenten, uitvoeringsorganisaties, kennisinstellingen en andere partners voor het opzetten van programma's of beleid. In het hoofdstuk over Ruimte voor Initiatief valt meer over deze voorbeelden te lezen.
- Het 'ja mits'-principe zien we vaak terugkomen. Ruimte bieden aan het inbrengen van initiatieven staat hierbij centraal, waarbij er in de ene opgave meer afgebakende kaders bestaan waarbinnen initiatieven worden gewogen dan bij de andere opgave. Voor veel opgaven wordt aangegeven dat ruimte geven aan initiatieven onderdeel is van het 'bestaansrecht' van de opgave: het ruimte bieden aan, aanjagen van en faciliteren van initiatieven vormen vaak belangrijke uitgangspunten.

- Integraal samenwerken – bijv. gezamenlijke beleidsontwikkeling- en/of uitvoering vanuit diverse opgaven - wordt voornamelijk nog gedaan op thema's waar samenwerking van nature logisch is. Zowel uit de gesprekken als uit een evaluatie van de eerste uitwerkingsagenda kan worden opgemaakt dat inhoudelijke interacties nog niet altijd zichtbaar zijn of actief worden opgezocht.

Flevoprincipes, samenhang en crossovers

- De Flevoprincipes geven inspiratie voor en richting aan de uitwerking van de Omgevingsvisie. De Flevoprincipes beslaan 6 ontwikkelprincipes die inspiratie en richting geven aan de opgaven. Het streven is deze Flevoprincipes te gebruiken bij iedere opgave. De mate waarin dit tot uiting komt verschilt. Zelden komen de Flevoprincipes expliciet naar voren, al geven betrokkenen wel aan dat deze onbewust toch veelvuldig worden toegepast. Ze zitten vaak verweven in de manier waarop gewerkt wordt. Langs diverse voorbeelden wordt duidelijk dat het ene principe hierbij vaker naar voren komt dan het ander.
- Het streven is om cross-overs en samenhang te bewerkstelligen tussen de afzonderlijke opgaven uit de Omgevingsvisie. In gesprekken met betrokkenen is gevraagd in hoeverre daar sprake van is en of er

voorbeelden te noemen zijn. Hieruit ontstaat een wisselend beeld. Enerzijds zijn er tal van voorbeelden genoemd waarbij cross-overs gerealiseerd worden en waar intensief wordt samengewerkt tussen opgaven. Tegelijkertijd wordt ook door diverse betrokkenen aangegeven dat dit met name gebeurt op vlakken waar het logisch is om met elkaar samen te werken, waar men elkaar nodig heeft en haast van nature al vindt. Er is nog weinig sprake van het structureel opzoeken van cross-overs. Daarbij wordt aangegeven dat er nog kansen liggen voor het realiseren van zulke cross-overs.

Inhoudsopgave

Vooraf	2	2. Duurzame energie	19	Bijlagen	76
Samenvatting	3	3. Circulaire Economie	23	Bijlage 1. Begrippenlijst	77
1. Inleiding	10	4. Landbouw Meerdere Smaken	32	Bijlage 2. Verantwoording	78
1.1 Aanleiding en achtergrond	10	5. Regionale Kracht	41	Bijlage 3. Ontwikkelingsagenda indicatoren	79
1.2 Doel	11	6. Krachtige Samenleving	49	Eindnoten	80
1.3 Uitgangspunten	12	7. Het Verhaal van Flevoland	60		
1.4 Maatschappelijke effecten en relatie met andere monitors	13	8. Ruimte voor Initiatief	66		
1.5 Methode	14	9. Flevoprincipes, samenhang en cross-overs	72		
1.6 Leeswijzer	15				

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en achtergrond

De Omgevingswet geeft aan dat het Rijk, elke provincie en elke gemeente een eigen Omgevingsvisie opstelt. Een omgevingsvisie is een strategische visie voor de lange termijn welke volgens de Omgevingswet inzicht geeft in een drietal aspecten:

- De hoofdlijnen van de kwaliteit van de (fysieke) leefomgeving,
- De hoofdlijnen van ontwikkeling, gebruik, beheer, bescherming en behoud van het grondgebied,
- De hoofdzaken van het integrale beleid voor de (fysieke) leefomgeving.

De Omgevingsvisie FlevolandStraks is in november 2017 door Provinciale Staten (PS) vastgesteld. De visie formuleert zeven langetermijnopgaven richting 2030 en verder voor Flevoland. Het geeft aan welke kansen en opgaven er voor Flevoland liggen en welke ambities we hebben voor de toekomst. Voor de zeven opgaven zijn in de Omgevingsvisie ambities omschreven die zijn opgesteld als 'stippen aan de horizon' voor 2030. Ook zijn ontwikkelprincipes bepaald over de werkwijze en manier van samenwerken. Het is nodig om de opgaven – alle zeven op hun eigen manier – goed te organiseren.

Door het monitoren van de opgaven en ontwikkelprincipes kunnen we de voortgang in kaart brengen en daarvan leren.

De Omgevingsvisie maakt onderscheidt tussen de volgende opgaven: Duurzame Energie, Circulaire Economie, Landbouw: Meerdere Smaken, Regionale Kracht, Krachtige Samenleving, Verhaal van Flevoland, Ruimte voor Initiatief. Deze publicatie zoomt in op de voortgang van deze opgaven, afzonderlijk en in samenhang. Dit rapport verschijnt midden in de coronacrisis. De analyses in deze publicatie zijn gebaseerd op de meest recente beschikbare data. Meestal betreft dit data uit 2018 of 2019.

Sommige indicatoren worden minder frequent geactualiseerd en zijn gebaseerd op data uit eerdere jaren. Slechts in een enkel geval is data van 2020 beschikbaar. De korte termijn impact van de crisis is dan ook nog maar beperkt zichtbaar in deze monitor. De crisis is uiteraard wel van invloed op ontwikkelingen in de provincie. De mogelijke effecten hiervan zullen blijken in een volgende monitor Omgevingsvisie, die in 2023 zal verschijnen. Tegelijk met dit rapport wordt ook een online dashboard van de monitor gelanceerd, deze wordt continu met de laatste cijfers up-to-date gehouden^b.

^b <https://feitelijkflevoland.nl/dashboard/dashboard-monitor-omgevingsvisie>

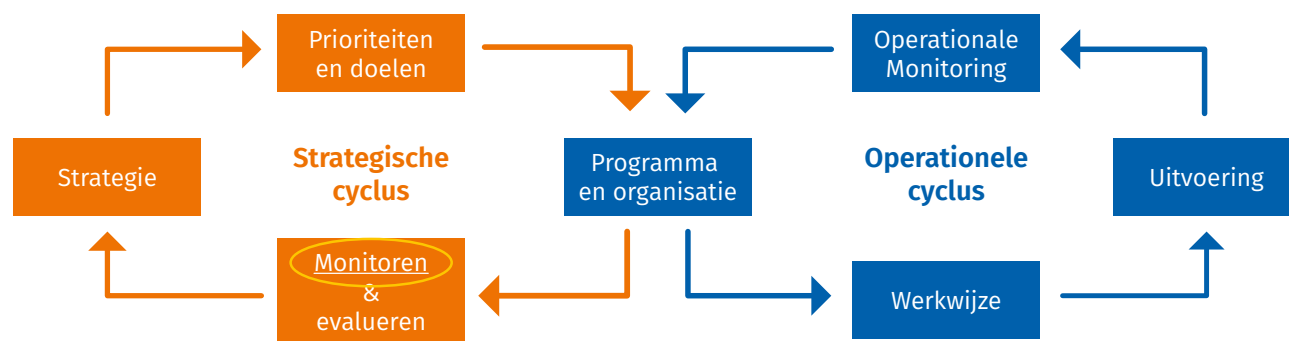
De Omgevingsvisie FlevolandStraks

De Omgevingsvisie is de strategische langetermijnvisie voor de provincie. De visie gaat over de periode tot 2030 en verder. Het geeft aan welke kansen en opgaven er voor Flevoland liggen en welke ambities we hebben voor de toekomst. Hiermee definiëren wij de bovenlokale opgaven met een provinciaal belang en met een langetermijnperspectief. De visie is richtinggevend voor alle andere – deels verplichte – provinciale programma's en plannen. Denk bijvoorbeeld aan het regionaal waterplan en het actieplan geluid.

De Omgevingswet biedt ruimte voor maatwerk voor de opzet van de Omgevingsvisie. Elke provincie en elke gemeente is anders. Wij kiezen voor een brede opzet van de visie. Wij beperken ons niet tot de fysieke aspecten van de wet. Fysieke, sociale en economische ontwikkelingen hangen namelijk nauw met elkaar samen. Deze Omgevingsvisie richt zich op alle strategische hoofdopgaven voor de lange termijn (tien à vijftien jaar) die bepalend zijn voor de toekomst van Flevoland.

1.2 Doel

Deze monitor dient als eerste meting voor de Omgevingsvisie, met als doel een beeld te schetsen van de trends en ontwikkelingen gerelateerd aan de centrale ambities uit de opgaven. Veel van de trends en ontwikkelingen die worden gepresenteerd in de huidige rapportage kunnen niet direct in verband worden gebracht met provinciale inspanningen, omdat de ambities geformuleerd zijn op 'outcome-niveau': maatschappelijke effecten waaraan de provincie tracht bij te dragen, maar waarin het slechts één van de vele factoren is die deze effecten kan beïnvloeden. Denk aan economische groei in de provincie: de provincie heeft economisch beleid, maar de uiteindelijke economische groei in Flevoland is van veel meer externe en autonome factoren afhankelijk. Wel laten deze ontwikkelingen zien of de aandachtsgebieden en ambities van de opgaven (nog steeds) actueel en relevant zijn voor inzet van de Provincie Flevoland. Waar we in de monitor aangeven dat er sprake is van een ontwikkeling, is dat dus niet per definitie een gevolg van de Omgevingsvisie of lopend beleid. Het is aan beleidsmakers om te bezien of hier vanuit de provincie op geacteerd moet worden en of de Uitvoeringsagenda hierop moet worden aangevuld.

Figuur 1. Monitoring in de beleidscyclus

De monitor Omgevingsvisie is ontwikkeld als middel om te leren van de voortgang van de Omgevingsvisie, en waar nodig hierop te sturen. Deze monitor is door een ambtelijk projectteam ontwikkeld^c, bedoeld om betrokkenen bij de Omgevingsvisie – waaronder PS, GS, betrokkenen in de uitvoering - in de positie te brengen om van de voortgang van de omgevingsvisie te kunnen leren en waar nodig hierop (bij) te sturen.

Door de focus op ontwikkelingen en trends – ook wel: *outcome-niveau* – heeft de monitor een signalerende en agenderende werking op strategisch niveau: bewegen trends en ontwikkelingen in Flevoland de juiste kant op, zodat gestelde ambities gerealiseerd kunnen worden? Richten we ons op de juiste langetermijnthema's? Figuur 1 laat zien hoe dit past binnen de beleidscyclus (Big-8).

^c Vanuit het projectteam Omgevingsvisie en het team Onderzoek & Beleidsinformatie van provincie Flevoland is een gezamenlijk projectteam Monitor Omgevingsvisie ingericht.

1.3 Uitgangspunten

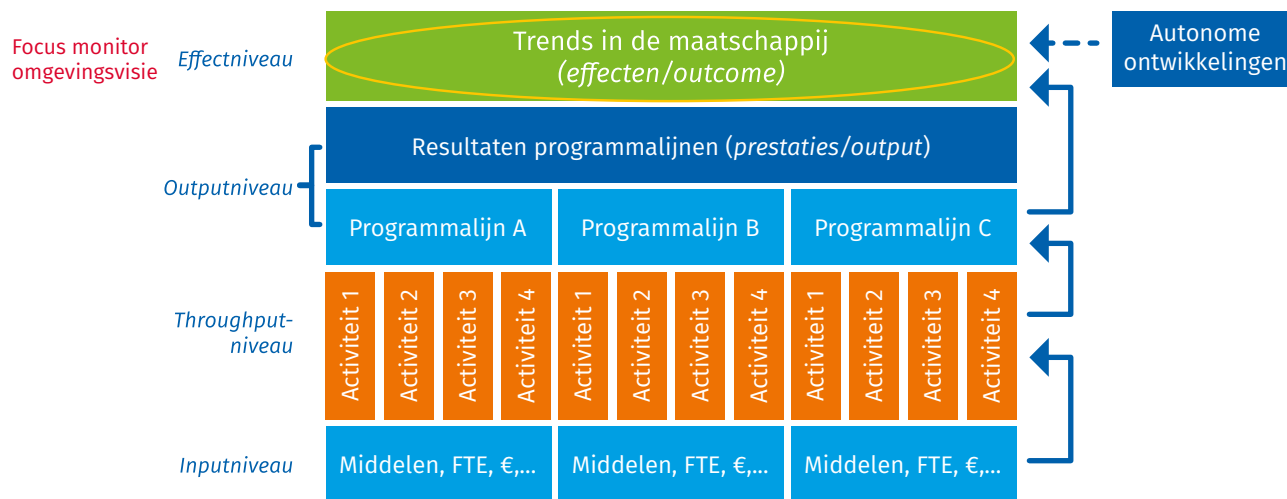
De Omgevingsvisie FlevolandStraks heeft een brede reikwijdte, waardoor een heldere focus en afbakening van de monitor belangrijk zijn. Daarnaast hebben we te maken met een realiteit waarin de diverse opgaven verschillende snelheden kennen. Daarmee zijn er verschillende vertrekpunten voor het ontwikkelen van de monitor. Bij de ontwikkeling van de monitor Omgevingsvisie zijn daarom de volgende uitgangspunten gehanteerd:

1. **Focus op de stippen op de horizon: een monitor op outcome-niveau.** De monitor is gericht op de daadwerkelijke ontwikkelingen 'buiten', in de leefomgeving. Dat betekent dat de nadruk ligt op zogeheten *outcome-indicatoren* en niet op *prestatie-indicatoren* ('output' en/of 'throughput'). De consequentie hiervan is dat de monitor beleidsrelevante ontwikkelingen in beeld brengt, maar geen uitspraak doet over de effectiviteit, efficiency of legitimiteit van dat beleid. Daarmee heeft de monitor een belangrijke *signalerende* functie. Het betreft *geen* beleidsevaluatie of verantwoording van ingezette middelen. De monitor biedt wel een aanknopingspunt om hierover vragen te stellen en kan aanleiding geven om middelen (beleids)evaluaties

verder onderzoek te doen. In Figuur 2 is de focus van de monitor weergegeven.

De monitor bevat dus geen indicatoren die geleverde prestaties in kaart brengen, maar focust op ontwikkelingen en trends in de leefomgeving. Een uitzondering hierop is de wens om ook het toepassen van de Flevoprincipes, de samenhang en cross-overs in beeld te brengen en hiervan te leren. Ook de opgave Ruimte voor Initiatief is meer gericht op houding en gedrag dan op ontwikkelingen 'buiten'.

2. **Zoveel mogelijk aansluiten bij bestaande provinciale monitors of in te regelen monitors.** Binnen de opgaven zijn er soms al monitors ontwikkeld of zijn deze nog in ontwikkeling. Daarnaast wordt er via kanalen als de programmabegroting reeds gecommuniceerd over de voortgang van (aspecten van) de opgaven. Om zorg te dragen voor een consistente boodschap over de voortgang van de opgaven, zal zoveel mogelijk de aansluiting worden gezocht bij deze reeds bestaande of nog te organiseren monitors.

Figuur 2. Focus Monitor Omgevingsvisie

- Hierbij ligt de focus op het monitoren van trends en ontwikkelingen. In de 'onderliggende' beleidsmonitoren is specifiekere (sector-)informatie te vinden over bijvoorbeeld beleidsprestaties.
3. **Lean en mean:** Per opgave is een select aantal kern- of sleutelindicatoren geselecteerd, die voldoende zeggingskracht hebben voor wat betreft de voortgang ten opzichte van de gestelde ambities.
 4. **Zoveel mogelijk gebruik maken van reeds beschikbare data en monitoringssystemen.** Bij het identificeren van indicatoren en databronnen is geprobeerd zoveel mogelijk gebruik te maken van beschikbare data – mits beschikbaar op regionaal niveau en met voldoende zeggingskracht. Ook is - waar relevant - aansluiting gezocht bij de indicatoren die worden gebruikt in de monitor NOVI (Nationale Omgevingsvisie)¹.
 5. **Samenhang met en aansluiting bij de SDG's en Brede Welvaart.** De Uitwerkingsagenda 2020-2025 stelt dat we met de monitor zoveel mogelijk aansluiten bij bestaand Europees en nationaal beleid, met gezamenlijke doelen en meetinstrumenten. Op het gebied van de leefomgeving bieden de Sustainable Development Goals (SDG's) en het Brede Welvaart concept hier mogelijkheden toe.

6. **De monitor is een groeimodel en is adaptief.** Niet alle indicatoren zijn beschikbaar. Binnen enkele opgaven wordt momenteel een monitor ontwikkeld. Deze data komen in de loop van de tijd beschikbaar en worden in toekomstige versies van de monitor opgenomen (voor meer informatie hierover, zie Bijlage 3. Ontwikkelingsagenda indicatoren). Bovendien kunnen de ambities tussentijds veranderen en kunnen nieuwe indicatoren beschikbaar komen. Vervolgmetingen lenen zich daarom voor het kritisch bekijken van de bestaande set indicatoren. Wel is enige voorzichtigheid hierin geboden: voor het volgen van trends is het van belang zoveel mogelijk te streven naar consistentie in de manier waarop ambities worden gemeten. Het vinden van een balans tussen enerzijds consistentie en anderzijds flexibiliteit is hierbij dus essentieel.

1.4 Maatschappelijke effecten en relatie met andere monitors

Deze monitor richt zich op ontwikkelingen en trends in de leefomgeving. Wanneer de ambities voor wat betreft wenselijke ontwikkelingen in de leefomgeving voldoende

concreet zijn, biedt de monitor zicht op het doelbereik van de Omgevingsvisie. Wanneer dat niet zo is, tonen de indicatoren de richting van de ontwikkelingen. Deze monitor bevat geen indicatoren die geleverde (beleids-) prestaties in kaart brengen (zoals maatregelen in de fysieke ruimte of bestuurlijke afspraken), of indicatoren op procesniveau. Enkele uitzonderingen hierop zijn in paragraaf 1.3 omschreven.

In de Omgevingsvisie is sprake van meerdere transitieprocessen, zoals bij energie, circulaire economie en landbouw. Voor het monitoren van transitieprocessen is het belangrijk een onderscheid te maken tussen de maatschappelijke effecten die het beleid nastreeft en het veranderingsproces (transitieproces) wat nodig is om dit proces te bereiken. Bij transities is monitoring van beide van belang. Monitoring van het transitieproces geeft namelijk al inzicht in de voortgang van de transitie voordat de effecten zichtbaar worden. Dat maakt bijtijds bijsturen mogelijk². De monitoring van deze transitieprocessen, evenals het monitoren van specifieke beleidsprestaties, is ondergebracht in andere trajecten. Zo wordt jaarlijks een voortgangsrapportage Duurzame Energie gepubliceerd en is er een monitor specifiek voor circulaire economie in ontwikkeling.

1.5 Methode

1.5.1 Algemeen

Er zijn zeven opgaven, elk met een eigen aanpak.

De opgaven Circulaire Economie, Landbouw: Meerdere Smaken, Krachtige Samenleving en Duurzame Energie zijn gericht op vernieuwing en ontwikkeling. De opgaven Het Verhaal van Flevoland, Ruimte voor Initiatief en Regionale Kracht hebben een brede thematiek.

Naast de inhoudelijke component, ligt er een nadrukkelijk accent op gedrag en houding. De meetmethode is daarom per opgave anders, evenals de hoeveelheid reeds beschikbare informatie. Duurzame Energie werkt bijvoorbeeld al met een overzichtelijk aantal indicatoren en heeft via een periodieke voortgangsrapportage/monitor goed inzicht in het doelbereik. Dit is niet bij alle opgaven het geval. Deze verscheidenheid in de opgaven brengen we bijeen in een monitor Omgevingsvisie.

We zoeken de kwantitatieve en kwalitatieve indicatoren passend bij de diverse ambities.

Voor een uitgebreidere verantwoording van de aanpak en gebruikte methode wordt verwezen naar Bijlage 2 en het Plan van aanpak³. Hieronder wordt ingegaan op de totstandkoming van indicatoren.

1.5.2 Selectie van indicatoren

Het startpunt voor de selectie van indicatoren vormen de ambities (ook bekend als 'stippen op de horizon') zoals ze in de Omgevingsvisie zijn geformuleerd (zie paragraaf 1.3). Op basis van deze ambities is per opgave een lijst van indicatoren opgesteld die de voortgang ten aanzien van deze ambities in beeld brengt. Niet in alle gevallen was het mogelijk indicatoren te selecteren die direct gekoppeld zijn aan het doelbereik van de ambitie. In die gevallen schetsen de geselecteerde indicatoren meer een beeld van relevante ontwikkelingen samenhangend met de gestelde ambitie. De lijst met indicatoren is in overleg met direct betrokkenen bij de opgave tot stand gekomen. Periodiek wordt bekeken of deze lijst geactualiseerd moet worden, op basis van mogelijk verschuivende ambities of accenten.

Bij de selectie van de indicatoren spelen de volgende criteria een grote rol:

- robuustheid
- legitimiteit
- relevantie
- continuïteit en beschikbaarheid
- consistentie

Dit betekent dat indicatoren gebaseerd zijn op feiten en cijfers die volgens (wetenschappelijke) standaarden tot stand zijn gekomen en onafhankelijk van het beleid en andere betrokkenen zijn vast te stellen. Daarnaast zijn beleidsmatige en maatschappelijke legitimiteit en relevantie belangrijke uitgangspunten. Indicatoren moeten bestaan uit feiten en cijfers die met hun duidingen herkenbaar zijn voor een brede groep van gebruikers en waarvoor draagvlak bestaat. Ook moeten ze relevant zijn voor beleidsmatige en politieke afwegingen en beslissingen, als ook voor maatschappelijke duiding en discussie.

De continuïteit in de indicatoren en de aansluiting (consistentie) op al bestaande rapportages vormen eveneens belangrijke uitgangspunten voor de keuze van indicatoren. Continuïteit is van belang om ontwikkelingen door de tijd heen in kaart te kunnen brengen. Aansluiting op bestaande rapportages – bestaande beleidsmonitors, de indicatoren in de programmabegroting - biedt de mogelijkheid om de informatie uit deze rapportages te kunnen gebruiken, en een consistente boodschap af te geven. Een groot aantal doelen van de Omgevingsvisie komt overeen met doelen die in bestaand beleid zijn geformuleerd en worden gemeten.

Voor deze doelen is daarom zoveel mogelijk gebruikgemaakt van indicatoren uit bestaande rapportages (o.a. Voortgangrapportage Duurzame Energie, Dashboard Circulaire Economie, monitor Economisch Programma, monitor Recreatie & Toerisme, plan van aanpak monitor Positieve Gezondheid). Dat maakt dat deze monitor Omgevingsvisie bestaat uit een compilatie van al eerder in andere monitors gepubliceerde indicatoren en speciaal voor deze monitor opgestelde indicatoren. Hiermee ontstaat een breed inzicht in de voor de Omgevingsvisie relevante ontwikkelingen én wordt bijgedragen aan een efficiënte totstandkoming van de monitor.

Tabel 1 geeft per opgave uit de Omgevingsvisie een overzicht van de indicatoren in dit rapport. Per indicator staat aangegeven in hoeverre deze reeds beschikbaar is. Achter deze beleidsopgaven liggen soms concrete gekwantificeerde doelen, maar in andere gevallen zijn het eerder aandachtspunten voor het beleid (de opgave).

1.6 Leeswijzer

In de hoofdstukken 2 tot en met 8 wordt elke opgave verkend aan de hand van cijfers en waar mogelijk met voorbeelden. Elk hoofdstuk begint met een inleiding en introductie van de opgave, waarin wordt ingegaan op de ambitie en doelen. Dit wordt opgevolgd door een inhoudelijke beschrijving van de gekozen indicatoren. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met bronnen voor extra informatie over de onderwerpen. Hoofdstuk 9 biedt een kwalitatieve verkenning van de mate van samenhang en cross-overs tussen de opgaven. Met diverse voorbeelden wordt een beeld geschetst van het tot uiting komen van de Flevoprincipes.

De kwantitatieve indicatoren uit de monitor zijn ook op het dashboard Omgevingsvisie op Feitelijk Flevoland te raadplegen. Via dit dashboard en de achterliggende databank kunnen gebruikers naar eigen wens indicatoren raadplegen, vergelijken en downloaden.

Tabel 1

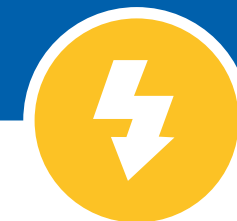
Opgave	Indicator	Bron	Beschikbaar
Duurzame Energie	Percentage hernieuwbare energie ten opzichte van het totale energiegebruik door bewoners, bedrijven en instellingen, <i>exclusief transport en inclusief transport</i>	Klimaatmonitor	✓
	Gebruikte energie totaal in terawattuur (voertuigbrandstoffen, elektriciteit, warmte)	Klimaatmonitor	✓
	Totale productie hernieuwbare energie in TWh (biobrandstof vervoer, hernieuwbare warmte, hernieuwbare elektriciteit)	Klimaatmonitor	✓
	Hernieuwbare elektriciteitsopwek uit wind op land en zonne-energie (>15 kWp) in TWh	Klimaatmonitor	✓
	Totale emissie CO ₂ als gevolg van energiegebruik (<i>gas/elektra/warmte/voertuigbrandstoffen</i>)	Klimaatmonitor	✓
Circulaire Economie	Groene grondstoffen: Hoeveelheid reststromen uit de landbouw, bedrijven en huishoudens	Circulaire Atlas	✓
	Groene grondstoffen: Hergebruik van reststromen uit de landbouw, bedrijven en huishoudens	-	i.o.
	Gebruikte materialen – hoeveelheid materialen, totaal en naar herkomst: - bouw- en sloop, textiel,	Circulaire Atlas	✓
	Hergebruik gebruikte materialen, totaal en naar herkomst: - bouw- en sloop, textiel,	-	i.o.
	Hoeveelheid en aandeel recycling huishoudelijk afval.	CBS Statline	✓
	Gemeentelijk afval per inwoner (kg), totale hoeveelheid gemeentelijk afval	CBS Statline	✓
	Bedrijfsafval, totale hoeveelheid	RWS / LMA	i.o.
	Aantal circulaire banen	LISA	✓
Regionale kracht	Aantal circulaire bedrijfsvestigingen	LISA	✓
	Entrepreneurial Ecosystem Index	Universiteit Utrecht & Birch	✓
	Bruto Regionaal Product, absoluut en ontwikkeling	CBS Statline	✓
	Aantal banen	LISA	✓
	Aantal bedrijfsvestigingen	LISA	✓
	Uitgifte bedrijventerreinen	IBIS	✓
	Woningvoorraad	CBS	✓

Opgave	Indicator	Bron	Beschikbaar
	Woontevredenheid	CBS	✓
	Tevredenheid woonomgeving	CBS	✓
	Blauwgroene zones	-	i.o.
Landbouw Meerdere smaken	Innovativiteit agrofoodsector	CBS	✓
	Verdiencapaciteit	CBS / WUR	✓
	Biologische landbouw	CBS Statline	✓
	Kringlooplandbouw	-	i.o.
	Biodiversiteit	CBS	✓
	Productiviteit agrarische sector in EU-context, NUTS-2	Eurostat	✓
Krachtige Samenleving	Brede Welvaart	Universiteit Utrecht & RaboResearch	✓
	Positief ervaren gezondheid, percentage volwassenen van 19 jaar en ouder	GGD / CBS / RIVM	✓
	Opleidingsniveau	CBS Statline	✓
	Risico op armoede: Huishoudens met laag en langdurig laag inkomen, absoluut en relatief	CBS Statline	✓
	Leefbaar Platteland	-	i.o.
	Participatiegraad: Netto arbeidsparticipatie	CBS Statline	✓
	Participatiegraad: Participatie vrijwilligerswerk	GGD / CBS / RIVM	✓
	Werkloosheid	CBS Statline	✓
	Spanningsindicator	UWV	✓
Verhaal van Flevoland	Mate van Flevolandse identiteit	I&O Research	✓
	Uitdragen Verhaal van Flevoland	Visit Flevoland, Monitor Cultuur Flevoland, interviews	✓
	Associaties bij Flevoland	I&O Research, Kantar	✓
	Mate van trots op Flevoland	I&O Research, Kantar	✓

Opgave	Indicator	Bron	Beschikbaar
	Bekendheid Verhaal van Flevoland	Kantar	✓
	Landschap van wereldfaam	-	i.o.
	Behoud en bescherming fysieke elementen Verhaal van Flevoland: status Rijksmonumenten met niet-woonfunctie	RCE Monumentenregister, provincie Flevoland	✓
Ruimte voor initiatief	Mate van bestuurlijke vernieuwing	Interviews	✓
	Mate van integraliteit/samenhang opgaven	Interviews	✓
	Tot uiting komen 'ja, mits' principe	Interviews	✓
	Mate van complementair bestuur/één overheid	Interviews	✓
	Tot uiting komen ruimte voor (maatschappelijke) initiatieven	Interviews	✓

i.o. = in ontwikkeling

2. Duurzame energie

2.1 Inleiding en ambities

De energietransitie staat hoog op de Flevolandse agenda. Het uiteindelijke doel van het Flevolandse energiebeleid is bij te dragen aan de reductie van broeikasgasemissies. Dat is uitgewerkt in het verminderen van het energiegebruik, het verminderen van het gebruik van fossiele brandstoffen en toewerken naar 100% hernieuwbare energie. In Flevoland zijn hiervoor al veel maatregelen getroffen. Zo is de provincie koploper in Nederland als het gaat om de productie van hernieuwbare elektriciteit. Tegelijkertijd stelt de energietransitie de provincie samen met haar partners voor een grote opgave om de ambities van het vastgestelde Klimaatakkoord voor Flevoland uit te werken en te realiseren.

Om bij te dragen aan het tegengaan van klimaatverandering, zijn de volgende doelen geformuleerd:

- Voor 2050 worden in Flevoland geen fossiele brandstoffen (zoals aardgas en steenkool) meer gebruikt;
- Voor 2050 wordt in Flevoland geen (fossiele) CO₂ meer uitgestoten;
- In 2023 is Flevoland energieneutraal exclusief het energiegebruik voor mobiliteit en in 2030 is Flevoland energieneutraal inclusief mobiliteit;

- Flevoland draagt via de Regionale Energie Strategie bij aan de landelijke doelstelling van 35 Terawattuur (TWh) hernieuwbare elektriciteitsopwek in 2030. In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling in kaart gebracht met indicatoren die bovengenoemde ambities reflecteren of daarmee samenhangen: Energieneutraliteit, productie hernieuwbare energie, energiegebruik, hernieuwbare elektriciteitsopwek uit wind op land en zonne-energie (>15 kWp), en CO₂-emissie als gevolg van energiegebruik^d.

2.2 Huidig beeld

2.2.1 Productie hernieuwbare energie, energiegebruik en energieneutraliteit

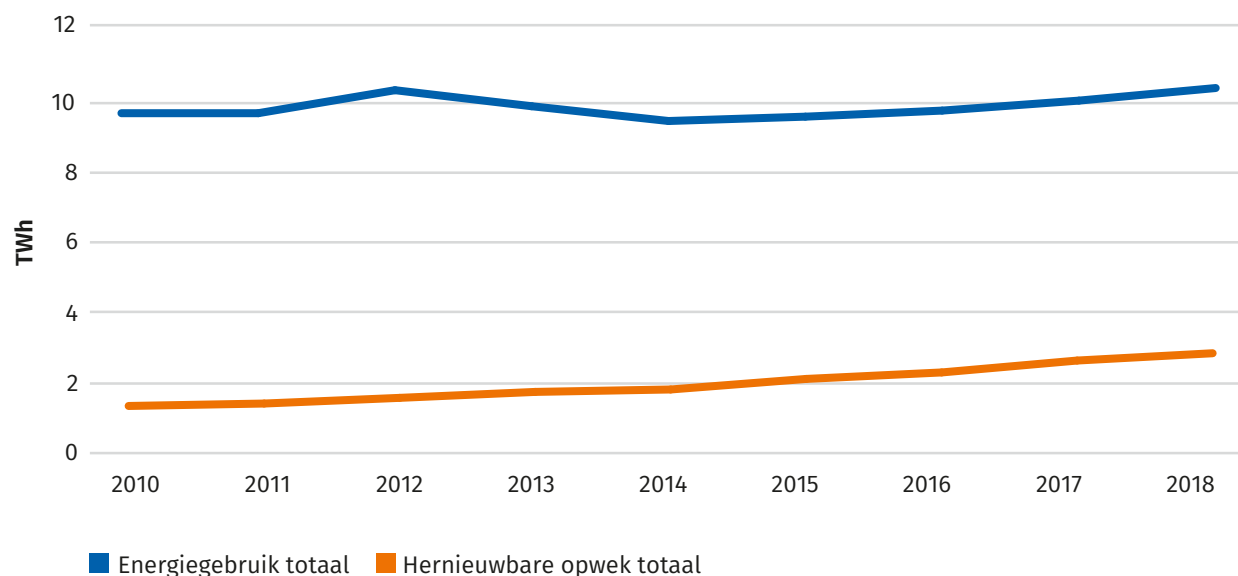
De meest recente cijfers onderstrepen de positie van Flevoland als koploper op het gebied van productie van hernieuwbare elektriciteit, met name windenergie. In 2018 steeg de totale opwek van hernieuwbare energie met zo'n 10% en werd er in totaal 3,11 terawattuur (TWh) opgewekt (Figuur 3)^e. De toename van 2017 op 2018 past in een trend die al langer is ingezet: van 2010 tot 2018

^d Voor meer details over begrippen en berekeningen, zie de begrippenlijst, verantwoording en bronnenlijst in de bijlagen.

groeide de totale opwek van hernieuwbare energie in Flevoland met 169%. Dit is fors hoger dan de gemiddelde toename in diezelfde periode in Nederland (75%).

Met deze toename is het aandeel hernieuwbare energie ten opzichte van het totale gebruik van energie inmiddels 30% in Flevoland, tegenover 7,6% gemiddeld in Nederland. Dit betekent dat Flevoland in 2018 voor 30% energieneutraal was. Exclusief mobiliteit komt Flevoland in 2018 uit op 50,7% energieneutraliteit. Het college heeft in de mededeling “Energieneutraliteit in Flevoland”^e geconstateerd dat energieneutraliteit in 2030 met de huidige beleidsinspanningen niet haalbaar is. Het uiteindelijke doel van het Flevolandse energiebeleid is bij te dragen aan de reductie van broeikasgasemissies, zoals ook in de Omgevingsvisie is benoemd. Gedeputeerde Staten hebben in de genoemde mededeling dan ook aangegeven bij vervolgstappen op het gebied van energie de reductie van broeikasgasuitstoot op het gebied van alle klimaattafels van het Klimaatakkoord als belangrijkste raamwerk te zien.

^e Zie <https://stateninformatie.flevoland.nl/documenten/ingekomen-stukken/DOCUVITP-2629403-v17-Mededeling-Energieneutraliteit-in-Flevoland.PDF>

Figuur 3. Energiegebruik en hernieuwbare opwek, Flevoland

Hernieuwbare energie kan opgedeeld worden in hernieuwbare elektriciteit, hernieuwbare warmte en hernieuwbare voertuigbrandstoffen. Ruim 83% van de totale hernieuwbaar opgewekte energie in Flevoland betreft hernieuwbare elektriciteit. Het realiseren van windparken op land heeft een grote rol gespeeld in de groei van de hernieuwbare opwek sinds 2010. In de afgelopen jaren zien we dat ook zonnestroom op

dak en op land hierin een steeds belangrijkere rol is gaan spelen. Het aandeel is nog steeds beperkt in vergelijking met windenergie, maar de hernieuwbare opwek uit zon groeit de laatste jaren hard. Waar het aandeel in de totale elektriciteitsproductie in 2010 nog verwaarloosbaar was, is zonnestroom inmiddels goed voor ruim 6% van de totale hernieuwbare elektriciteitsproductie in Flevoland. Ook de groei van

warmte is opvallend. Het aandeel in het totale aanbod aan hernieuwbare energie is nog beperkt (10%), maar de hoeveelheid warmte is sinds 2010 met zo'n 270% gestegen. Ook het aandeel van voertuigbrandstoffen in de totale hoeveelheid hernieuwbare energie (elektriciteit, warmte, voertuigbrandstoffen) is met 6% beperkt, al wordt een steeds groter aandeel van de gebruikte voertuigbrandstoffen hernieuwbaar. Dit komt voornamelijk door het bijmengen van biobrandstoffen.

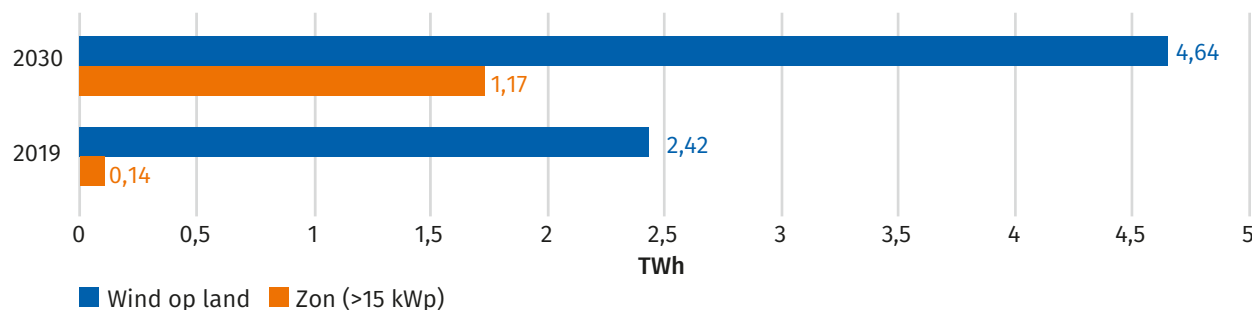
2.2.2 Huidige en toekomstige elektriciteitsopwek volgens vastgesteld beleid

Flevoland is één van de 30 regio's in Nederland die een RES opstellen. In de RES worden door gemeenten, waterschap, provincie, netbeheerders, regionale partners en de Flevolandse Energie Agenda (FEA) keuzes gemaakt over de opwek van zonne- en windenergie op land. Landelijk is hiervoor een opgave van 35 TWh elektriciteitsproductie in 2030 vastgesteld. Ook duurzame verwarming van huizen en gebouwen en de daarvoor benodigde energie-infrastructuur en -opslag komen aan bod in de RES. In de eerste helft van 2020 is de concept-RES Flevoland door alle gemeenteraden, dagelijkse besturen van de waterschappen en Provinciale Staten vastgesteld, en de komende maanden wordt de RES 1.0 vastgesteld (uiterlijk 1 juli 2021, zie kader verderop).

In de RES 1.0 wordt een Flevolandse opwek van 5,81 TWh voorzien in 2030. Dit 'bod' is gebaseerd op het bestaand beleid, zoals het Regioplan Wind en de Structuurvisie Zon, en moet nog door Provinciale Staten – en gemeenteraden, dagelijkse besturen van waterschappen – worden vastgesteld.

Het bod bestaat uit 4,64 TWh aan windenergie en 1,17 TWh zonne-energie⁵. Voor laatstgenoemde geldt dat alleen installaties met een vermogen boven 15 kWp meetellen voor het RES-bod. In Figuur 4 staat de huidige elektriciteitsopwek (2019) ten opzichte van het RES-bod voor 2030 weergegeven. Hieruit is af te leiden dat de huidige elektriciteitsopwek uit wind op land en zonne-energie (>15 kWp) 2,57 TWh bedraagt, goed voor ruim 44% van het RES-bod van 5,81 TWh⁶.

Figuur 4. Huidige opwek wind op land en zon (>15 kWp) en bod RES 1.0, Flevoland

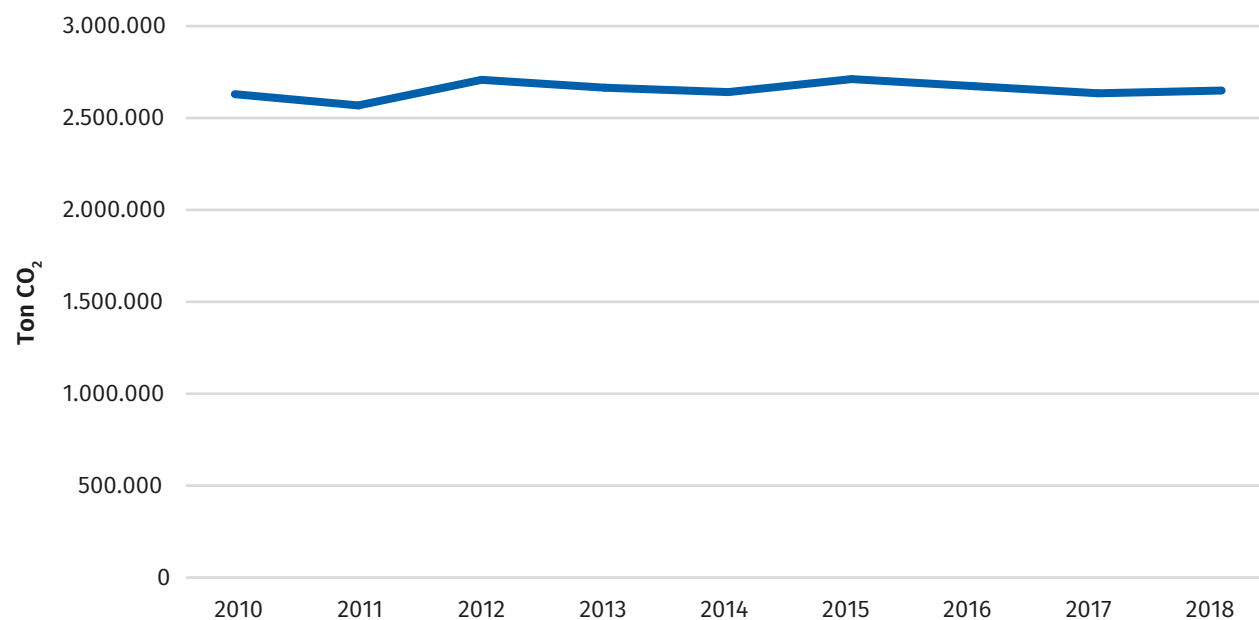
Regionale samenwerking loont: brede steun voor concept-RES

In de eerste helft van 2020 is de concept-RES Flevoland door alle gemeenteraden, dagelijkse besturen van de waterschappen en Provinciale Staten vastgesteld. Betrokken overheden, netwerkbedrijven, maatschappelijke organisaties en koepels, onderwijs, woningcorporaties en andere partners uit de FEA werken de concept-RES uit in de RES 1.0. Hierbij worden de verschillende aandachtspunten die in gemeenteraden, Provinciale Staten en Algemeen Bestuur van het waterschap zijn genoemd meegenomen. De RES 1.0 wordt uiterlijk op 1 juli 2021 opgeleverd en zal in het voorjaar van 2021 aan de gemeenteraden, Algemene Vergadering en Provinciale Staten worden voorgelegd voor vaststelling.

2.2.3 Emissie CO₂ als gevolg van energiegebruik

De hoeveelheid hernieuwbare energie is in de afgelopen jaren fors en continu gegroeid. Tegelijkertijd zien we dat het energiegebruik en de CO₂-emissies niet ingrijpend veranderd zijn: er is sprake van een lichte stijging ten opzichte van 2010 (Figuur 5).

Een belangrijke kanttekening hierbij is dat – met name in de periode na de economische recessie volgend op de financiële crisis – in deze periode zowel de bevolking als de economische activiteit in Flevoland hard zijn gegroeid. Vanuit dat licht kan ook gesteld worden dat ondanks de aantrekkende economie, het energiegebruik en CO₂-emissies maar beperkt zijn veranderd: energiebesparing en een vergroening van de energiemix (verminderde emissies per eenheid gebruikte energie) hebben de groei nagenoeg gecompenseerd.

Figuur 5. Totaal bekende CO₂-uitstoot Flevoland

Als we binnen de totale CO₂-uitstoot kijken naar de ontwikkeling van specifieke sectoren, ontstaat een wisselend beeld. De sectoren verkeer en vervoer en de gebouwde omgeving hebben beide veruit het grootste aandeel in de totale CO₂-uitstoot: respectievelijk 41% en 37%. Waar verkeer en vervoer sinds 2010 een continue stijging van CO₂-uitstoot laat zien tot en met 2018,

daalt deze juist in de gebouwde omgeving – met name vanaf 2015 is hier een sterke daling waarneembaar. Opvallend is ook de groei van de CO₂-uitstoot in de landbouw, bosbouw en visserij: de groei van met name de glastuinbouw zorgde ervoor dat de CO₂-uitstoot tussen 2014 en 2018 met 15% toenam. Het aandeel in de totale CO₂-uitstoot is met 14% relatief beperkt.

2.3 Meer informatie

Meer cijfers en achtergrondinformatie over de energietransitie in Flevoland is te vinden bij de volgende bronnen:

- [Voortgangsrapportage Duurzame Energie 2020](#)
- [Klimaatmonitor](#)
- [De Flevolandse Energie Agenda](#)
- [De pagina van Duurzame Energie op de Omgevingsvisie-website](#)
- [Het dashboard Duurzame Energie op Feitelijk Flevoland](#)

3. Circulaire Economie

3.1 Inleiding en ambities

De Circulaire Economie (CE) biedt volop kansen voor Flevoland. Er is in onze provincie ruimte voor nieuwe bedrijven en ambitie: In 2030 en verder staat Flevoland bekend als de grondstoffenleverancier voor de Circulaire Economie. (Rest)stromen uit de landbouw, bedrijven en huishoudens maken we geschikt voor duurzaam (her)gebruik. Groene grondstoffen en gebruikte materialen bewerken we zodanig dat ze snel en gemakkelijk hun weg vinden naar bestaande en nieuwe afzetmarkten. Door nieuwe – circulaire – materialen te maken, krijgt de regionale economie een impuls. Het bewerken van (rest)stromen om te voldoen aan de marktvraag trekt nieuwe bedrijvigheid aan: innovatieve en creatieve bedrijven, adviesbureaus, maakindustrie en logistieke ondersteuning.

Als provincie stimuleren we de circulaire economische innovatie naar een afvalvrije economie in Flevoland. We zien het als onze belangrijkste rol om andere partijen in staat te stellen de kansen te pakken die de circulaire economie biedt. Daarmee wordt het mogelijk om zelf meer hergebruikte materialen toe te passen en de regionale economie een impuls te geven. Zo stimuleren we de werkgelegenheid in deze kansrijke groeisector.

De circulaire economie is een relatief jong domein, waarin ook relevante monitoringsinformatie nog niet altijd voorhanden is. Deels kunnen we de voortgang van onze circulaire ambities in kaart brengen, maar deels ook nog niet. Bijvoorbeeld waar het gaat om hergebruik van groene grondstoffen en gebruikte materialen. Landelijk werkt het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) aan de ontwikkeling van indicatoren, en samen met andere provincies werkt Flevoland aan het verkrijgen van uniforme indicatoren op provinciaal niveau. Vooruitlopend op deze uitwerking wordt in deze eerste monitor nog niet gerapporteerd op enkele indicatoren. Toch geven de reeds beschikbare indicatoren al inzicht in de huidige stand van zaken.

3.2 Huidig beeld

3.2.1 Groene grondstoffen

Om de grondstoffenleverancier van de circulaire economie te worden zet de provincie Flevoland onder andere in op groene grondstoffen. Hierbij richt de provincie zich onder andere op de nutriëntenkringloop, om de landbouwgrond van voldoende snelle

voedingsstoffen te voorzien, en op het stimuleren van productie van (nieuwe) groene grondstoffen. Ook is de provincie betrokken bij initiatieven waarbij grondstoffen kunnen worden geproduceerd uit organische reststromen en afvalwater. Op het gebied van groene grondstoffen zijn op dit moment alleen cijfers bekend over de hoeveelheid reststromen uit de landbouw, bedrijven en huishoudens. Cijfers over de mate van hergebruik van deze reststromen zijn nog niet beschikbaar. Wel geven de verderop genoemde cijfers enig beeld bij de potentiële hoeveelheid grondstoffen – het aanbod – dat kan worden hergebruikt. Groene grondstoffen komen beschikbaar uit verschillende bronnen. De grootste bronnen zijn:

- Primaire producten landbouw
- Reststromen uit de landbouw
- Groen(rest)producten uit terreinbeheer en waterbeheer
- Reststromen uit de VGI (voedingsmiddelenindustrie)
- GFT en grof tuinafval van huishoudens

Uit de Circulaire Atlas Flevoland (2018)^f is op te maken dat de totale hoeveelheid organische reststromen in 2018 3.000 kton per jaar bedroeg^f.

^f Hierbij is de primaire productie van landbouwgewassen en de potentiële hoeveelheid winbare waterplanten niet meegenomen.

Het gros – ruim 2.000 kton – is afkomstig uit de landbouw, met de veeteelt en akkerbouw als voornaamste ‘leveranciers’ van reststromen. Noemenswaardig hierbij is dat bijna de helft van de totale hoeveelheid reststromen in de akkerbouw afkomstig is van suikerbieten (409 kton per jaar). Deze reststromen blijven vaak niet in Flevoland, maar gaan naar de verwerkende industrie elders. Een overzicht en uitsplitsing naar herkomst van de totale hoeveelheid organische reststromen in Flevoland is weergegeven in Figuur 6.

In 4 van de 6 Flevolandse gemeenten heeft de landbouw ook verreweg het grootste aandeel in de totale hoeveelheid reststromen, alleen in Almere en Urk ligt dit anders. Op Urk is de voedingsmiddelenindustrie verantwoordelijk voor ruim driekwart van de reststromen vanwege de aanwezigheid van de visindustrie en de afwezigheid van de landbouw. In Almere heeft de landbouw ook het grootste aandeel, maar is dit aandeel kleiner dan in andere gemeenten. Het aandeel van reststromen afkomstig van huishoudens en terreinbeheer is daarentegen weer groter.

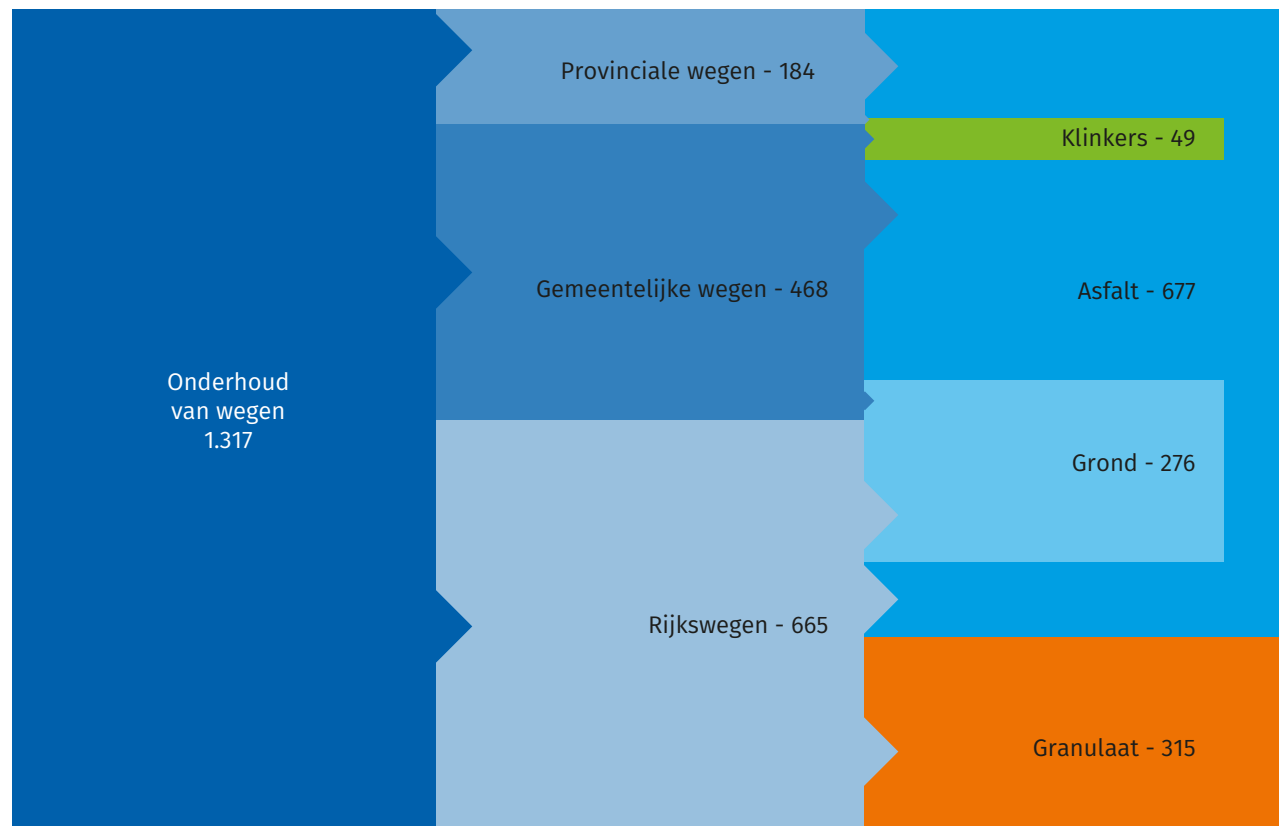
Figuur 6. Herkomst en verdeling type stromen groene grondstoffen incl. primaire productie in 2018 (in kton per jaar)⁸

3.2.2 Gebruikte materialen

Om grondstoffenleverancier van de circulaire economie te worden, richt Flevoland zich naast groene grondstoffen op gebruikte materialen. De provincie zet in op materiaalstromen die in Flevoland aanwezig zijn en waaraan behoefte bestaat in de markt. Hierbij sluit de provincie in eerste instantie aan bij de grote bouw- en verbouwopgave in de provincie en omliggende regio's. Uit de Circulaire Atlas⁹ is op te maken dat de bouwsector in Flevoland de grootste 'leverancier' is van gebruikte materialen, zowel de Grond-, Weg- en Waterbouw (GWW) als de Burger- en Utiliteitsbouw (B&U). De mate van hergebruik is – net als bij groene grondstoffen – nog niet bekend, maar onderstaande gegevens geven wel inzicht in het aanbod voor potentieel hergebruik.

Als we kijken naar de reststromen vanuit de GWW, zien we dat bij het onderhoud van wegen en infrastructuur naar schatting in totaal 1.317 kton aan gebruikt materiaal per jaar vrijkomt in Flevoland (Figuur 7)¹⁰. Daaronder vallen Rijks-, provinciale en gemeentelijke wegen en andere infrastructuur zoals bruggen en fietspaden. Meer dan de helft bestaat uit asfalt. Daarnaast zijn zand en puingranulaat grote stromen.

Figuur 7. Samenstelling vrijkomende stromen uit de GWW (in kton per jaar)

Bij de nieuwbouw van woningen en kantoren (B&U) komt in totaal 276 kton aan gebruikt materiaal per jaar vrij in Flevoland (Figuur 8).

Deze stroom is ongeveer 3 keer kleiner dan de vrijkomende stromen uit de GWW-sector. Verreweg de grootste stroom is steenachtig (baksteen, beton).

Figuur 8. Samenstelling vrijkomende stromen uit de B&U (in kton per jaar)

Overige stromen die vallen onder de noemer 'gebruikte materialen' zijn eindeloos in diversiteit (van textiel tot batterijen en van plastic en luiers tot rotorbladen), én data is niet altijd voorhanden.

Aangezien ca. 80%-90%^g van de afvalstromen afkomstig is van bedrijven zal de data-focus de komende jaren daarop liggen.

^g Schatting gebaseerd op Amsterdam Circulair Monitor (2020), waaruit op te maken is dat in de MRA 89% van het afval industrieel afval betreft, en 11% afkomstig is van huishoudens.

3.2.3 Gemeentelijk en huishoudelijk afval

In Flevoland werd in 2019 216.000 ton aan gemeentelijk afval geproduceerd¹¹. Hiermee ligt de totale hoeveelheid gemeentelijk afval in de laatste 2 jaar op een lager niveau dan de jaren daarvoor (Figuur 9). Ten opzichte van 2010 is er wel nog steeds sprake van een lichte stijging (1,4%). Gemeentelijk afval is uit te splitsen naar huishoudelijk afval en afval afkomstig van reinigingsdiensten (zoals veeg- en groenafval en aparte inzamelingsroutes). Van de totale hoeveelheid gemeentelijk afval bestond in 2019 200.000 ton uit huishoudelijk afval, en 16.000 ton uit afval van de gemeentelijke reinigingsdiensten. Als we inzoomen op de totale hoeveelheid huishoudelijk afval, zien we dat deze sinds 2017 een lichte daling laat zien.

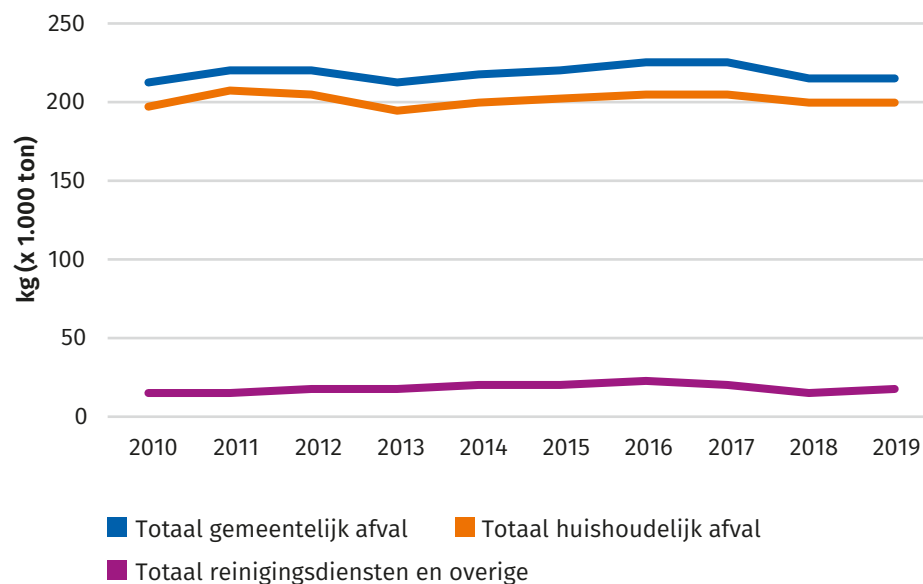
Dit laat zien dat de goede weg is ingezet voor wat betreft gemeentelijk en huishoudelijk afval, maar dat de weg naar een afvalvrije economie nog lang is. In deze cijfers wordt echter geen rekening gehouden met factoren als economische groei en bevolkingsontwikkeling. Wanneer we de hoeveelheid gemeentelijk afval uitdrukken per inwoner, is een sterkere dalende trend zichtbaar dan de beperkte daling van de totale hoeveelheid afval: in 2019 bedraagt de hoeveelheid afval per inwoner 518kg, een daling van 7,7% ten opzichte van 2010 (Figuur 10).

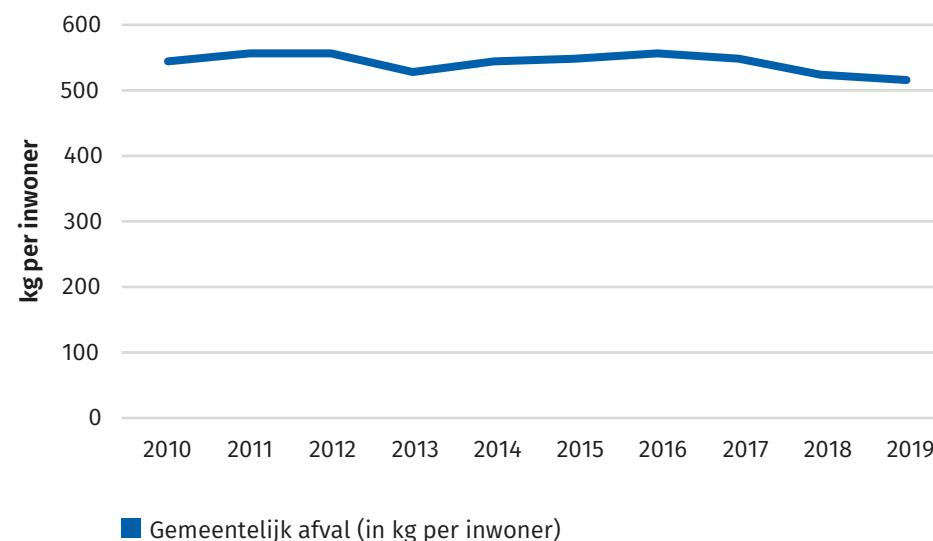
Bij deze gegevens is het goed te realiseren dat er op gemeenteniveau substantiële verschillen bestaan in de hoeveelheid huishoudelijk afval per inwoner. Enkele factoren die hierbij een rol spelen zijn onder meer de mate van stedelijkheid en het inzamelingsbeleid. Een grotere tuin leidt bijvoorbeeld doorgaans tot meer GFT-afval. In Flevoland zien we dat de hoeveelheid huishoudelijk afval per inwoner in de Noordoostpolder het hoogst is (605kg), en op Urk het laagst (373kg).

Door afval goed te scheiden kunnen we materialen zoveel mogelijk recycleren en hergebruiken. Het deel van het huishoudelijk afval dat gescheiden wordt ingezameld, is gestegen van 52% in 2010 tot 62% in 2019. In vergelijking met andere provincies is Flevoland daarmee een middenmoter: in Overijssel wordt met 73% het hoogste percentage huishoudelijk afval gescheiden ingezameld, tegenover 44% in Zuid-Holland.

Een belangrijke opmerking hierbij is dat deze cijfers nog niets zeggen over daadwerkelijk hergebruik en recycling: het betreft het percentage dat 'aan de voorkant' – door de afvalinzamelaar - gescheiden wordt ingezameld. De overheid had voor 2020 als streven dat 75% van het afval wordt gescheiden. Daarmee zou het restafval omlaag gaan van ongeveer 250 kilo per inwoner per jaar in 2014, naar 100 kilo in 2020¹². Alle provincies zaten in 2019 nog onder dit streven.

Figuur 9. Ontwikkeling gemeentelijk en huishoudelijk afval, Flevoland

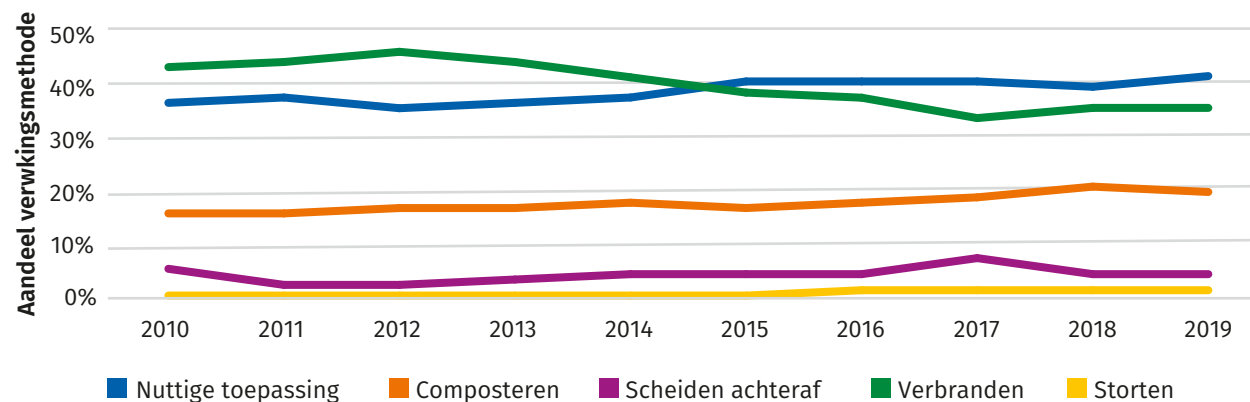
Figuur 10. Gemeentelijk afval per inwoner, Flevoland

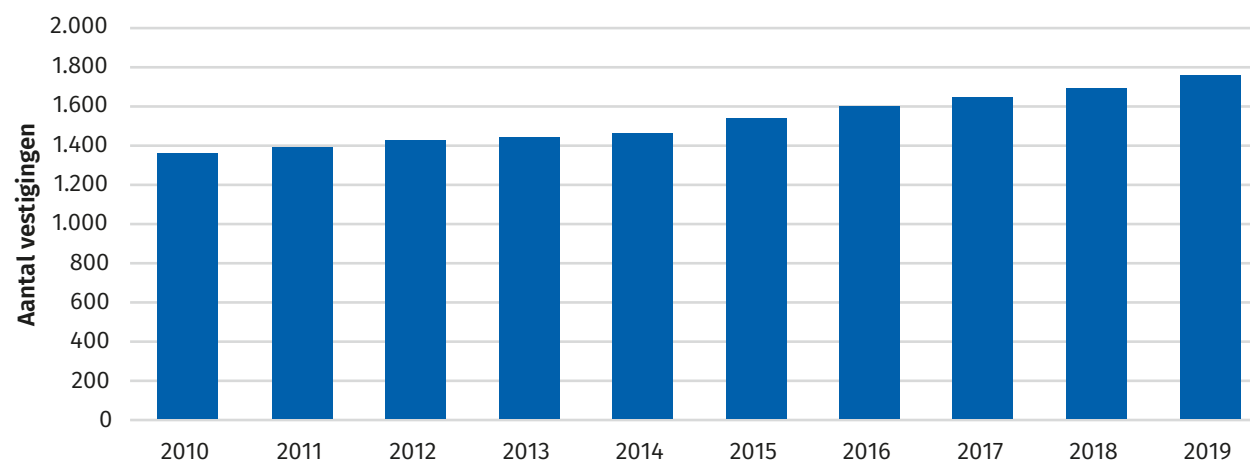
Wanneer we kijken naar de toegepaste verwerkingsmethodes van huishoudelijk afval, zien we dat het aandeel huishoudelijk afval dat een nuttige toepassing krijgt (gericht op recycling, hergebruik, terugwinning) in 2019 41% bedroeg. Dit is het hoogste percentage sinds 1999, het eerste jaar waarvoor deze gegevens beschikbaar zijn. In Figuur 11 is te zien dat het aandeel van nuttige toepassing in de afgelopen 10 jaar gestaag toeneemt. Dat geldt ook voor het aandeel huishoudelijk afval dat gecomposteerd wordt. De groei van deze categorieën gaat ten koste van het percentage afval dat wordt verbrand (met of zonder energierugwinning): het aandeel van deze categorie zien we langzaam afnemen van 43% in 2010 tot 35% in 2019.

3.2.4 Circulaire bedrijven en banen

Het aantrekken van bedrijvigheid en creëren van nieuwe werkgelegenheid zijn belangrijke ambities van de transitie naar een circulaire economie. Door gebruik te maken van de SBI-classificering (sector-indeling) van het PBL¹³ en data uit het provinciale Vestigingenregister¹⁴ kan een beeld worden geschetst van het huidige aantal circulaire bedrijfsvestigingen en het aantal circulaire banen. Dit laat zien dat er in 2019 ruim 1.770 bedrijfsvestigingen in Flevoland aanwezig waren die gerelateerd zijn aan de circulaire economie (Figuur 12).

Figuur 11. Verwerking van huishoudelijk afval, Flevoland

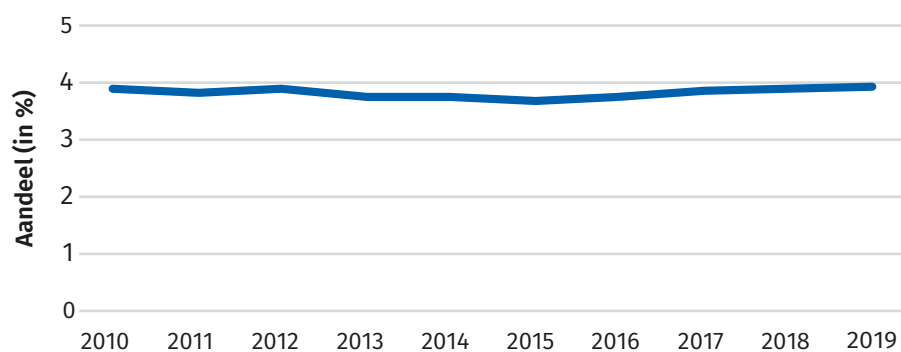

Figuur 12. Aantal CE-bedrijfsvestigingen in Flevoland

Het gaat hier veelal om bedrijven actief in de reparatie, verhuur en lease van producten. Denk ook aan winkels in tweedehands goederen en bedrijven actief in de inzameling en behandeling van afval.

Deze bedrijven zijn in 2019 goed voor een werkgelegenheid van ruim 7.450 banen (werkzame personen). Hiermee is de circulaire economie goed voor ongeveer 4% van het totaal aantal Flevolandse banen. Dit percentage is al jaren min of meer stabiel. Dit beeld komt overeen met het landelijke beeld zoals recentelijk geschetst door het PBL¹⁵. In absolute termen zien we – overeenkomstig de toename van het totaal aantal banen in Flevoland – het aantal circulaire banen in Flevoland vanaf 2015 toenemen, na een afname volgend op de financiële crisis (Figuur 13).

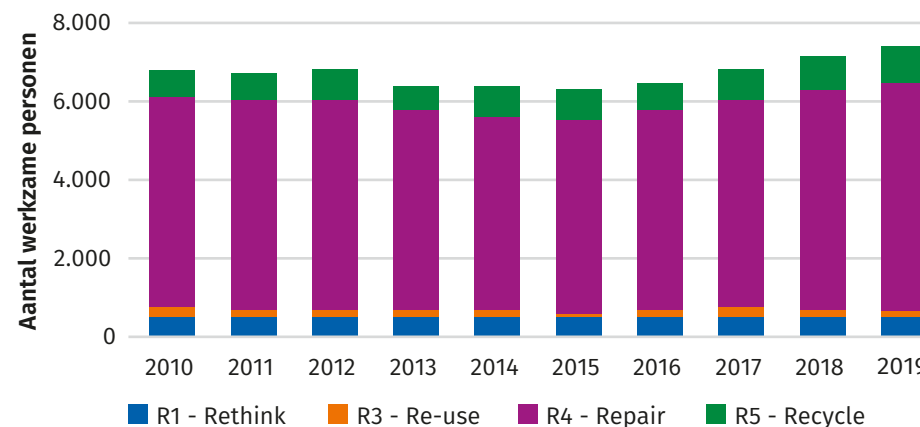
Figuur 13. Aandeel CE-banen in totaal aantal banen Flevoland

Als we kijken naar het type banen, zien we dat de meeste banen te maken hebben met de reparatie en hergebruik van productonderdelen. Ofwel: ze vallen onder de 'R-strategie' 'repair' (Figuur 14)^h. Het PBL heeft een circulariteitsladder (R-ladder) uitgewerkt waarin verschillende strategieën worden beschreven die bijdragen aan het verminderen van het gebruik van primaire abiotisch grondstoffen. Voor circulariteitsstrategieën die hoger op de ladder staan zijn als vuistregel minder materialen nodig, waardoor de milieudruk door grondstoffengebruik wordt voorkomen. Het feit dat de categorie 'repair' in Flevoland zo

^h Voor meer details over begrippen en berekeningen, zie de begrippenlijst, verantwoording en bronnenlijst in de bijlagen.

groot is komt vooral door de aanwezigheid van veel werkgelegenheid bij bedrijven actief in de handel en reparatie van auto's en het leasen van auto's.

Verder zien we dat de werkgelegenheid in de R-strategie 'recycle' steeds verder toeneemt: in 2019 waren er in deze categorie 35% meer banen dan in 2010. Hier gaat het om bedrijven die zich bezighouden met het verwerken en hergebruiken van grondstoffen (recycle). Hieronder valt het verwerken en scheiden van zogenoemde reststromen (of afval) en het gebruiken ervan. Binnen deze categorie is vooral het segment 'gesorteerd materiaal voorbereiden tot recycling' relatief groot qua werkgelegenheid, en goed voor zo'n 360 banen.

Figuur 14. Aantal CE-Banen in Flevoland, naar R-strategie

De beweging komt op gang

Dat de circulaire economie nog een relatief jong aandachtsveld is, blijkt wel uit de in dit hoofdstuk opgenomen cijfers. De economische omvang is nog beperkt, en de weg naar een afvalvrije economie lang. Desalniettemin komt de beweging op gang, zo wordt ook aangegeven in de gevoerde gesprekken met betrokkenen.

Enkele voorbeelden illustreren dit:

- Het ROC van Flevoland heeft een Circulaire Economie leerlijn ontwikkeld. Het laat mbo-studenten kennismaken met de circulaire economie en de gevolgen hiervan voor hun toekomstige beroep. In het practoraat en expertisecentrum Circulaire Regionale Economie (CRE) werkt MBO College Lelystad samen met de hogescholen uit Almere (Aeres Hogeschool en Windesheim), het bedrijfsleven en lokale overheden.
- Diverse Flevolandse bedrijven zijn concreet aan de slag met de Circulaire Economie: o.a. CIRWINN (recycling), StartBlock (circulaire woningbouw), Mycophilia (paddenstoelenteelt, circulaire keten), RetourMatras Lelystad, Van Werven Recycling, OrgaWorld en de Plasticfabriek Almere worden genoemd.
- De ontwikkeling van het Praktijk- en Innovatiecentrum Circulaire Economie (PRICE) vanuit het Fonds Verstedelijking Almere.
- Op het Floriadeterrein komen twee circulaire bruggen. De twee bruggen worden grotendeels gemaakt van in Almere geproduceerd materiaal uit Almeerse reststromen.

Vanuit provincie Flevoland wordt deze beweging verder gestimuleerd. Het Platform Circulair Flevoland, de keteninitiatieven en businessdevelopment vanuit Horizon vormen belangrijke pijlers in de uitvoering. De provincie ondersteunt het platform waarop verschillende partijen kennis met elkaar kunnen uitwisselen. Naast het platform worden er keteninitiatieven gevormd, waarin ondernemers concreet met elkaar aan de slag gaan. In een keteninitiatief werken de leverancier, de verwerker en de afnemer van een grondstof samen om een circulaire stroom op te starten. Ook wet- en regelgeving heeft met uitvoering door de OFGV onze aandacht. In de [voortgangsrapportage Circulaire Economie](#) is meer te vinden over de specifieke activiteiten en rol van de provincie Flevoland op gebied van CE.

Het Goede Voorbeeld

Provincie Flevoland heeft in de Omgevingsvisie FlevolandStraks uitgesproken dat zij het goede voorbeeld wil geven op het worden van een circulaire en energieneutrale provincie. In de Omgevingsvisie staan in dit kader onder meer de volgende ambities:

- ‘We geven als provinciale organisatie het goede voorbeeld: van inkoop tot aanbesteding. Waar mogelijk zetten we zelf de stap naar circulair.’
- ‘Wij geven het goede voorbeeld. De provinciale organisatie wordt energieneutraal. We doen dit door onze eigen energie op te wekken en minder energie te gebruiken. Denk hierbij aan onze gebouwen, voertuigen, wegen en vaarwegen.’

In de afgelopen jaren is zo bijvoorbeeld het energiegebruik van het provinciehuis gestaag afgenomen. Het gebruik in 2019 lag 32% lager dan in 2012, als gevolg van de WKO-installatie en energiebesparende maatregelen. Ten opzichte van 2018 is het gebruik met bijna 5% gedaald. De plaatsing van zonnepanelen heeft de inkoop van elektriciteit bovendien flink doen dalen. In 2018 zijn extra zonnepanelen op het dak van het provinciehuis geplaatst. Deze hebben in 2019 voor het eerst een volledig jaar geproduceerd. In combinatie met het feit dat 2019 een zonnig jaar was, heeft dit ertoe geleid dat er minder elektriciteit ingekocht hoefde te worden¹⁶.

3.3 Meer informatie

Meer cijfers en achtergrondinformatie over de transitie naar een circulaire economie in Flevoland is te vinden bij de volgende bronnen:

- [Voortgangsrapportage Circulaire Economie Flevoland 2019](#)
- [Circulaire Atlas Flevoland](#)
- [Rapport Monitoringsraamwerk Circulaire Economie Flevoland, 2018](#)
- [RVO – Monitoring transitie naar een Circulaire Economie](#)
- [RVO – Monitoring Circulaire Economie – Provincies en Onderwijs](#)
- [Klimaatmonitor](#)
- [PBL, Circulaire Economie in kaart](#)
- [PBL, Meten om te weten, uitwisseling van kennis over monitoring van de circulaire economie](#)
- [De pagina van Circulaire Economie op de Omgevingsvisie-website](#)
- [Het dashboard Circulaire Economie op Feitelijk Flevoland](#)

4. Landbouw Meerdere Smaken

4.1 Inleiding en ambities

Van oudsher is Flevoland dé landbouwprovincie van Nederland. We zijn trots op onze boeren en samen werken we aan een weerbare, wendbare en duurzame agrofoodsector. In 2030 en verder staat Flevoland bekend om het aanpassingsvermogen van de agrofoodsector. De beste garantie om blijvend een speler van wereldformaat te zijn is een sector met diversiteit en het vermogen om zich voortdurend te verbeteren.

Landbouw Meerdere Smaken stimuleert nieuwe ontwikkelingen, bedrijfstvormen, technieken en kennis. Het legt het accent op het ondersteunen van proeftuinen gericht op vernieuwing en diversificatie van het agrofoodsysteem. Samen met andere overheden worden pilots opgezet om belemmeringen weg te nemen. Kenniscirculatie wordt versneld door samen te werken met kennisinstellingen. Op deze manier wordt bijgedragen aan een landelijk gebied dat zich ook in de toekomst kenmerkt als een goed ingericht gebied, met ruimte voor een bloeiende landbouwsector en natuur en met uiterste zorg en behoud van de waardevolle landbouwgrond.

In dit hoofdstuk brengen we de ontwikkeling in kaart van indicatoren die bovengenoemde ambities reflecteren of daarmee samenhangen: innovatie, verdien capaciteit, biologische landbouw en biodiversiteit. Ook wordt het concept 'speler van wereldformaat' beschouwd door de productiviteit van Flevoland te vergelijken met andere Europese regio's. In volgende versies van deze monitor wordt ook een indicator voor kringlooplandbouw opgenomen.

4.2 Huidig beeld

4.2.1 Innovatie

De opgave Landbouw Meerdere Smaken richt zich onder meer op een wendbare en weerbare landbouwsector. Ook is het Flevolandse streven om in 2030 en verder bekend te staan om het aanpassingsvermogen van de agrofoodsector. Dit zijn lastig te meten concepten, en hangen sterk samen met innovatie. Innovatieve bedrijven zullen immers sneller in staat zijn zich aan te passen aan veranderende omstandigheden of in te zetten op nieuwe (productie)methoden. De aanname is dat zij daardoor ook wendbaarder en weerbaarder zijn.

Via onder meer de Agro Innovatie Motor en diverse proeftuinen wordt vanuit Landbouw Meerdere Smaken innovaties bevorderd. Het CBS beschikt over data over het aantal innoverende bedrijven in de agrofoodketen, waarbij onderscheid wordt gemaakt naar type innovatie. De meest recente beschikbare data zijn gepubliceerd in 2016 en gaat over 2014. In deze nulmeting wordt deze data gebruikt om het vertrekpunt weer te geven, in volgende monitoren zal recentere data worden opgenomen.

In Flevoland waren in 2014 in totaal 490 innovatoren – bedrijven die innovaties hebben doorgevoerd – waarvan 60 in de agrofoodketen (Figuur 15). Hiermee ligt het aandeel innoverende bedrijven in Flevoland boven het Nederlands gemiddelde, zowel voor het totale aantal innoverende bedrijven als het aantal innoverende bedrijven specifiek in de agrofoodketen. Binnen de Flevolandse agrofoodketen behoort 55% tot de groep innovatoren, het Nederlands gemiddelde bedraagt 45%. Alleen in Groningen (85%), Friesland (83%) Noord-Brabant (75%) en Drenthe (57%) ligt het percentage boven dat van Flevoland.

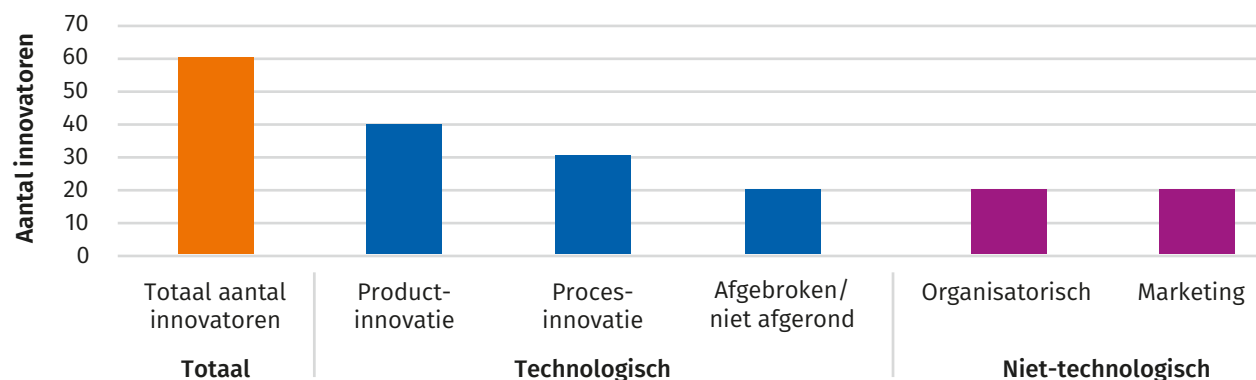
Hierbij kan innovatie grofweg worden ingedeeld in 2 typen: technologische en niet-technologische innovatie. Van technologische innovatie is sprake als bedrijven hun producten of processen vernieuwen. Hiervan zijn er 60 in Flevoland, waarvan 67% zich richt op productinnovatie en 50% op procesinnovatie. Niet-technologische innovatie betreft organisatorische vernieuwingen en marketinginnovaties. Flevoland telde 30 agrofood bedrijven waarbij sprake was van niet-technologische innovatieⁱ.

Ongeveer een derde van de 60 Flevolandse agrofood-innovatoren werkte bij hun innovaties samen met anderen, waarvan 10 met universiteiten. Dit is iets meer dan gemiddeld in Nederland in de agrofoodketen (33,3% om 28,5%), maar in Flevoland gaat het om relatief kleine absolute aantallen. Het CBS geeft daarnaast inzicht in de rendabiliteit van innovatie voor bedrijven in de regio, door te kijken naar het omzetaandeel uit innovatie. Hiermee wordt aangegeven welk deel van de totale omzet afkomstig is van nieuwe of vernieuwde producten of diensten.

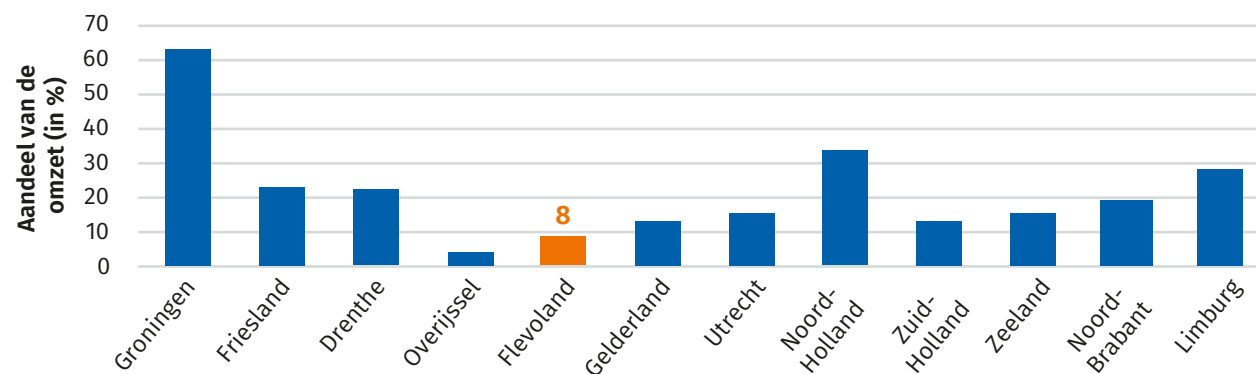
ⁱ In verband met afronding op tientallen door het CBS en het feit dat bedrijven in meerdere categorieën aan innovatie kunnen doen, komen aantallen per categorie (zoals bijv. in Figuur 15) niet altijd overeen met totaal aantallen.

Technologische innovatoren in de agrofoodketen in Flevoland halen gemiddeld gezien 8% van hun omzet uit nieuwe producten of diensten (Figuur 16).

Dit is relatief weinig in vergelijking met andere provincies en het Nederlands gemiddelde (18%).

Figuur 15. Aantal innoverende bedrijf in de Agri&Food-keten in Flevoland, naar type innovatie, 2014

Figuur 16. Omzetaandeel uit vernieuwde producten of diensten Agri&Food-keten, 2014

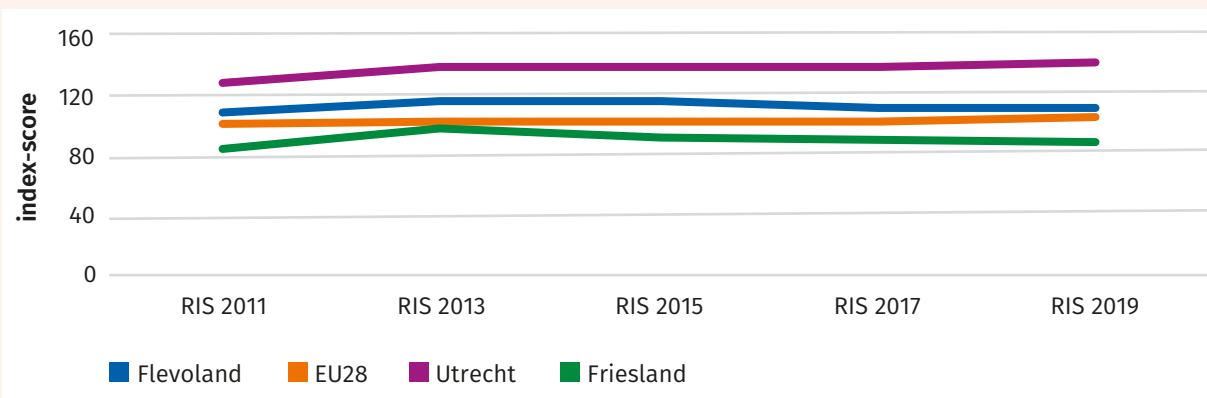

Floriade Werkt: innovaties in de spotlights

Tijdens de Floriade Expo 2022 worden verschillende Flevolandse innovaties in de land- en tuinbouw getoond aan de wereld. In een paviljoen op het Floriadeterrein wordt gedurende de Floriade een programma gedraaid rond thema's die in Landbouw Meerdere Smaken een rol spelen. Zo maken bezoekers kennis met Flevoland en onze rol als voedselproducent in het bijzonder. Flevolandse ondernemers, gemeenten en organisaties kunnen zichzelf hier in de spotlights zetten. Meer informatie over Floriade Werkt is [hier](#) te vinden.

Recente innovatiestatistieken – Regional Innovation Scoreboard

Regionale innovatiestatistieken uitgesplitst naar sectoren zijn schaars. De meest recente, beschikbare data voor bovengenoemde indicatoren op sectorniveau per regio dateert uit 2014 (gepubliceerd in 2016). Via het EU Regional Innovation Scoreboard (RIS) zijn recentere innovatiestatistieken beschikbaar op provinciaal niveau, alleen zijn hier geen uitsplitsingen per sector mogelijk. Desondanks geeft het een goed beeld van de innovatiekracht van Flevoland. De RIS wordt om de 2 jaar gepubliceerd, en betreft een ranglijst van Europese regio's op het gebied van innovatie. Vanuit 17 indicatoren op het gebied van innovatie wordt een totaalscore opgebouwd, waarlangs regio's met elkaar kunnen worden vergeleken. Op basis van deze totaalscores worden regio's ingedeeld in 4 groepen: innovatieleiders, sterke innovatoren, gematigde innovatoren en bescheiden innovatoren. De Nederlandse provincies doen het goed in deze index, en Flevoland behoort in 2019 tot de groep 'sterke innovatoren' met een score ruim boven het EU-gemiddelde (Figuur 17). Wel zijn er verschillen met de groep innovatieleiders (in Nederland o.a. Utrecht, Noord-Brabant, Noord- en Zuid-Holland). Ten opzichte van 2011 is de innovatieve prestatie van Flevoland met iets meer dan 2% toegenomen, maar de laatste jaren neemt de voorsprong ten opzichte van het EU-gemiddelde wat af. Om de ontwikkeling in Flevoland in context te plaatsen zijn in onderstaande grafiek ook het EU-gemiddelde en de best- en slechtst presterende Nederlandse provincies in de RIS weergegeven.

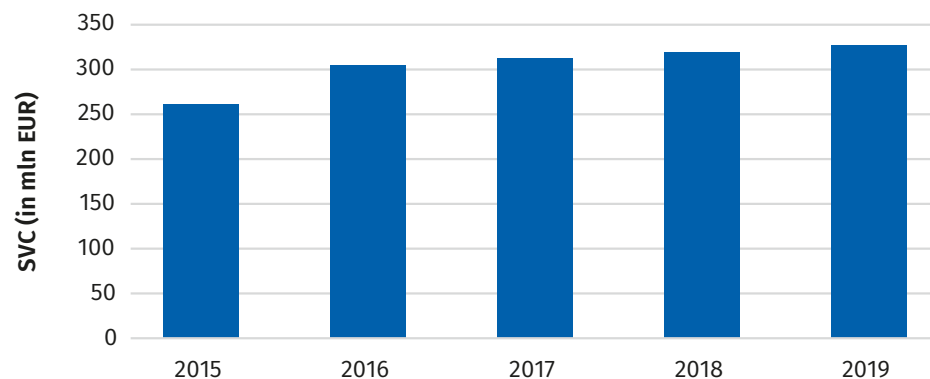
Figuur 17. Innovatieprestaties per regio (EU2011 = 100)

4.2.2 Verdiencapaciteit

Een andere manier om naar de weerbaarheid van de Flevolandse landbouwsector te kijken is door te kijken naar de Standaardverdiencapaciteit (SVC), ontwikkeld door de Wageningen Universiteit (WUR). Dit betreft een maat voor de toegevoegde waarde (economische omvang) van bedrijven en gaat over de vergoeding voor de inzet van arbeid en kapitaal die een bedrijf op basis van standaarden gemiddeld in een jaar behaalt met de agrarische productie, los van wie de arbeid of het kapitaal heeft geleverdⁱ.

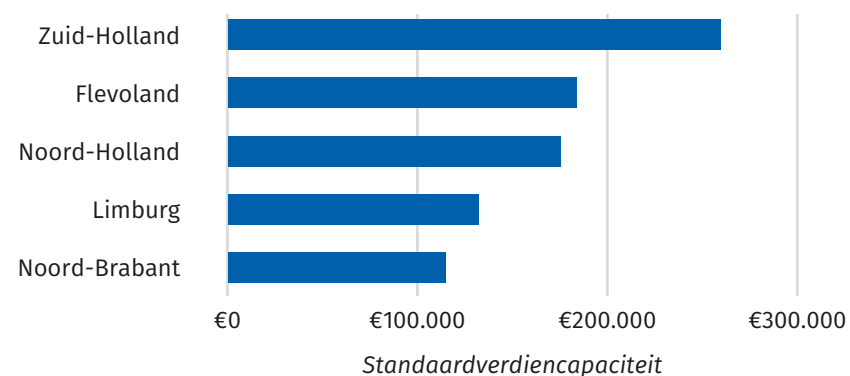
j Meer informatie over de SVC: <https://www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Onderzoeksinstituten/Economic-Research/Over-ons/Data-modellen-en-tools/Bedrijfsomvang-en-type.htm>

Figuur 18. Ontwikkeling Standaardverdiencapaciteit (SVC) land- en tuinbouw Flevoland

In Figuur 18 zien we dat de toegevoegde waarde – gemeten in SVC- van de Flevolandse land- en tuinbouw sinds 2015 is gestegen. Het WUR concludeerde in 2016 al dat de agrarische sector relatief sterk en financieel gezond was¹⁷. Op het gebied van toegevoegde waarde zien we dat deze verder is toegenomen. Wel concludeerde het WUR ook dat tegenover hoge opbrengsten per hectare in Flevoland een hoge kostenstructuur staat, door onder meer hoge inputniveaus en hoge kosten voor grond, gebouwen en machines. Dit maakt Flevoland tegelijkertijd kwetsbaar.

Flevoland is na Zuid-Holland de provincie met gemiddeld de grootste bedrijfsomvang, uitgedrukt in SVC (Figuur 19). De hoge ranking van Flevoland komt vooral door het nagenoeg ontbreken van kleine bedrijven. Zuid-Holland scoort hoog vanwege de aanwezige glastuinbouw. Figuur 19 laat gemiddelden voor alle type agrarische activiteiten zien. Als enkel wordt gekeken naar akkerbouwbedrijven, kent Flevoland de hoogste SVC van alle provincies.

Figuur 19. Standaardverdiencapaciteit land- en tuinbouw per bedrijf, per provincie, 2019

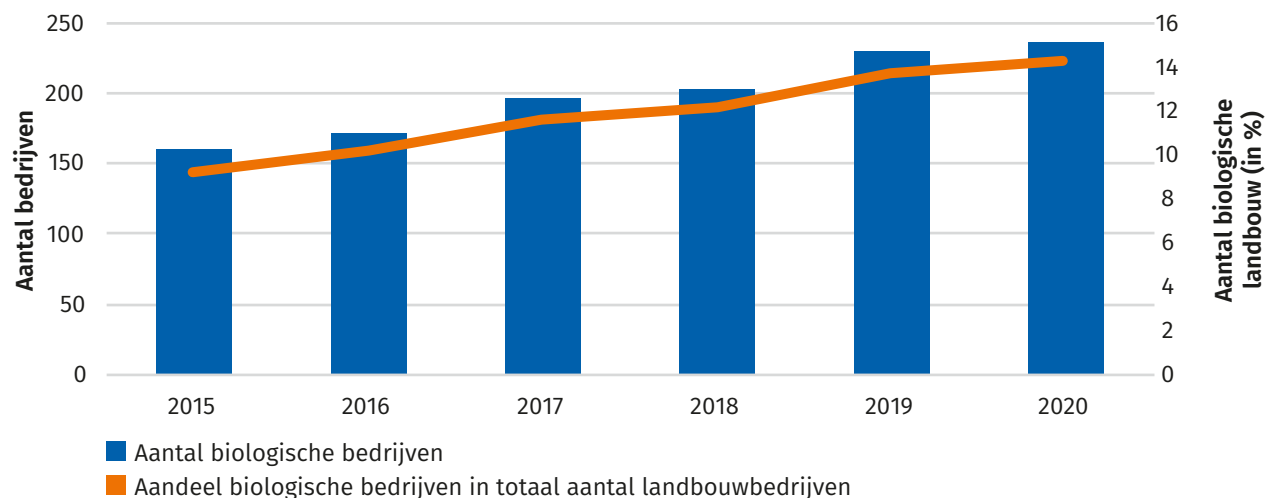

4.2.3 Biologische landbouw

Een veelgebruikte proxy^k voor het beschouwen van de verduurzaming van de landbouwsector is de ontwikkeling van biologische landbouw. Onder biologische landbouw wordt een productiewijze verstaan waarbij geen kunstmest en chemische gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt, maar organische mest en biologische gewasbeschermingsmethoden¹⁸. Het aantal bedrijven dat op een biologische wijze produceert is gestegen van 160 in 2015 naar 236 in 2020, waarbij we het aantal elk jaar zien groeien. Dit betreft een stijging van 48%, wat hoger is dan gemiddeld in Nederland (+34%) (Figuur 20).

Het aandeel landbouwbedrijven in Flevoland dat een biologische productiewijze hanteert ligt hoger dan gemiddeld in Nederland. In de periode 2015-2020 nam dit aandeel in Flevoland toe van 9 naar ruim 14 procent, terwijl dit in diezelfde periode in Nederland toenam van ruim 2 procent tot bijna 3,5 procent. Eenzelfde beeld ontstaat wanneer we kijken naar het aandeel van het areaal biologische landbouw ten opzichte van het totale landbouwareaal (Figuur 20).

^k Proxy-indicatoren zijn indicatoren die gebruikt worden voor het meten van concepten, wanneer deze concepten zich lastig direct laten meten. Proxy-indicatoren worden beschouwd als het beste alternatief dat dicht in de buurt komt van het te meten concept.

Figuur 20. Biologische landbouw in Flevoland, aantal en aandeel biologische bedrijven

Ook dit aandeel neemt toe van 9% in 2015 tot ruim 14% in 2020 en ligt ver boven het Nederlands gemiddelde. Ook is dit percentage hoger dan dat van de andere provincies. In absolute zin zien we daarnaast een substantiële toename van het areaal biologische landbouwgrond in Flevoland: van 874.695 are in 2015 naar 1.252.088 are in 2020 – een toename van ruim 43%.

4.2.4 Kringlooplandbouw

Vanuit Landbouw Meerdere Smaken wordt onder andere ingezet op de omschakeling naar kringlooplandbouw. Dit is een vorm van duurzame landbouw waarbij de kringloop van stoffen gesloten is. Dit houdt in dat alle stoffen die door de landbouw uit een gebied verdwijnen ook weer teruggebracht worden in het gebied. Deze indicator staat op de Ontwikkelingsagenda en zal deel gaan uitmaken van toekomstige monitors. De aansluiting zal hierbij worden gezocht met indicatoren die worden ontwikkeld in het kader van de Boerderij van de Toekomst¹⁹.

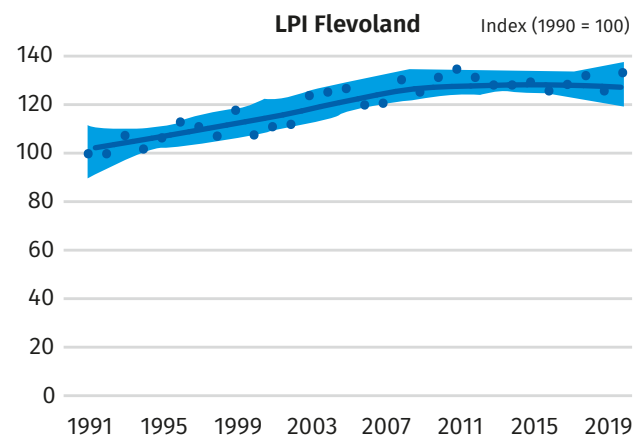
4.2.5 Biodiversiteit

Binnen de centrale ambitie van een wendbare, weerbare en duurzame landbouwsector speelt het behoud en versterken van de biodiversiteit een belangrijke rol. De wereldwijde teruggang in biodiversiteit, kortweg de verscheidenheid van leven op aarde, is afgelopen decennia een steeds belangrijker publiek thema geworden. In Nederland wordt biodiversiteit geconserveerd in het Natuur Netwerk Nederland (voorheen Ecologische Hoofdstructuur). Ook in de landbouw verdient biodiversiteit aandacht. Dit niet alleen omdat de landbouw invloed heeft op de natuur in genoemde gebieden, sommige natuur (zoals akker- en weidevogels) landbouwgronden nodig heeft, maar ook omdat biodiversiteit in de landbouw zelf een belangrijke functie heeft voor een robuuste teelt, de zogenaamde functionele agrobiodiversiteit.

Een veelgebruikte maat voor het meten van biodiversiteit is de *Living Planet Index* (LPI). Het CBS heeft LPI-indicatoren ontwikkeld die het voorkomen van diverse diersoorten in beeld brengt. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende typen ecosystemen (bos, stad, agrarisch, zoetwater, heide, etc.). Ook wordt per provincie een totale LPI berekend, die in Flevoland gebaseerd is op aantals- en verspreidingsgegevens van

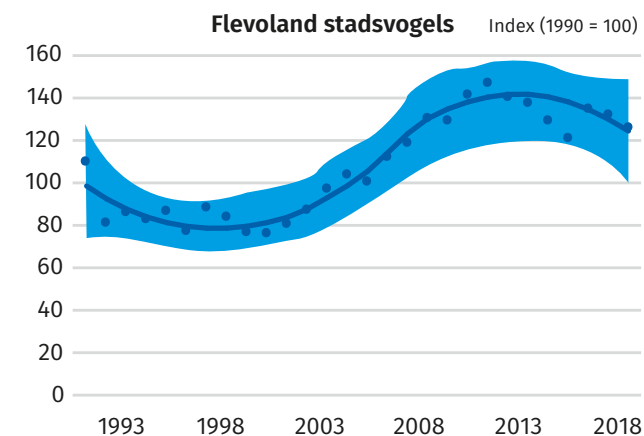
142 soorten. De totale LPI-Flevoland laat sinds 1990 een licht stijgende trend zien, al vlakt deze sinds 2010 iets af (Figuur 21). Sinds 2014 is sprake van een lichte afname. Achter deze algehele trend gaat een grote variatie schuil: zo zijn er zorgen om de biodiversiteit in het agrarisch en stedelijke gebied.

Achter de totaalscore gaat een grote variatie schuil van soorten die het goed en minder goed doen. Soorten met een sterke toename zijn onder meer de otter, de krooneend en de franjestaart. Soorten met een sterke afname zijn onder meer de visdief, de Atalanta-vlinder en de veldleeuwerik.

Figuur 21. Living Planet Index, Flevoland

Ook tussen de verschillende typen ecosystemen zijn grote verschillen. De trendontwikkeling van soorten in natuurgebieden stabiliseert, maar in de stad – stadsvogels, zie grafiek – en het agrarisch gebied is nog steeds sprake van een afname en zijn er diverse uitdagingen. Een specifieke LPI voor het agrarisch gebied in Flevoland is helaas op moment van schrijven nog niet beschikbaar. Wel is op basis van het Meetnet Agrarische Soorten (MAS) informatie beschikbaar over de ontwikkeling van broedvogels in het agrarisch gebied²⁰. Hierin is te zien dat er in 2019 in Flevoland 84 verschillende soorten broedvogels zijn geteld. Dat zijn zes soorten minder dan in 2018.

Dit komt voornamelijk doordat niet voor alle soorten de trefkans tijdens MAS-tellingen even hoog is.

In een recent rapport van de Agro Expert Raad (AER) wordt gesteld dat er ook in Flevoland meer aandacht moet komen voor biodiversiteit in relatie tot de landbouw²¹. De AER doet hierin verschillende aanbevelingen om de biodiversiteit te bevorderen, waaronder het inzetten op technologieontwikkeling (bijv. robotisering) ten behoeve van nieuwe teeltsystemen. In een ander recent advies²² van de AER wordt gewezen op het belang van de Flevolandse bodemkwaliteit voor bodemdiversiteit en biodiversiteit – naast andere functies zoals voedselproductie. In dit licht zijn er zorgen over bodemdaling^l en bodemverdichting en doet de AER diverse aanbevelingen om blijvend en langjarig in te zetten op de kwaliteit van de bodem.

^l In 2012 is de mogelijke toekomstige bodemdaling in Flevoland onderzocht (De Lange et al., (2012), *Bodemdalingskaart Flevoland*). Op grond van de historische bodemdaling wordt verwacht dat in het gebied ten zuidoosten van Almere de te verwachten bodemdaling tot 2050 circa 70 cm zal bedragen. Ten noordwesten van Lelystad en ten zuidwesten van Emmeloord wordt tot 2050 bij ongewijzigd beleid ook een forse maaiveldaling verwacht, namelijk tot 50 cm. Bron: WUR & Kadaster (2019), *Grond in beweging. Ontwikkelingen in het grondgebruik in de provincie Flevoland in de periode tot 2025 en 2040*.

Met het vaststellen van het Actieplan Biodiversiteit in april 2021 door Provinciale Staten zet Flevoland in op het versterken van de biodiversiteit. Het plan richt zich vooral op het herstellen van de condities in de stad, het landelijke gebied, de natuurgebieden en de verbindingen hiertussen: de bermen en waterwegen^m.

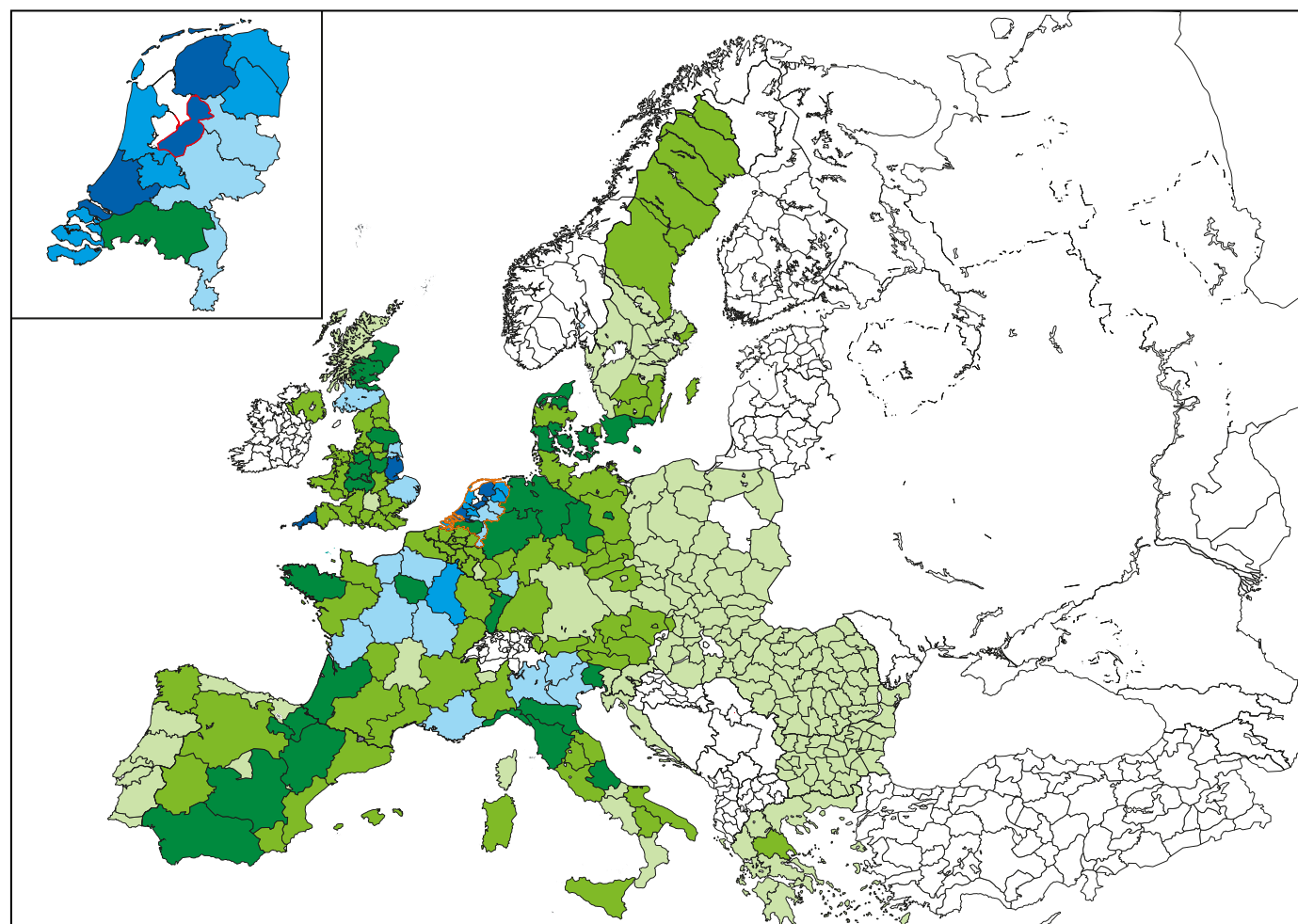
4.2.6 Productiviteit: speler van wereldformaat

Flevoland staat bekend als één van de meest productieve agrarische regio's in Europa, zo onderschrijven diverse rapporten²³. Productiviteit is een veelgebruikte maat om de regionale kracht van landbouwsystemen te beschouwen, gemeten in toegevoegde waarde per werknemerⁿ. Met behulp van data van Eurostat is te zien hoe Flevoland het in dit verband doet ten opzichte van andere Europese regio's waarvoor data beschikbaar is. Te zien is dat Flevoland inderdaad samen met Zuid-Holland en Friesland tot de meest productieve agrarische regio's van Europa behoort (Figuur 22).

^m Zie <https://www.flevoland.nl/actueel/flevoland-versterkt-komende-jaren-de-biodiversiteit>

ⁿ Zie begrippenlijst

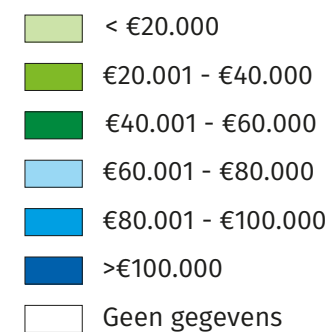
In de top-tien van regio's met de hoogste agrarische productiviteit bevinden zich naast diverse Nederlandse provincies een aantal Britse en Franse regio's. In een recent rapport²⁴ wordt gesteld dat Flevoland, door een combinatie van gunstige agrarische en ecologische condities en geavanceerde productiemethoden één van de meest productieve landbouwregio's is ter wereld. Dit brengt tegelijkertijd uitdagingen met zich mee op het gebied van duurzaamheid: hoe zorgen we ervoor dat we, met aandacht voor een duurzame leefomgeving, ook op de lange termijn een speler van wereldformaat kunnen blijven? Daarom zet de opgave Landbouw Meerdere Smaken zich naast innovatie ook in op een vruchtbare bodem, schoon water, een gezond ecosysteem en een goede infrastructuur.

Landbouw Meerdere Smaken

Gemiddelde arbeidsproductiviteit 2018

Arbeidsproductiviteit
per NUTS2-regio:
Annual Working Unit (AWU-score)

Figuur 22. Productiviteit per regio (NUTS-2, Europa)

Richting een nieuw systeem in de voedselketen: volop initiatieven

Vanuit de opgave Landbouw Meerdere Smaken wordt gericht op initiatieven in de voedselketen waarmee richting een nieuw systeem wordt gewerkt. Denk onder andere aan strokenteelt (precisieteelt), korte keteninitiatieven en agrarisch natuurbeheer. Steeds meer boeren, ondernemers in de voedselindustrie en andere ketenpartners sluiten zich aan bij de initiatieven die er lopen. De verschillende initiatieven die er lopen zijn in 2020 via een infographic inzichtelijk gemaakt. Via deze [interactieve infographic](#) zijn filmpjes en websites te zien van o.a. de verschillende proeftuinen waarin geëxperimenteerd wordt met nieuwe teeltmethoden en/of producten, de Agro Innovatie Motor, adviezen van de Agro Expert Raad en ontwikkelingen in de sector. Ook komt het netwerk aan het woord.

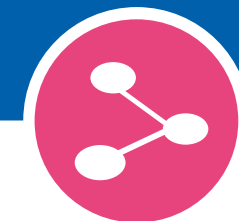
Landbouw Meerdere Smaken is een opgave die gezamenlijk met gebiedspartners wordt vormgegeven. De afgelopen tijd zijn hiervoor stappen gezet in het creëren van netwerken, versterken van samenwerkingsverbanden, en het ontsluiten en laten circuleren van kennis om zo innovatie aan te jagen. Zo is bijvoorbeeld een kennisnetwerk in oprichting, waarin provincie Flevoland met samenwerkingspartners als de vereniging Flevofood, het Flevolands Agrarisch Collectief, LTO en het agrofoodcluster gezamenlijk kennis ontwikkelt en valoriseert. Ook is een Agro Expert Raad in het leven geroepen, waarin diverse organisaties die actief zijn op het gebied van agrofood in Flevoland op gelijkwaardige basis participeren. Deze Agro Expert Raad brengt periodiek advies uit over relevante thema's in de Flevolandse landbouw, waarmee een impuls wordt gegeven aan vraagstukken in de Flevolandse agrofoodsector. Deze input kan ook gezien worden als een vorm van monitoring. Tot dusver zijn er adviezen uitgebracht over landbouw in de metropool (relatie stad en platteland), klimaatadaptatie en water, de bodem onder de Flevolandse landbouw, biodiversiteit en digitalisering van de landbouw. De adviezen van de Agro Expert raad zijn [hier](#) te vinden.

4.3 Meer informatie

Meer cijfers en achtergrondinformatie over de ontwikkelingen in de Flevolandse landbouw is te vinden bij de volgende bronnen:

- [De adviezen van de Agro Expert Raad](#)
- Voor een overzicht van alle activiteiten en initiatieven onder Landbouw Meerdere Smaken is er een [interactieve PDF](#)
- [Floriade Werkt](#)
- [De pagina van Landbouw Meerdere Smaken op de Omgevingsvisie-website](#)
- [Het dashboard Landbouw Meerdere Smaken op Feitelijk Flevoland](#)

5. Regionale Kracht

5.1 Inleiding en ambities

De ontwikkeling van de regionale kwaliteit in Flevoland is onderdeel van het reguliere beleid. Denk aan een woonagenda, beleid voor recreatie en toerisme en de opgave Landbouw Meerdere Smaken. De essentie van de opgave Regionale Kracht is om deze kwaliteiten binnen de netwerken die de provinciegrenzen overstijgen ook een zodanige plek te geven dat Flevoland in toenemende mate een knooppunt gaat vormen op bovenregionaal niveau.

De ambitie van deze opgave is dat Flevoland in 2030 en verder een aantal voorzieningen heeft dat op bovenregionaal niveau van excellente kwaliteit is. Voorzieningen met een aantrekkingskracht en een reputatie die over de provinciegrenzen heen gaan.

Met de opgave Regionale Kracht versterken we de economische structuur van Flevoland, waardoor een grotere concurrentiekracht ontstaat. Het versterken hiervan leidt tot betere vestigingsplaatsfactoren en het aanbod van woon- en vrijetijdsmilieus in het stedelijke netwerk en Flevoland.

Ook biedt de provincie ruimte en mogelijkheden op het gebied van onder andere de economie, recreatie, natuur en wonen voor Flevoland en omliggende regio's. Het verder versterken van de blauwgroene slinger – de vele natuur- en watergebieden met een grote ecologische en recreatieve waarde – is tot slot één van de focusgebieden van de opgave Regionale Kracht.

Op dit moment is het nog niet mogelijk gebleken om het versterken van deze blauwgroene slinger cijfermatig in beeld te brengen. Deze indicator staat dan ook op de ontwikkelingsagenda.

Zeker bij deze opgave is het belangrijk te noemen dat de impact van de COVID-19 crisis nog niet altijd in de indicatoren is terug te zien, omdat in veel gevallen 2020-data nog niet beschikbaar is.

5.2 Huidig beeld

5.2.1 Kracht van de regio uitgedrukt in de Entrepreneurial Ecosystem Index

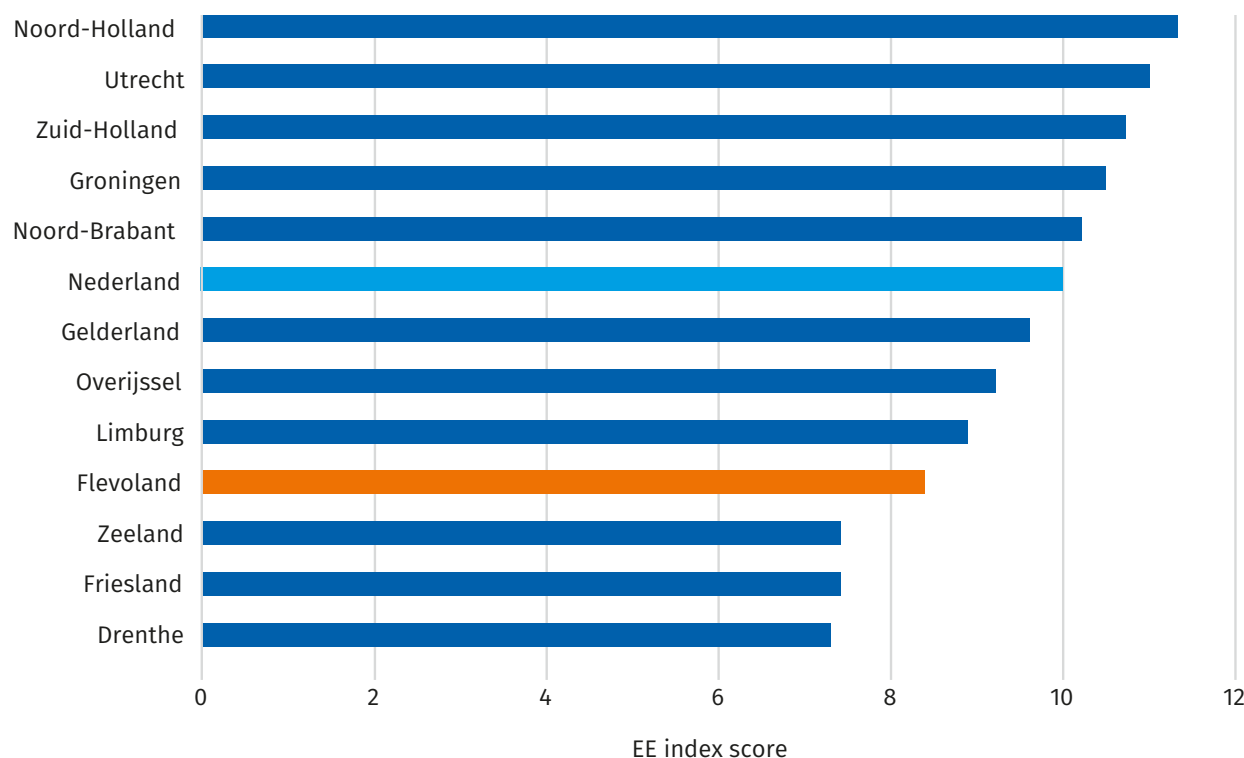
Een index waarin de (economische) kracht van regio's tot uiting komt is de Entrepreneurial Ecosystem Index (EE)²⁵, die om de 2 jaar wordt gepubliceerd. Deze index is een uitwerking van de ecosysteemgedachte van de econoom Daniel Isenberg, die als inspiratie heeft gediend voor het Economisch Programma van provincie Flevoland. De index is de som van het cijfer dat een regio krijgt voor verschillende systeemelementen en randvoorwaarden van het ecosysteem. Het gaat om elementen als aanwezige infrastructuur, aanwezige netwerken, talent, kennis, financiering, etc. Voorzieningen worden deels onder infrastructuur meegenomen. Hierdoor zorgt deze index voor een holistische kijk op de kracht van het economische systeem in Flevoland.

Eind 2020 is een nieuwe versie van de index uitgebracht, waarin te zien is dat het economische ecosysteem van Flevoland, met een indexscore van 8,4, minder presteert dan gemiddeld in Nederland (indexscore 10) (Figuur 23).

De kracht van het Flevolandse economische ecosysteem ligt hiermee boven dat van Zeeland, Friesland en Drenthe, maar onder dat van de overige provincies. De kracht van de Randstedelijke provincies Noord-Holland, Utrecht en

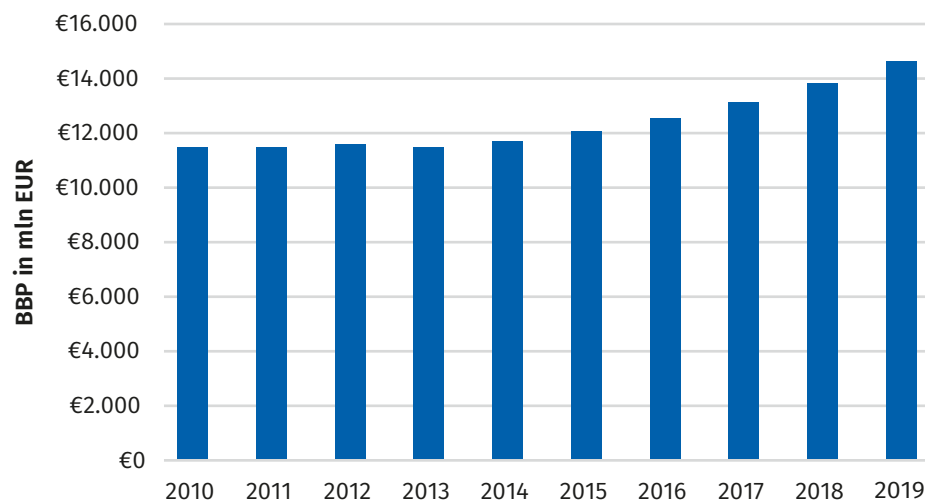
Zuid-Holland valt op. Als we kijken naar de onderliggende elementen zien we dat Flevoland boven het Nederlands gemiddelde scoort qua ondernemerscultuur (relatief veel nieuwe bedrijven worden er opgericht per 1.000 inwoners) en financiering. Op de overige dimensies scoort Flevoland minder, vooral op het gebied van leiderschap en verbondenheid van bedrijven in netwerken. Ook op het gebied van investeringen in kennis en potentiële 'vraag' – gemeten in Bruto Regionaal Product per hoofd van de bevolking – zien we dat veel andere regio's het beter doen dan Flevoland. Ten opzichte van de meting in 2018 is de totale index-score van Flevoland in 2020 min of meer stabiel gebleven.

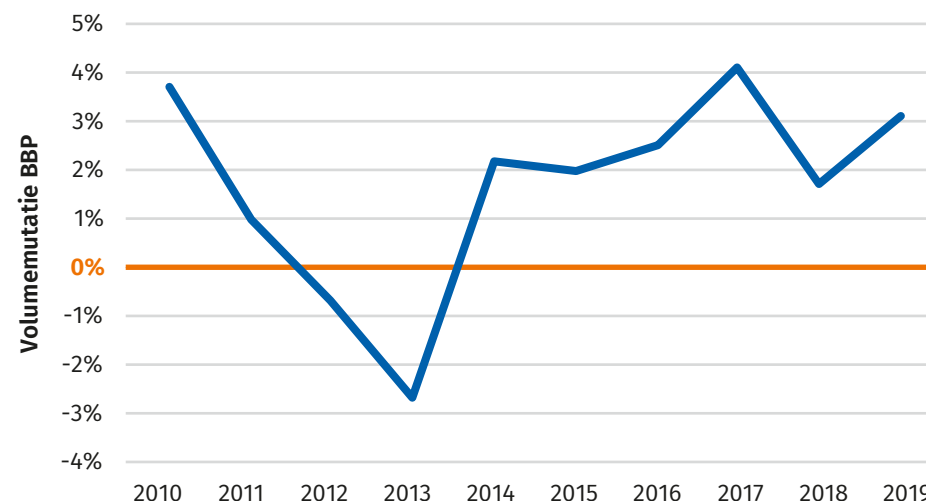
Figuur 23. Entrepreneurial Ecosystem Index, per provincie, 2020

5.2.2 Omvang en ontwikkeling economie

Een veelgebruikte maat voor het uitdrukken van de economische kracht van een regio is economische groei, uitgedrukt in het Bruto Binnenlands Product (BBP). Dit betreft de totale toegevoegde waarde van alle geproduceerde goederen en diensten in een regio. De ontwikkeling van de absolute omvang van de economie wordt weergegeven in Figuur 24, en de economische groei in Figuur 25. Economische groei – in balans met de leefomgeving – kan hierbij worden gezien als een gewenste ontwikkeling.

Figuur 24. Bruto Binnenlands Product (marktprijzen), Flevoland

Figuur 25. Economische groei, Flevoland

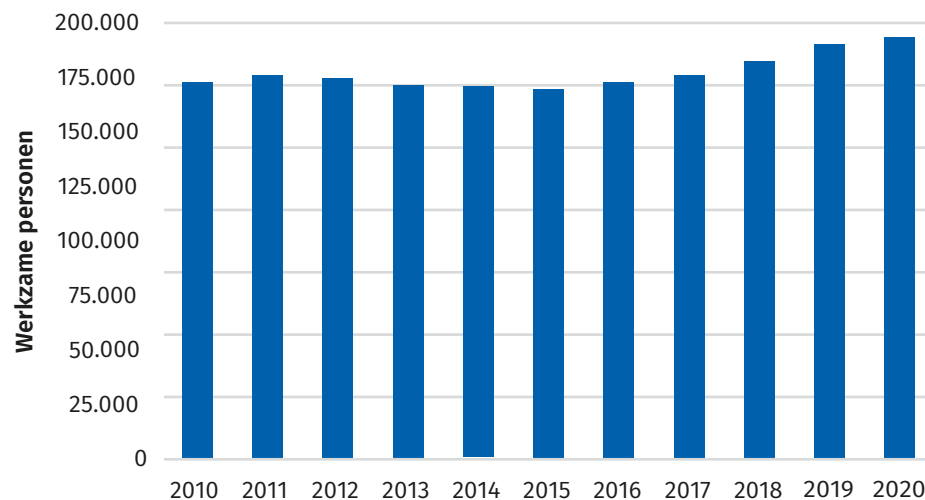
Te zien is dat de Flevolandse economie als gevolg van de financiële crisis enkele lastige jaren kende (2011-2013), maar dat het sinds 2014 weer groeit en relatief hoge groeicijfers kent²⁶.

5.2.3 Aantal banen en vestigingen

De opgave Regionale Kracht richt zich onder meer op het versterken van de economische structuur van Flevoland. Vanuit deze ambitie is het relevant om te kijken naar de ontwikkeling van het aantal banen en vestigingen in de provincie.

In de jaren voorafgaand aan de coronacrisis draaide de Flevolandse economie op volle toeren. We zagen dan ook dat het aantal banen in 2019 een recordgroei liet zien: de banengroei (+4,1%) was sinds het begin van de financiële crisis niet zo hoog (Figuur 26)²⁷. Na een stagnatie en krimp van de werkgelegenheid in de nasleep van de vorige crisis (met 2014 als dieptepunt: 170.205 banen) werd de weg omhoog ingezet, met groeipercentages die in 2018 en 2019 ver boven het Nederlandse gemiddelde lagen. In 2020 zien we dat deze groei zich doorzet, ondanks de coronacrisis.

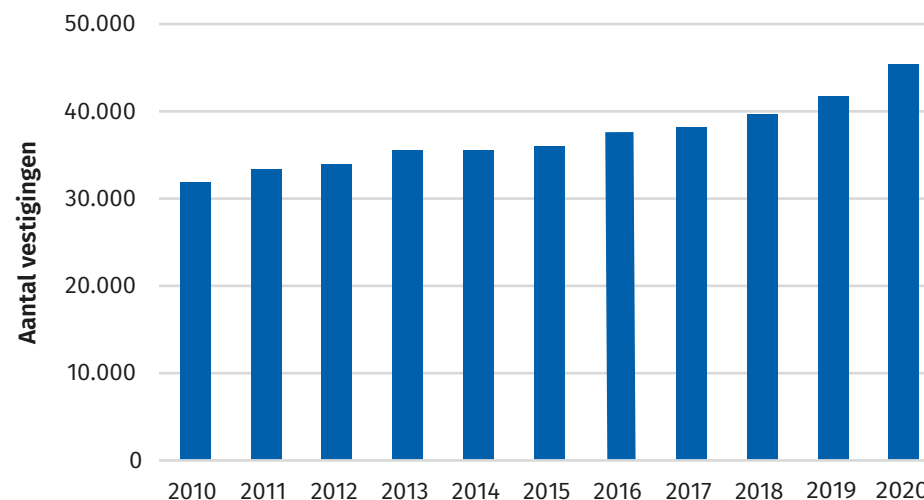
Met een groei van 2,3% komt het totaal aantal banen in Flevoland in 2020 op 194.425. Hierbij moet worden aangetekend dat hierbij wordt uitgegaan van het vaste jaarlijkse peilmoment, op 1 april van het desbetreffende jaar. In 2020 was dit in het begin van de Coronacrisis. Om mogelijke Corona-effecten in beeld te brengen is in 2020 ook op een later peilmoment gemeten, te weten op 1 september. Ook op deze peildatum zijn nog geen effecten van de Coronacrisis te zien, integendeel: op 1 september 2020 werden er in Flevoland 195.931 banen gemeten. Uiteraard zijn er sectorale verschillen.

Figuur 26. Banenontwikkeling in Flevoland

Waar de uitzendbranche en de horeca een daling van het aantal banen laten zien, groeit het aantal banen in de groot- en detailhandel, de zorg en de bouw relatief hard.

Ook het aantal vestigingen van bedrijven en instellingen in Flevoland zien we sinds de nasleep van de financiële crisis fors toenemen, met groeipercentages van 3,7% in 2018 en 5,5% in 2019 (Figuur 27).

Figuur 27. Ontwikkeling van vestigingen van bedrijven en instellingen in Flevoland

Net als bij de ontwikkeling van het aantal banen, zien we ook bij het aantal vestigingen in 2020 nog geen impact van de Coronacrisis. Van 2019 op 2020 groeide het aantal banen met meer dan 8%. De groei van eenmanszaken is een belangrijke drijver van de groei van het aantal vestigingen.

Op korte termijn zien we dus nog geen duidelijke effecten van de Coronacrisis terug op de ontwikkeling van het totale aantal banen en vestigingen. Per sector verschilt hierin uiteraard het beeld. Het zou zo kunnen zijn dat de

gevolgen zich – onder meer door het dempende effect van steunmaatregelen vanuit de overheid – op een later moment manifesteren. Of dit zo is, zal in een volgende editie van de monitor en in de jaarlijkse publicaties over de Flevolandse werkgelegenheid duidelijk worden.

5.2.4 Uitgifte op bedrijventerreinen

Flevoland kent precies 100 bedrijventerreinen, die gezamenlijk netto 2.788 hectare beslaan. Hiervan is 1.767 hectare uitgegeven. Bijna 39% van de totale werkgelegenheid in Flevoland bevindt zich op

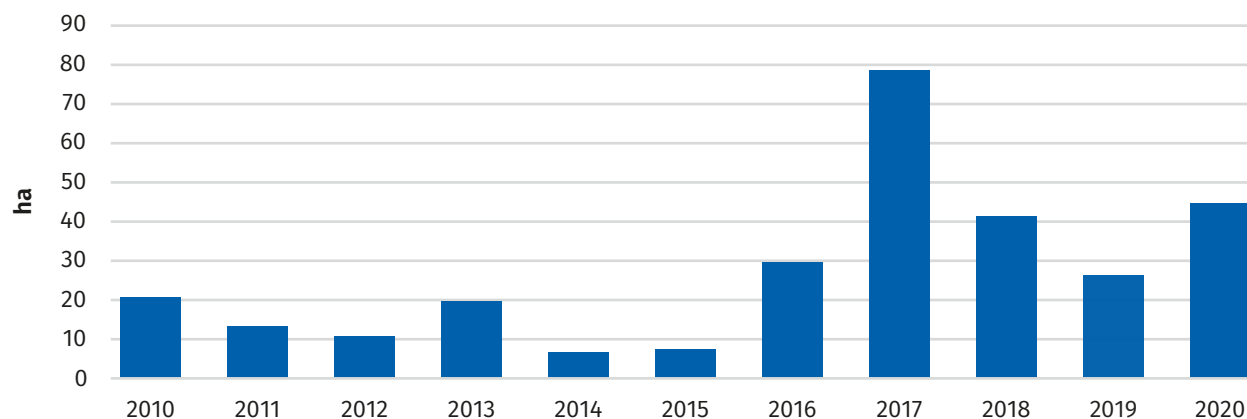

bedrijventerreinen²⁸. In 2020 is 45 hectare grond uitgegeven in Flevoland (Figuur 28). Dit is op het jaar 2017 na (uitgifte aan Inditex) de hoogste uitgifte in de laatste 10 jaar. We zien dus de Coronacrisis nog niet in deze uitgiftecijfers terug. De hoge uitgiftecijfers in 2020 werden onder meer gedreven door grote gronduitgiftes aan logistieke partijen op bedrijventerrein Stichtse Kant in Almere en Trekkersveld III in Zeewolde.

5.2.5 Excellente woonmilieus

Naast het verbeteren van de economische structuur in Flevoland is het versterken en vergroten van het aanbod van woon- en vrijetijdsmilieus onderdeel van de opgave regionale kracht. Sinds het vaststellen van de Omgevingsvisie heeft de Flevolandse woonopgave door de motie Koerhuis^o alleen maar verdere prioriteit gekregen, en is opvolging gegeven aan het concept van excellente woonmilieus via de Flevolandse Woonagenda en de woningbouwopgave (100.000 woningen). Daarom is de wens uitgesproken in deze monitor specifiek stil te staan bij deze opgave.

^o Zie Motie van het lid Koerhuis c.s. over het in kaart brengen van de mogelijkheden voor grootschalige woningbouw in Flevoland: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2020Z03477&did=2020D07242>

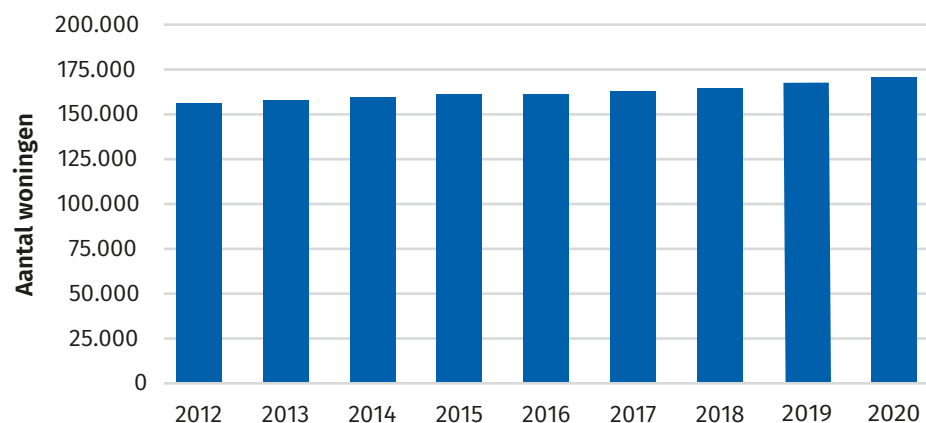

Figuur 28. Totaal uitgifte bedrijventerreinen, Flevoland

Flevoland staat voor een woningbouwopgave, waarbij een volwaardige, leefbare en duurzame gebiedsontwikkeling de voorwaarde is en (OV)bereikbaarheid, werkgelegenheid, voorzieningen, ruimte voor natuur en kwaliteit van wonen als belangrijke uitgangspunten gelden. Data over aspecten als circulariteit van bouwen is helaas nog niet beschikbaar, bekeken wordt of dit in volgende edities kan worden meegenomen. In deze monitor zijn drie indicatoren geselecteerd die iets zeggen over de ontwikkeling van de Flevolandse woningvoorraad, en de tevredenheid van inwoners over woning en leefomgeving.

In de afgelopen jaren is de woningvoorraad in Flevoland sterker gestegen dan gemiddeld in Nederland.

Tussen 2012 en 2020 zijn er ruim 14.700 nieuwbouwwoningen bijgebouwd en steeg de woningvoorraad met 9 procent (Figuur 29), tegenover een landelijke groei van bijna 7 procent. Er werden in die periode vooral meer koopwoningen gebouwd in Flevoland (+10,5% tegenover een landelijke stijging van 8%). De voorraad huurwoningen steeg met 8,6%, landelijke was dit 7%. Als we kijken naar de Flevolandse gemeenten, zien we dat de woningvoorraad op Urk het hardst is gestegen (+24%) - dit komt vooral door een sterke toename van het aantal huurwoningen (+47%) - gevolgd door Almere (+12%). In Lelystad en Dronten was de groei van de woningvoorraad het laagst, respectievelijk 3,6% en 2%.

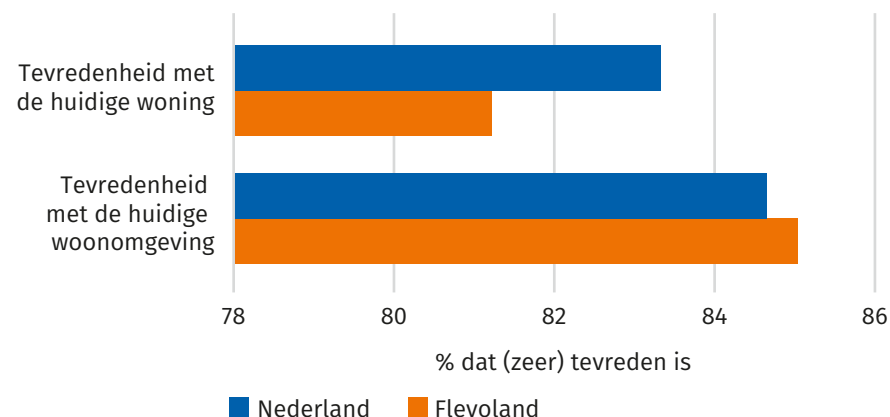
Figuur 29. Woningvoorraad Flevoland, 2012-2020

In absolute zin is de groei van de woningvoorraad in genoemde periode in Almere (+9.222) het hoogst, gevolgd door Noordoostpolder (+1.375) en Urk (+1.288).

Flevolandse zijn overwegend tevreden met hun woning. In 2018 was 85% van de particuliere huishoudens in Flevoland tevreden met hun huidige woning, min of meer gelijk aan het gemiddelde in Nederland (Figuur 30). Van de huishoudens met een koopwoning geeft 93% aan (zeer) tevreden te zijn met de woning. Onder huurders lag dit percentage met 68% aanzienlijk lager. Ook daalde de tevredenheid onder huurders veel sneller dan onder kopers.

Het percentage huurders dat (zeer) tevreden is met de woning was in 2002 83%. Onder eigenaren daalde het percentage dat tevreden is met ongeveer 4 procentpunt. Deze trend van een dalende tevredenheid over de woning is ook op landelijk niveau zichtbaar.

Over de woonomgeving zijn Flevolandse veel minder tevreden dan gemiddeld in Nederland (Figuur 30). Zo geeft in 2018 81% van de Flevolandse aan (zeer) tevreden te zijn met de woonomgeving, tegenover ruim 83% gemiddeld. Dit percentage is bijna het laagste van alle provincies. Alleen in Zuid-Holland zijn minder huishoudens tevreden.

Figuur 30. Woontevredenheid, 2018

Als we nader kijken naar het type woningen, zien we dat voornamelijk het aandeel tevreden huishoudens in meergezinswoningen^p relatief laag is. 67% van hen geeft aan tevreden te zijn over hun woonomgeving, tegenover 77% gemiddeld in Nederland. Ook is de tevredenheid lager onder huishoudens met een huurwoning dan huishoudens met een koopwoning (70% tegenover 87%).

^p Een meergezinswoning is elke woning die samen met andere woonruimten c.q. bedrijfsruimten een geheel pand vormt. Hieronder vallen flats, galerij-, portiek-, beneden- en bovenwoningen, appartementen en woningen boven bedrijfsruimten, voor zover deze zijn voorzien van een buiten de bedrijfsruimte gelegen toegangsdeur (CBS, 2020).

Bovenregionale voorzieningen

Flevoland beoogt in 2030 een aantal voorzieningen te hebben dat op bovenregionaal niveau van excellente kwaliteit is. Voorzieningen met een aantrekkingskracht en een reputatie die over de provinciegrenzen heen gaan. Enkele van deze voorzieningen worden hieronder beschreven.

Lelystad Airport/OMALA, het bedrijventerrein Lelystad Airport Businesspark en de overslaghaven Flevokust Haven zijn voorbeelden die van bovenregionaal belang zijn en de economische structuur van de regio versterken. Met deze ontwikkelingen wordt gewerkt aan een krachtig logistiek knooppunt in de regio. Ook zijn deze ontwikkelingen van belang voor de economie van Nederland en de Metropoolregio Amsterdam omdat deze regio een belangrijke schakel vormt tussen West- en Oost-Nederland en het achterland (o.a. Duitsland).

Het openstellingsbesluit van Lelystad Airport is ook in 2020 nog niet genomen door het kabinet. De coronacrisis en de stikstofproblematiek zijn hier grotendeels debet aan.

De containerterminal en overslagkade van Flevokust Haven zijn gedurende geheel 2020 verhuurd voor activiteiten op het gebied van agrofood, logistiek, maakindustrie en circulaire economie.

Met het Rijk en regiopartijen hebben we in de 'Regio Deal Noordelijk Flevoland' langs de lijnen fysieke ontwikkeling, innovatie en talent afspraken gemaakt over de versterking van het Maritieme Cluster op Urk én de ontwikkeling van een Mobiliteit en Infrastructuur Test Centrum (MITC) in Marknesse. In 2020 zijn voor het Maritieme Cluster op Urk - met name op het gebied van talent - stappen gezet. Daartegenover staat dat op de fysieke ontwikkeling van de maritieme servicehaven beperkte voortgang is geboekt vanwege de stikstofproblematiek.

Rond het nieuwe MITC ontvouwt zich een krachtig, breed cluster van bedrijven betrokken bij smart mobility. De verplaatsing van de Rijksdienst Wegverkeer (RDW) en de uitbreiding van haar testfaciliteiten is qua businesscase rond. Met nieuwe toetreders wordt gesproken over participatie in de samenwerking. De ontwikkeling van een Dignity met bijbehorende campus krijgt langzaam meer vorm.

Het doel is om op het MITC-terrein ruimte te bieden aan bedrijven, kennis- en onderwijsinstellingen die zich met innovaties op het vlak van slimme, duurzame en veilige mobiliteit bezighouden. De upgrade van de Duits-Nederlandse Windtunnels (DNW) verloopt volgens plan. De realisatie van de in opdracht gegeven upgrade vindt naar verwachting in 2022 plaats.

Meer informatie over de mate van realisatie van bovengenoemde voorzieningen is te vinden in de jaarstukken 2020²⁹.

De voortgang en effecten van het maritieme cluster Urk en het MITC worden gemeten in de effectmonitor die in het kader van de Regio Deal is ontwikkeld. In 2021 wordt hiervan een eerste nulmeting gepubliceerd.

5.3 Meer informatie

- [Monitor Plabeka](#)
- [Atlas Plabeka](#)
- [Economische Verkenningen MRA](#)
- [Werkgelegenheidsonderzoek Flevoland](#)
- Effectmonitor Regiodeal Noordelijk Flevoland [Nulmeting wordt naar verwachting in tweede kwartaal 2021 gepubliceerd]
- [De pagina van Regionale Kracht op de Omgevingsvisie-website](#)
- [Het dashboard Regionale Kracht op Feitelijk Flevoland](#)

6. Krachtige Samenleving

6.1 Inleiding en ambities

De provincie heeft de ambitie een bijdrage te leveren aan het bewerkstelligen van een trendbreuk op het gebied van gezondheid en sociale veerkracht. Hier wordt vanuit de opgave Krachtige Samenleving op ingezet, in de wetenschap dat het een domein is wat veelal bij het rijk en lokale overheden is belegd. Ten opzichte van het huidige beeld wordt gestreefd naar een hoger opleidingsniveau, minder armoede, betere gezondheid, meer sociale veerkracht, een hogere participatiegraad en een beroepsbevolking die beter past bij de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt.

In de Omgevingsvisie FlevolandStraks is de stip op de horizon als volgt omschreven:

“In 2030 en verder staat Flevoland bekend als een omgeving met uitstekende mogelijkheden voor ontplooiing, ontwikkeling en ontspanning. Het is een aantrekkelijk vestigingsgebied. We benutten het in Flevoland aanwezige talent alsmede de potentie, de kracht en het ondernemerschap van de samenleving. Bij nieuwe ontwikkelingen staat de Flevolander centraal. We volgen samen met partners de regionale sociale en economische ontwikkelingen op de voet.

Zo kunnen we gezamenlijk nieuwe uitdagingen tijdig signaleren, deze op een passende wijze agenderen en bespreken met de partners.”

De Provincie ondersteunt (preventieve) activiteiten van regionale en lokale partners, zodat Flevolandse langer fit en gezond blijven en daarmee langer zelfredzaam zijn en economisch en sociaal beter deelnemen aan de samenleving. Met toekomstbestendige gezondheidszorg zet de provincie via ondersteuning van de Zorgtafel Flevoland in op een innovatieve zorginfrastructuur, met de juiste zorg op de juiste plek. Het programma Leefbaar Platteland binnen Krachtige Samenleving richt zich specifiek op de leefbaarheid en sociale cohesie op het plattelandsgebied binnen de provincie. Om een Krachtige Samenleving te realiseren worden inwoners indirect gestimuleerd om hun betrokkenheid te laten zien in het oppakken en agenderen van zaken die bijdragen aan de eigen sociale veerkracht en het vitaal houden van hun leefomgeving.

In dit hoofdstuk schetsen we aan de hand van diverse cijfermatige bronnen een eerste beeld over de ontwikkelingen die zich voordoen binnen de context van Krachtige Samenleving.

Hiermee houden we rekening met de nog in ontwikkeling zijnde monitor Krachtige Samenleving, welke onder meer vanuit de pijlers Positieve Gezondheid, het Regioperspectief Zorg en Zowelwerk wordt ontwikkeld.

6.2 Huidig beeld

6.2.1 Brede welvaart

De vraag hoe welvarend Flevoland is in economische termen is te meten aan de hand van het bruto regionaal product. Maar meer en meer groeit het besef dat economische groei niet het enige is dat telt en dat het huidige model van economische groei op enig moment uitgeput raakt. Het werken aan een krachtige samenleving gaat gepaard met aspecten als gezondheid, leefomgeving, werk, onderwijs en geluk. Hiervoor wordt vaak het concept ‘Brede welvaart’ gehanteerd^q.

^q Voor meer details over begrippen en berekeningen, zie de begrippenlijst, verantwoording en bronnenlijst in de bijlagen.

De brede impact van corona op zaken als economie, arbeid en inkomen, maar ook het welbevinden van mensen, sociale vangnetten en de kwaliteit van leven, maken het onderwerp 'brede welvaart' relevanter dan voorheen. Bij publicatie van dit rapport zijn cijfers over de brede welvaart van de samenleving echter nog niet volledig beschikbaar. De ontwikkelingen die beschreven worden gaan tot en met 2019. In vervolgmonitors zal de impact van corona op de brede welvaart in Flevoland duidelijk worden.

Om een beeld te schetsen van de algehele brede welvaart in Flevoland hebben de Universiteit Utrecht en Rabobank de Bredewelvaartsindicator (BWI) ontwikkeld^r. De BWI meet en weegt elf dimensies^s die het welzijn van regio's in Nederland weerspiegelen en neemt deze samen tot één integrale indicator, een getal tussen de 0 en 1.

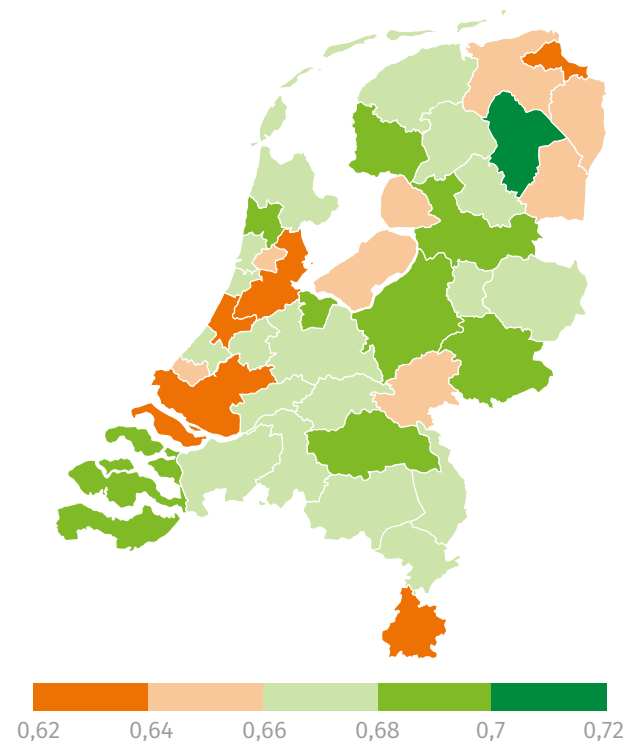
^r Dit is de enige bekende methode in Nederland die een totaalscore berekend voor de brede welvaart, waardoor voor deze methode is gekozen. Andere meetwijzen van Brede Welvaart, zoals de Regionale Monitor Brede Welvaart van het CBS, behandelen de dimensies alleen afzonderlijk van elkaar. De Regionale Monitor Brede Welvaart van het CBS is te vinden op <https://dashboards.cbs.nl/v2/regionalemonitorbredewelvaart/>

^s Onderliggend aan elke dimensie zijn verschillende indicatoren en bronnen, hierdoor kan de score op de dimensie afwijken van trends op individuele indicatoren die elders in de monitor benoemd worden.

Door het integreren van de dimensies tot één indicator wordt de nadruk gelegd op de samenhang tussen de dimensies en worden vergelijkingen tussen regio's en over tijd mogelijk. De BWI sluit aan op het raamwerk van de Better Life Initiative van de OESO.

In 2019 ligt de algehele brede welvaart in Nederland voor het eerst boven het niveau van voor de economische crisis. Ook de BWI van Flevoland is sinds 2017 gestegen, met bijna 5%. Toch blijft Flevoland een van de regio's in Nederland met een relatief lage brede welvaarts-score (Figuur 31). De Randstedelijke regio's scoren relatief laag door de gevolgen van verstedelijking en de drukte van de stad, wat vooral een negatief effect heeft op dimensies als milieu, woontevredenheid en veiligheid³⁰. Voor Flevoland liggen de scores voor subjectief welzijn en sociale contacten onder het gemiddelde van alle regio's. Ook op het gebied van balans tussen werk en privé, arbeid en inkomen scoort Flevoland lager dan gemiddeld. Op de dimensies onderwijs, milieu en woontevredenheid scoort Flevoland daarentegen relatief hoog.

Bredewelvaartsindicator

Figuur 31. Bredewelvaartsindicator, per regio, 2019

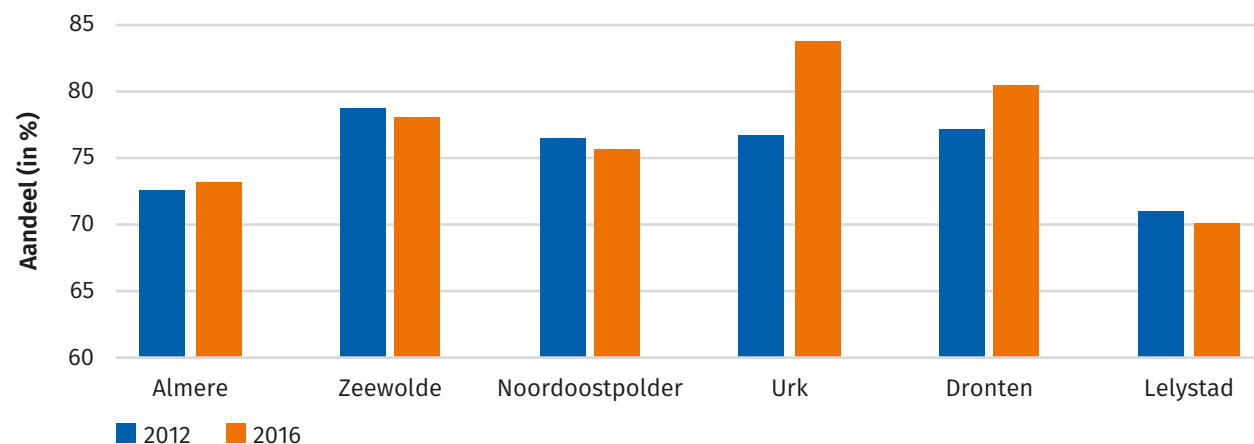
Gezamenlijk Regioperspectief – Gezondheid en Zorg in Flevoland

In Flevoland werken zorgverleners, patiëntenorganisaties, brancheorganisaties, gemeenten, provincie en zorgverzekeraars sinds 2019 intensief samen aan goede en toegankelijke zorg op de juiste plaats voor de inwoners van de provincie. Dat doen ze via de Zorgtafel Flevoland. De partners aan de Zorgtafel Flevoland hebben het rapport '[Gezamenlijk Regioperspectief – Gezondheid en Zorg in Flevoland](#)' opgesteld. Dit regioperspectief is tot stand gekomen vanuit de wens van de partners aan de Zorgtafel Flevoland om gezamenlijk te kijken naar de inhoudelijke opgaven op het gebied van gezondheid en zorg in Flevoland. Het geeft een gedragen kwantitatief en kwalitatief beeld van de opgaven waar Flevoland voor staat. Verschillende bronnen zijn bij elkaar gebracht in één beeld over de regio Flevoland. Daarmee wordt een denkrichting geboden: wat komt er op ons af als we kijken naar populatie, zorgvraag en zorgaanbod in de regio? En hoe kunnen we omgaan met die uitdagingen?

6.2.2 Ervaren gezondheid

Het realiseren van een trendbreuk op het gebied van gezondheid is één van de maatschappelijk effecten die vanuit Krachtige Samenleving wordt beoogd. Vanuit dit kader is het relevant te kijken naar het concept 'ervaren gezondheid'. Hoe iemand zijn of haar gezondheid ervaart zegt iets over de kwaliteit van het leven en het algemene welbevinden van individuen en samenlevingen. Deze cijfers komen uit de Gezondheidsmonitor van het CBS, RIVM en de GGD, die om de 4 jaar wordt gehouden. Na de zomer van 2021 komen de cijfers van 2020 beschikbaar, waardoor 2016 nu het meest recente jaar is waarvoor data beschikbaar is.

In 2016 ervaaarde ruim 74% van de Flevolandse inwoners zijn of haar gezondheid als positief. Dat ligt net onder het Nederlands gemiddelde van 76%³¹. In vergelijking met andere provincies komt Flevoland daarmee op een 8^e plaats. Wel steeg het aandeel Flevolandse inwoners die zijn of haar gezondheid als positief ervaren met een kleine 1% sinds 2012, waar het aandeel Nederlanders juist met 1,5% daalde. Ook tussen de Flevolandse gemeenten zitten verschillen in het aandeel dat zijn of haar gezondheid als positief ervaart (Figuur 32). Zo ervaart 70% van de Lelystedelingen hun gezondheid als positief, en ruim 73% van de mensen uit Almere.

Figuur 32. Positief ervaren gezondheid, per gemeente

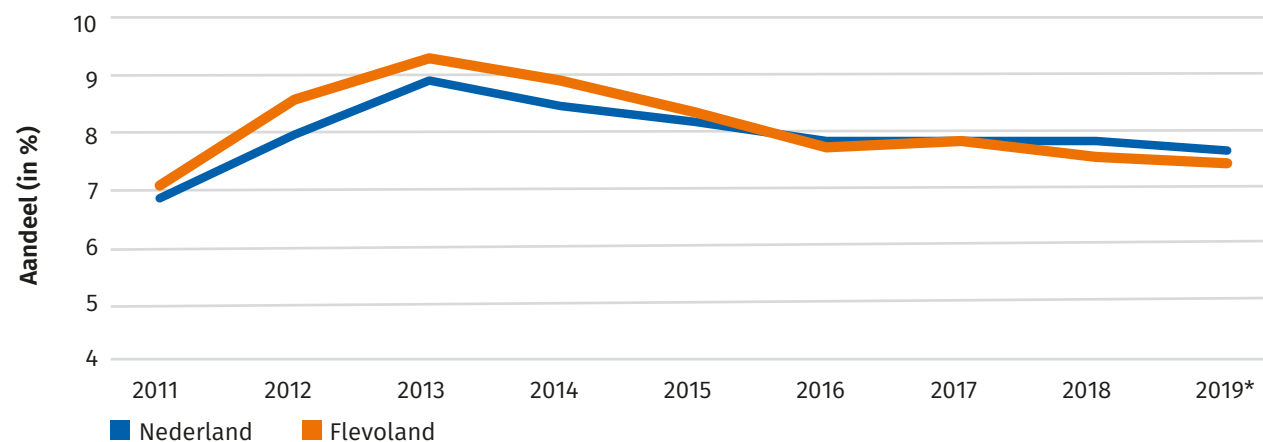
Urk sprint er het verst bovenuit. 84% van de Urkenaren geeft aan hun gezondheid als positief te ervaren. In vergelijking met alle Nederlandse gemeenten neemt Urk daarmee de 6^e plaats in. Urk is tevens de gemeente in Flevoland die de hoogste stijging in aandeel mensen met een positief ervaren gezondheid heeft gezien. Tussen 2012 en 2016 steeg het aandeel met 7,1 procentpunt, een stijging van bijna 10%. Ook in Dronten nam het aandeel toe: met ruim 4%. In Zeewolde, de Noordoostpolder en Lelystad daalde het aandeel van de populatie dat zijn of haar ervaring als positief ervaart juist licht.

6.2.3 Armoede

Krachtige Samenleving streeft naar meer sociale veerkracht en minder armoede. Hoewel cijfers op het gebied van sociale veerkracht nog niet direct beschikbaar zijn, is er wel goed zicht op armoede. In 2019 leeft in Flevoland ongeveer 7,5% van de huishoudens onder de lage-inkomensgrens^t gedurende 1 jaar of langer (Figuur 33). Dat komt neer op zo'n 12.500 huishoudens.

^t De lage-inkomensgrens betreft een vast bedrag dat voor alle typen huishoudens een gelijke koopkracht vertegenwoordigt. In 2018 bedroeg de lage inkomensgrens voor een alleenstaande 1.060 euro per maand. Voor meerpersoonshuishoudens wordt de grens met behulp van een equivalentiefactor aangepast voor de omvang en samenstelling van het huishouden (CBS, 2021).

Lange tijd was het aandeel huishoudens dat leefde onder de lage-inkomensgrens hoger dan gemiddeld in Nederland. Met name na de financiële crisis was een duidelijke stijgende lijn zichtbaar, waarbij het aandeel in Flevoland harder groeide dan gemiddeld in Nederland. Het aantal huishoudens met een laag inkomen gedurende één jaar of langer steeg in 2013 naar 14.500 huishoudens (een stijging van 34% ten opzichte van 2 jaar daarvoor). Met het aantrekken van de economie zette vervolgens een daling in. Tussen 2013 en 2019 daalde het aantal huishoudens in deze groep met 14%, tegenover een landelijke daling van 9%. Vanaf 2016 ligt het aandeel in Flevoland hiermee lager dan het Nederlands gemiddelde.

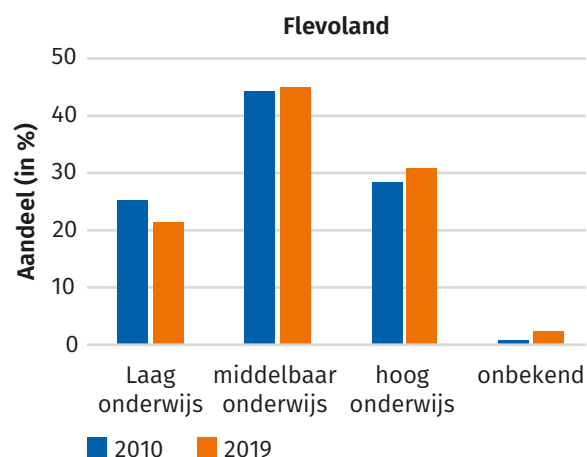

Figuur 33. Huishoudens met een laag inkomen gedurende 1 jaar of langer

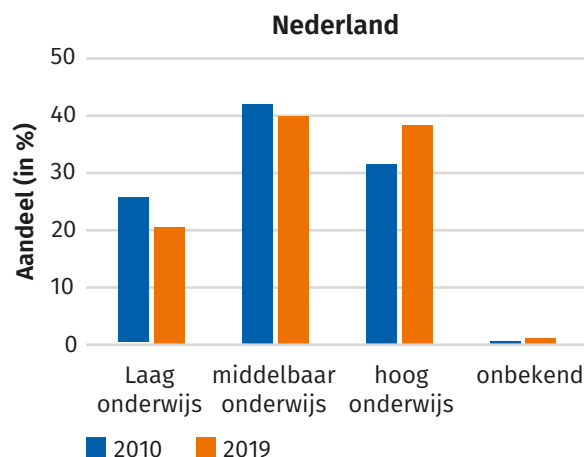
6.2.4 Opleidingsniveau

Eén van de trendbreuken die wordt beoogd met Krachtige Samenleving is het streven naar een hoger opleidingsniveau onder de Flevolandse beroepsbevolking. Om te bekijken of deze beweging zich inderdaad voltrekt kunnen cijfers van het CBS worden gebruikt, waarbij het opleidingsniveau wordt onderverdeeld in vier categorieën: laag onderwijs, middelbaar onderwijs, hoog onderwijs en onbekend³³. In de verdeling wordt uitgegaan van het hoogst behaalde niveau van een persoon.

Figuur 34. Beroepsbevolking naar opleidingsniveau, Flevoland

De grootste groep, bijna de helft van de Flevolandse beroepsbevolking (45%), wordt ingevuld door mensen met een middelbaar opleidingsniveau, gevolgd door personen met een hoog opleidingsniveau (31%) en laag opleidingsniveau (22%). In vergelijking met Nederland heeft Flevoland een bovengemiddeld aandeel laag en middelbaar opgeleiden en een ondergemiddeld aandeel hoogopgeleiden. Wel zijn er sinds 2010 twee trends zichtbaar: een afname van het aantal laagopgeleiden en een toename van het aantal hoogopgeleiden (Figuur 34 en Figuur 35). Tussen 2010 en 2019 is het aantal laagopgeleiden met 7,5% afgenomen: van 53.000 naar 49.000.

Figuur 35. Beroepsbevolking naar opleidingsniveau, Nederland

Het aandeel van deze groep nam af van ruim 25% in 2010 naar 22% in 2019 (-15%). Het aandeel van de Flevolandse beroepsbevolking met een hoog onderwijsniveau daarentegen steeg van 29% in 2010 naar 31% in 2019 (+17%). Hiermee blijft Flevoland echter wel achter bij de landelijke trend. Landelijk gezien steeg het aantal hoogopgeleiden sneller sinds 2010, namelijk met zo'n 28%, en nam het aantal laagopgeleiden af (-14%). Wel is het aantal middelbaaropgeleiden harder gestegen in Flevoland dan in Nederland (respectievelijk 10% tegenover 1%).

6.2.5 Participatie

Vanuit Krachtige Samenleving wordt onder meer naar een hogere participatiegraad gestreefd, zowel wat betreft werk als andere vormen van maatschappelijke participatie van Flevolandse burgers. Vanuit deze doelstelling beschouwen we hier de indicatoren arbeidsparticipatie en de participatie in vrijwilligerswerk.

De netto arbeidsparticipatiegraad is het aandeel van de werkzame beroepsbevolking in de gehele bevolking. In Flevoland ligt dit op 69,7% in 2020 (Figuur 36)³⁴. Dat betekent dat bijna 70% van de Flevolandse bevolking tussen de 15-75 jaar betaald werk heeft.

Alleen Noord-Brabant (69,8%) en Utrecht (71,3%) hebben een hogere netto participatiegraad. In 2020 daalde de arbeidsparticipatie in de meeste provincies, maar niet in Gelderland, Zeeland en Flevoland. In de nasleep van de economische crisis daalde de netto arbeidsparticipatie van 68,4% in 2010 naar 64,8% in 2014. Sinds 2014 is de participatiegraad dus weer gestegen, maar ligt hiermee nog wel onder het niveau van 2008. In het laatste jaar voor de financiële crisis van 2008 had 71% van de Flevolandse bevolking betaald werk.

Er zijn diverse factoren die de netto arbeidsparticipatiegraad beïnvloeden, waaronder opleidingsniveau, nabijheid van werk en demografische samenstelling van een regio.

In tegenstelling tot de netto arbeidsparticipatie, is de mate van participatie van Flevolandse in vrijwilligerswerk relatief laag³⁵. Al jaren ligt dit percentage onder het Nederlands gemiddelde. In 2019 heeft 43% van de Flevolandse bevolking van 15 jaar of ouder vrijwilligerswerk gedaan voor één of meerdere organisaties of

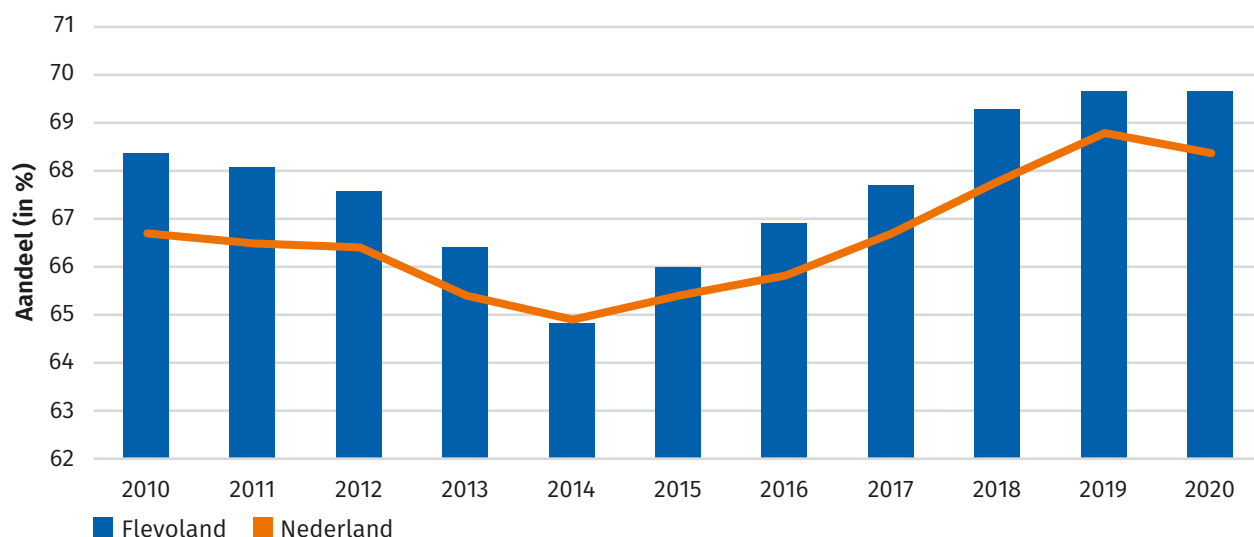
verenigingen, tegenover een Nederlands gemiddelde van bijna 47%. Hiermee komt de mate van participatie in vrijwilligerswerk op het laagste niveau sinds 2012. Als provincie komt Flevoland daarmee op de 11^e plaats. Alleen Limburg heeft een lager aandeel van de bevolking dat vrijwilligerswerk uitvoert (42%). De trend voor Flevoland – afname van participatie in vrijwilligerswerk – komt overeen met de trend die in Nederland zichtbaar is.

6.2.6 Human capital

Human capital^u is een thema dat in alle opgaven terugkomt. Omdat het thema veel overlap heeft met thema's die binnen Krachtige Samenleving spelen – denk aan participatie, arbeidsmarkt – is human capital in deze rapportage ondergebracht bij Krachtige Samenleving. Vanuit Krachtige Samenleving ligt rondom de te ontwikkelen Human Capital Agenda de focus op de sector Zorg & Welzijn.

Om het thema human capital inzichtelijk te maken zijn twee indicatoren geselecteerd die iets zeggen over de mate van aansluiting van het Flevolandse arbeidsaanbod op de regionale vraag – werkloosheid en de spanningsindicator arbeidsmarkt. Daarnaast wordt

^u Voor meer details over begrippen en berekeningen, zie de begrippenlijst, verantwoording en bronnenlijst in de bijlagen.

Figuur 36. Netto arbeidsparticipatiegraad

vanuit Krachtige Samenleving specifiek gekeken naar de ontwikkeling van de zorgvraag en het zorgaanbod in Flevoland. Daarom wordt in dit hoofdstuk tot slot specifiek stilgestaan bij de sector Zorg & Welzijn.

6.2.6.1 Werkloosheid

De werkloosheid in Flevoland ligt in de afgelopen 10 jaar veelal boven het Nederlands gemiddelde (Figuur 37). In de laatste jaren zien we, met het aantrekken van de arbeidsmarkt, dat de werkloosheid in Flevoland steeds meer in lijn ligt met het Nederlands gemiddelde. In 2014 bereikte de werkloosheid zijn hoogste punt. In Flevoland steeg het werkloosheidspercentage in dat jaar naar ruim 10%. Wanneer 2010 als vertrekpunt wordt genomen, zien we dat de werkloosheid in Flevoland harder groeide dan gemiddeld in Nederland in de periode 2010-2014. Vervolgens zette een geleidelijke daling in.

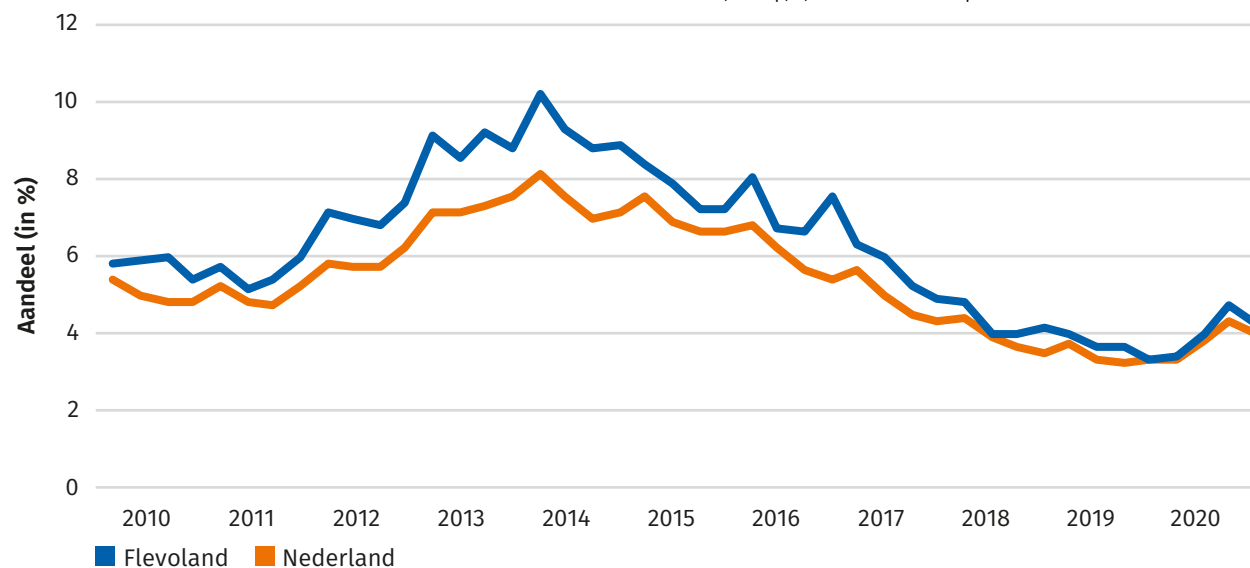
Aan het einde van 2019 stond het werkloosheidspercentage in Flevoland op 3,3%, gelijk met het gemiddelde in Nederland. Hiermee kwam het aandeel werklozen voor het eerst onder het niveau van 2008, het laatste jaar voor het uitbreken van de economische crisis. Na een jarenlange daling zorgt de coronacrisis voor een omkeer in 2020: het werkloosheidspercentage stijgt weer. Eerdere analyses van de provincie³⁶ en het

UWV³⁷ lieten zien dat het hier vooral ging om jongeren en personen met een flexibel contract, die in het voorjaar als gevolg van de eerste Corona-lockdown hun baan verloren. Het aantal WW-uitkeringen groeide in Flevoland harder dan gemiddeld in Nederland in het 2^e kwartaal van 2020. In het 4^e kwartaal van 2020 lijkt het werkloosheidspercentage weer iets te dalen. Bij de volgende monitor in 2023, zullen de effecten van de coronapandemie over een langere periode bekeken worden.

6.2.6.2 Spanning op de arbeidsmarkt

De spanningsindicator³⁸ is een maat voor het in kaart brengen van de spanning tussen de openstaande vraag en het beschikbare aanbod op de arbeidsmarkt. Bij een krappe arbeidsmarkt (een score hoger dan 1,5^v) is er sprake van weinig aanbod van werkzoekenden voor vacatures. Dit maakt het voor werkgevers relatief lastig

^v De indeling en typering voor de spanning op de arbeidsmarkt zijn als volgt: 0 tot 0,25: zeer ruim; 0,25 tot 0,67: ruim; 0,67 tot 1,5: gemiddeld; 1,5 tot 4,0: krap; 4,0 of meer: zeer krap

Figuur 37. Ontwikkeling werkloosheidspercentage

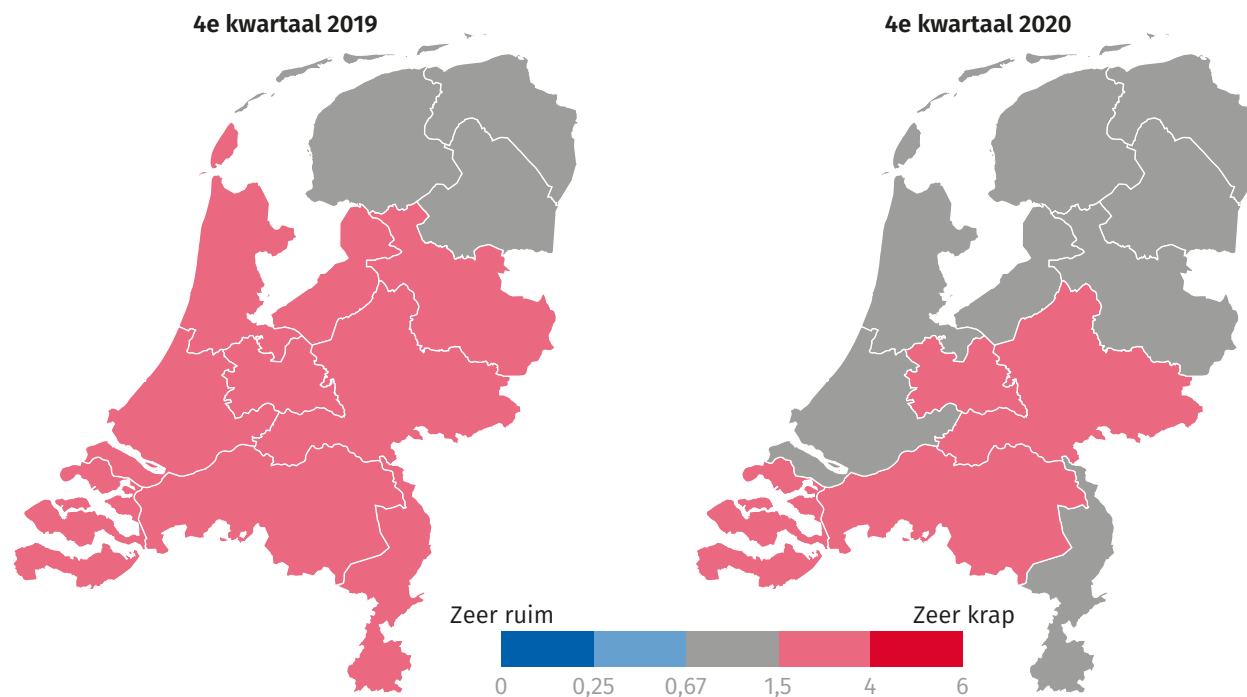
om geschikt personeel te vinden. De kans op werk in deze beroepen is daardoor goed. In een ruime arbeidsmarkt (een score lager dan 0,67) is het omgekeerde het geval³⁹.

In het hele land is de spanning op de arbeidsmarkt in 2020 afgenomen, als gevolg van de coronacrisis (Figuur 38). In het tweede kwartaal van 2019 was de arbeidsmarkt in de meeste Nederlandse arbeidsmarktregio's nog gemiddeld of krap, zo ook in Flevoland. Een jaar later, in het tweede kwartaal van 2020, is de situatie als gevolg van de Coronacrisis omgeslagen en is de Flevolandse arbeidsmarkt te typeren als ruim. In de laatste cijfers over het 4^e kwartaal is de spanning op de arbeidsmarkt weer licht toegenomen, van 0,58 naar 0,86, en wordt getypeerd als gemiddeld. Flevoland is daarmee een van de provincies met de laagste spanning op de arbeidsmarkt. Alleen in Friesland, Drenthe en Groningen ligt de spanning lager. Flevoland kent de meeste krapte in de agrarische sector, technische beroepen en de zorg en welzijn sector (Tabel 2). Ook in deze beroepsgroepen daalde de spanning in 2020.

Als we specifiek kijken naar de sector Zorg & Welzijn zien we dat er sprake is van krapte, met binnen deze groep een enorme variatie. Zo is de arbeidsmarkt voor gespecialiseerd verpleegkundigen in Flevoland zeer krap,

terwijl de spanning voor maatschappelijk werkers als zeer ruim getypeerd wordt. Voor 2021 wordt een tekort aan zorgpersoneel geschat op 1.087 medewerkers⁴⁰. Daarnaast worden in de omliggende regio's grotere tekorten verwacht dan in Flevoland.

Dit kan als gevolg hebben dat in de toekomst vanuit deze regio's zal worden getrokken aan het personeel uit Flevoland om de tekorten tegen te gaan. Voor Flevoland zelf wordt richting 2030 een steeds grotere mismatch tussen de arbeidsvraag en het beschikbare personeelsaanbod voorzien, als gevolg van onder meer vergrijzing⁴¹.

Figuur 38. Spanningsindicator, Nederland

Tabel 2. Spanningsindicator Flevoland naar beroepsklasse, 4e kwartaal 2020

Beroepsklasse	
Agrarische beroepen	Krap
Technische beroepen	Krap
Zorg en welzijn beroepen	Krap
ICT beroepen	Gemiddeld
Commerciële beroepen	Gemiddeld
Transport en logistiek beroepen	Gemiddeld
Openbaar bestuur, veiligheid en juridische beroepen	Gemiddeld
Pedagogische beroepen	Gemiddeld
Bedrijfseconomische en administratieve beroepen	Ruim
Managers	Ruim
Dienstverlenende beroepen	Ruim
Creatieve en taalkundige beroepen	Zeer ruim
Totaal	Gemiddeld

De weg naar een Krachtige Samenleving is ingezet, impact van Corona nog onzeker

De opgaven van Krachtige Samenleving en de context waarin deze zich afspelen vragen van gemeenten en organisaties die actief zijn op dit terrein een ambitie en het vermogen om over grenzen heen te kijken, zich te verbinden en het samenspel te organiseren. De provincie bevordert dit samenspel. Daarbij kunnen we faciliteren en stimuleren vanuit de gedachte dat sociale, economische en fysieke omgeving hand in hand gaan. Waar we een toegevoegde waarde hebben, doen we mee. De Krachtige Samenleving raakt veel kerntaken van de provincie, maar is een domein dat vooral bij het rijk en lokale overheden is belegd. De gemeenten blijven 'eerste overheid'. De provincie neemt een complementaire rol in, bij voorkeur op bovenlokaal niveau.

Vanuit de opgave Krachtige Samenleving worden veel voorbeelden genoemd van de manier waarop dit gebeurt, langs de 4 programmalijnen (Gezond en veerkrachtig Flevoland, Leefbaar platteland, Toekomstbestendige gezondheidszorg en Arbeidsmarkt en participatie).

Zo is het programma WEL in Flevoland van start gegaan, is de provincie een stevige deelnemer aan de Zorgtafel, wordt samen met de GGD het concept Positieve Gezondheid in Flevoland verder ontwikkeld en inzichtelijk gemaakt en is de ontwikkeling van een Human Capital Agenda Zorg & Welzijn van start gegaan. Bovendien wordt aangegeven dat er landelijk steeds meer aandacht en draagvlak is voor preventie en positieve gezondheid, en dat dit ook in Flevoland is terug te zien. Net als bij veel opgaven zijn de beoogde maatschappelijke effecten van Krachtige Samenleving sterk afhankelijk van externe, autonome, ontwikkelingen in de samenleving. Zo blijkt des te meer in 2020, waarin het coronavirus een impact heeft gehad op de gezondheid en het welzijn van Flevolandse.

Via een [Coronapeiling](#) wordt periodiek de sociaal-maatschappelijke impact op Flevolandse gemeten. De eerste meting liet zien dat de wijze waarop de inwoners van Flevoland de Coronapandemie en -maatregelen beleven, overeenkomt met het landelijke beeld. Net als in andere plekken in Nederland veroorzaakt Corona toegenomen gevoelens van eenzaamheid, zijn er wezenlijke

zorgen over familie en vrienden en zorgt Corona voor economische onzekerheid en zorgen over de eigen gezondheid. Ook blijken veel ouders (66%) zorgen te hebben over de leerachterstanden die hun kinderen oplopen. Verder levert het onderzoek concrete cijfers op over bijvoorbeeld de mate waarin vooral mensen in de grotere steden Lelystad en Almere minder gebruik zijn gaan maken van openbaar vervoer. De vraag blijft wat de impact van Corona op langere termijn gaat zijn. Voor de zomer van 2021 wordt een volgende meting in het kader van de Coronapeiling uitgezet.

6.3 Meer informatie

- [Coronapeiling](#)
- Plan van Aanpak Monitor Positieve Gezondheid [opvraagbaar bij Provincie Flevoland]
- [Wel in Flevoland](#)
- [Factsheet Arbeidsmarkt Zorg en Welzijn](#)
- [Prognosemodel Zorg en Welzijn](#)
- Gezamenlijk Regioperspectief Zorg in Flevoland [opvraagbaar bij Provincie Flevoland]
- [Een Gezonder Flevoland](#)
- [Gezamenlijk Regioperspectief, Gezondheid en Zorg in Flevoland](#)
- [Regionale monitor Brede Welvaart](#)
- [De pagina van Krachtige Samenleving op de Omgevingsvisie-website](#)
- [Het dashboard Krachtige Samenleving op Feitelijk Flevoland](#)

7. Het Verhaal van Flevoland

7.1 Inleiding en ambities

De provincie Flevoland vindt het belangrijk om het Verhaal van Flevoland uit te dragen. Door antwoord te geven op de vragen ‘Waar komen we vandaan? Wat typeert ons?’ ontwikkelen we steeds meer een Flevolandse identiteit, waarmee Flevolandse trots zijn op de enorme diversiteit van hun afkomst en de verbondenheid van het wonen op nieuw land met een oude geschiedenis. Het bewustzijn dat we samen bouwen aan een maatschappij zit in ons DNA. Dit verhaal van Flevoland mag met trots verteld worden, zodat alle inwoners het zich verder eigen kunnen maken en doorvertellen.

Deze eigenheid vormt de basis voor alle (nieuwe) ontwikkelingen in de provincie. Het verhaal over wat Flevoland uniek en bijzonder maakt wordt verteld om Flevolandse aan de provincie en elkaar te verbinden. De ambitie van Het Verhaal van Flevoland in 2030: “Flevoland is de kroon op de eeuwenlange Hollandse inpolderingstraditie. Een ontworpen landschap met herinneringen uit een verder verleden. Dit oorspronkelijke plan van drooglegging en inrichting is een landschap van wereldfaam. Het is inmiddels verrijkt met vele nieuwe idealen van inwoners en ondernemers”.

Het Verhaal van Flevoland komt tot uiting in het Erfgoedprogramma, de Landschapsvisie en in gebiedsbranding. Deze drie onderdelen zijn in samenhang opgesteld, vullen elkaar aan en vormen gezamenlijk de aanpak voor ‘Het Verhaal van Flevoland’. Binnen het Verhaal van Flevoland wordt actief ingezet op twee vlakken: vormgeven van ontwikkelingen vanuit het Flevolandse verhaal en het vertellen en uitdragen van de Flevolandse identiteit en kwaliteit. In dit hoofdstuk zullen we nader ingaan op deze onderwerpen. Op veel vlakken zijn passende indicatoren gevonden. De ambitie om een landschap van wereldfaam te zijn is in deze fase nog onvoldoende in kaart te brengen. Gekeken wordt of richting vervolgmonitors hiervoor cijfers beschikbaar komen.

7.2 Huidig beeld

7.2.1 Uitdragen van het Verhaal van Flevoland

Een belangrijke ambitie vanuit deze opgave is het uitdragen en doorvertellen van het Verhaal van Flevoland. Het Verhaal zit verweven binnen de domeinen die in de samenleving spelen. Het uit zich onder andere in de landschapsvisie, erfgoedvisie en via branding

(het op de kaart zetten van Flevoland als merk). Door de hele provincie worden initiatieven tot leven geroepen om het Verhaal van Flevoland uit te dragen. Het komt bijvoorbeeld terug in grootschalige kunstwerken (‘LandArt’) in de provincie, waarbij eigenschappen van het Flevolandse landschap gecombineerd worden met kunst. Riff in de gemeente Dronten is hier een mooi voorbeeld van. Een gegraven ruimte in de Zuiderzeegrond is als tijdelijke mal gebruikt voor het kunstwerk. Het resultaat: een nieuw uitkijkpunt over het ingepolderde landschap dat herinnert aan de ontginning van het land en de continue verandering van het door mensen gemaakte landschap⁴².

Ook wordt de geschiedenis van Flevoland tot leven gebracht in tentoonstellingen: Zo ontwikkelde Batavialand in 2017 een voorstelling met scheepsarcheologische topstukken uit het Maritiem Depot van Batavialand om aan een breed (internationaal) publiek de historie en karakteristieken van Nederland te laten zien⁴³.

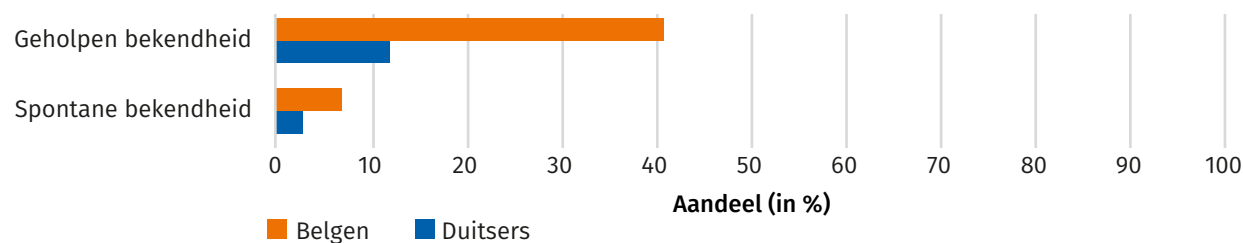
De [Cultuurmonitor](#) van de provincie Flevoland biedt nog veel meer voorbeelden over hoe het Verhaal van Flevoland terugkomt via cultuuruitingen, zoals:

- De unieke ontstaansgeschiedenis van Flevoland en het kenmerkende polderlandschap vormden de inspiratie voor voorstellingen van Prins te Paard, een theatergezelschap gevestigd in de Noordoostpolder. Via onderwerpen omtrent het leven beneden de zeespiegel, malen voor droogte of de stijgende zeespiegel gebruiken zij de polder, het landschap en de ruimte om de toeschouwers heen om het Verhaal van Flevoland te vertellen.
- Het Verhaal van Flevoland wordt ook gezamenlijk verteld, in diverse netwerken en samenwerkingsverbanden, zowel incidenteel als structureel. Zo werd op initiatief van onder meer BonteHond, FleCk, Batavialand en Land Art de Culturele Haven ontwikkeld. In deze cultuureducatieleerlijn leren kinderen uit het primair onderwijs over de unieke geschiedenis van het polderlandschap. Al spelenderwijs, via workshops, voorstellingen en excursies, gaan kinderen op zoek naar antwoorden op vragen als 'Waar kom ik vandaan?' en 'Waar ga ik naar toe?'.

Het versterken van het imago van Flevoland en herkenning creëren voor het Verhaal van Flevoland gebeurt ook online. Het in 2020 gelanceerde online portal [InFlevoland](#) dient bijvoorbeeld als inspiratieplatform. Hier wordt doorverwezen naar verschillende websites en projecten die laten zien wat de provincie te bieden heeft. Ook wordt het Verhaal van Flevoland uitgedragen via het online platform [Visit Flevoland](#). Vanuit deze organisatie wordt, soms in samenwerking met ondernemers en organisaties in de toerisme sector, gebouwd aan de branding en zichtbaarheid van Flevoland. In 2019 werden hiermee via diverse kanalen wereldwijd meer dan 150 miljoen personen bereikt⁴⁴. Ook werd de mediawaarde tussen 2018 en 2019 verdubbeld – van €2,4 miljoen naar €5,7 miljoen. Dit komt onder andere door een succesvolle tulpen campagne in Duitsland. Onder de titel 'tulpen in Flevoland' werd een tulpendiner voor journalisten en influencers georganiseerd en werden de tulpen van Flevoland op de kaart gezet.

7.2.2 Bekendheid Verhaal van Flevoland

Op dit moment is geen data beschikbaar over de bekendheid van het Verhaal van Flevoland. Wel is op basis van een nulmeting over het imago van Flevoland⁴⁵ een eerste indicatie te geven over de bekendheid van Flevoland onder Belgen en Duitsers als reis- en/of werkbestemming. Internationaal lijkt de bekendheid van Flevoland nog aan terrein te kunnen winnen. Uit het onderzoek blijkt 12% van Duitsers uit Nedersaksen of Noordrijn-Westfalen de provincie Flevoland te herkennen (Figuur 39). 1 op de 4 heeft Flevoland in de afgelopen 5 jaar bezocht en van hen vond 98% het bezoek aan Flevoland goed tot uitstekend. Onder Belgen is Flevoland iets bekender. 41% geeft aan Flevoland te herkennen. Ongeveer een op de tien Belgen heeft de provincie in de laatste 5 jaar bezocht en 95% hiervan had een positieve ervaring.

Figuur 39. Internationale bekendheid Flevoland, 2020

Duitsers denken bij Flevoland spontaan aan de natuur, het landschap, het IJsselmeer, de polder en de zee. Voor Belgische bezoekers geldt dat deze Flevoland onderscheidend vinden op het gebied van rust, natuur en het uitgestrekte landschap.

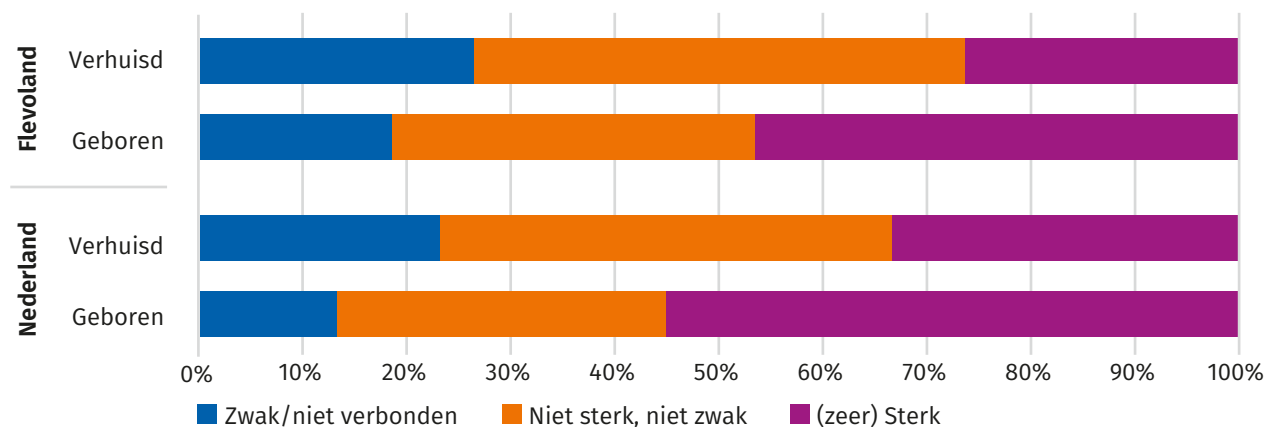
Om de bekendheid van het Verhaal van Flevoland te versterken wordt de branding van het Verhaal van Flevoland meegenomen door partijen die vertegenwoordigd zijn in het brandteam, onder meer Visit Flevoland B.V. en Horizon Flevoland B.V. Ook internationaal wordt dit uitgedragen en wordt het Verhaal van Flevoland meegenomen in alle promotie van Flevoland als vakantiebestemming voor onder andere Duitsers en Belgen. Zo stond Flevoland centraal in het best bekeken reisprogramma van Duitsland^w. Ook wordt er nauw samengewerkt met het Floriade team zodat het Food Forum Paviljoen het Verhaal van Flevoland uitademt.

^w WDR: Wunderschön - Die jüngsten Polder der Niederlande: Wasserwelt Flevoland. Zie ook: <https://denoordoostpolder.nl/artikel/1025311/flevoland-staat-centraal-in-best-bekeken-reisprogramma-duitsland.html>

7.2.3 Mate van een Flevolandse identiteit

Naast het uitdragen van het Verhaal van Flevoland wordt ook gestreefd naar de ontwikkelingen van een Flevolandse identiteit. Onder meer door antwoord te geven op de vragen ‘Waar komen we vandaan?’ en ‘Wat typeert ons?’. In dit kader is het relevant te bekijken hoe sterk deze Flevolandse identiteit is. Uit onderzoek naar het regio- en provinciegevoel van Nederlanders blijkt de mate waarin Flevolanders zich verbonden voelen met de provincie relatief laag⁴⁶. Slechts 30% van de ondervraagden geeft aan zich sterk verbonden te voelen met Flevoland, veel lager dan het landelijk gemiddelde van 44%. Flevolanders voelen zich veel meer verbonden

met de eigen woonplaats (53%) en Nederland (78%). Het gevoel van verbondenheid met Nederland als geheel is daarmee het hoogst in Flevoland. Als we kijken naar de verschillen tussen mensen die geboren zijn in Flevoland of verhuisd zijn naar Flevoland zien we dat voor mensen die geboren zijn in Flevoland het gevoel van verbondenheid veel groter is dan voor mensen die elders geboren zijn (45% tegenover 26%) (Figuur 40). Flevolanders die verhuisd zijn naar Flevoland hebben daarentegen een overwegend neutraal (niet sterk, niet zwak) gevoel van verbondenheid (47%). Voor beide groepen is het percentage dat zich sterk verbonden voelt met de provincie lager dan gemiddeld in Nederland.

Figuur 40. Mate van verbondenheid met eigen provincie, 2019

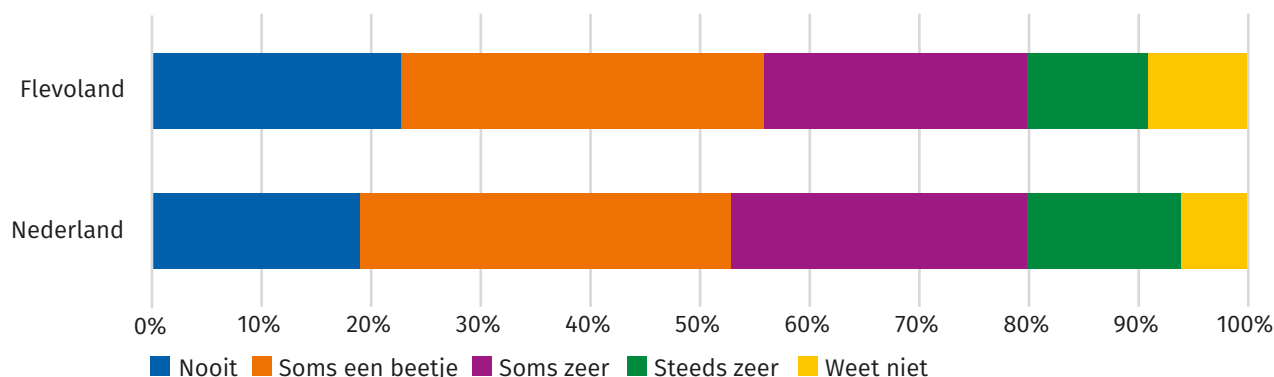
7.2.4 Associaties bij Flevoland

Op basis van het imago-onderzoek voor Flevoland⁴⁷ kan inzicht verkregen worden op de vraag 'wat typeert Flevoland?'. Hier zien we dat 1 op de 4 Nederlanders waarden als 'modern', 'rustgevend', 'open' en 'vrijheid' vindt passen bij Flevoland. Sfeervol, authentiek en culinair zijn juist waarden die Nederlanders helemaal niet vinden passen bij Flevoland. Vanuit Duitsland vindt men waarden als 'gastvrij', 'sympathiek', 'vrijheid' en 'open' passen. 29% van de Belgen vindt Flevoland gastvrij, 28% vindt Flevoland rustgevend en 24% associeert 'open' en 'vrijheid' met Flevoland. Vanuit deze drie landen komen deze laatste twee waarden – 'open' en 'vrijheid' terug als meest passende associaties bij Flevoland.

7.2.5 Mate van trots op Flevoland

Flevoland is over het algemeen minder vaak trots op hun provincie dan gemiddeld voor Nederland, zo komt uit het I&O onderzoek naar voren. Op de stelling of Flevoland hun provincie de mooiste provincie van Nederland vindt geeft slechts 21% van de Flevolandse Nederlanders aan dat het hiermee eens te zijn. Gemiddeld over alle provincies vindt 35% de eigen provincie het mooiste. Toch geeft 68% van de Flevolandse Nederlanders aan er (wel eens) trots op te zijn, tegenover een gemiddelde van 75% in Nederland (Figuur 41). Dit wordt onderstreept in het imago-onderzoek.

x Voor het berekenen van het aandeel dat (wel eens) trots is op zijn of haar eigen provincie zijn de categorieën 'soms een beetje', 'soms zeer' en 'steeds zeer' samengenomen.

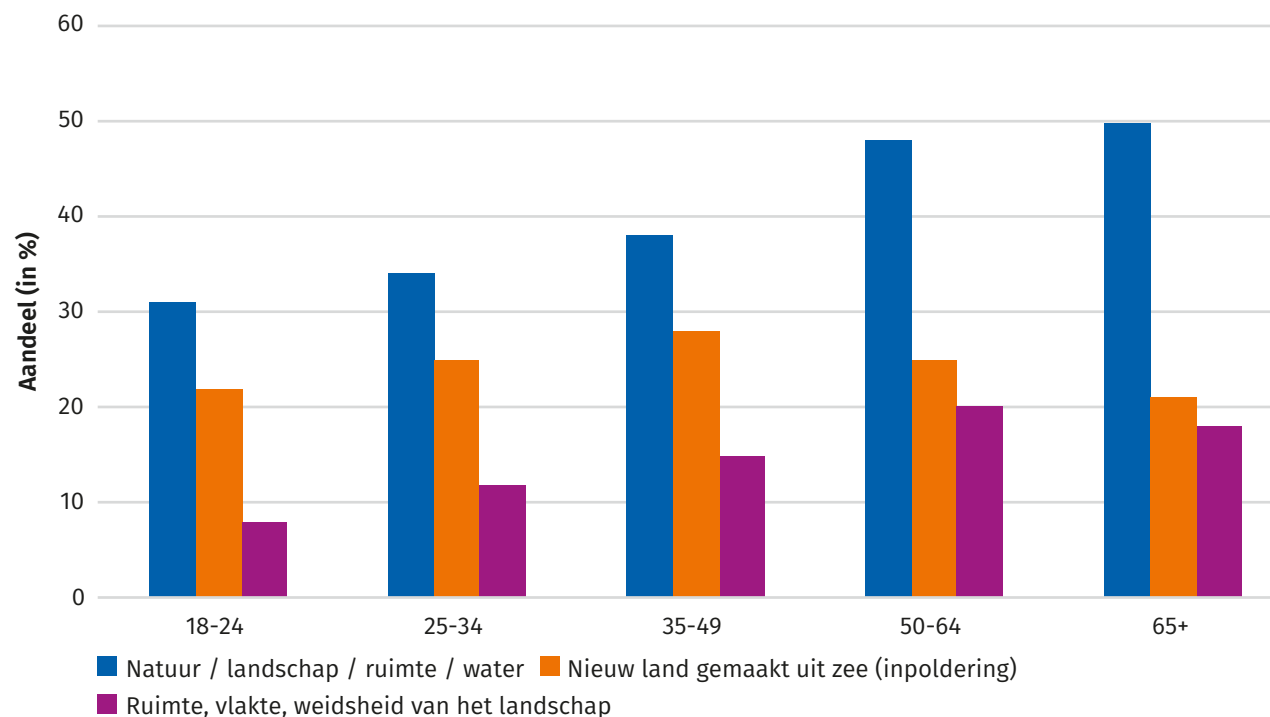

Figuur 41. Mate van trots op woonprovincie, 2019

Hierin wordt aangegeven dat 61% van de Flevolandse Nederlanders trots is Flevolander te zijn.

Elementen waar mensen trots op zijn hebben vooral te maken met de natuur (37%), de binnenstad of stadsgezicht (13%), de Flevolandse economie of bedrijven (11%) en de mentaliteit van de mensen (11%). De verschillende leeftijdsgroepen zijn hierin redelijk eensgezind. Wel valt op dat vooral meer ouderen (vanaf 50 jaar) trots zijn op het landschap, terwijl de jongere generatie (18-24 jaar) trotser is op de nuchtere houding van Flevolandse Nederlanders en recreatieve activiteiten en bestemmingen als Walibi en festivals.

Het Flevolandse landschap is de grootste trots van veel Flevolandse Nederlanders. 42% van de Flevolandse Nederlanders geeft aan dat de vergezichten, de ruime opzet van de provincie, en het omliggende landschap hen het meest trots maakt. Vooral onder Flevolandse Nederlanders van 50 jaar en ouder wordt de natuur en het landschap van Flevoland gezien als grootste trots, zowel bij de groep tussen de 50 en 64 jaar en bij de groep 65+ geeft bijna de helft aan dit als grootste trots te zien. Daarnaast geeft een vierde van de Flevolandse Nederlanders aan trots te zijn op de inpoldering. Dit gevoel van trots is het hoogst onder de groep mensen tussen de 35 en 49 jaar (Figuur 42).

Figuur 42. Mate van trots op landschap van Flevoland, naar leeftijd, 2019

Ook door Duitsers en Belgen die Flevoland in de laatste 5 jaar bezochten geven de omgeving aan als één van de redenen om naar Flevoland te komen. Duitsers bezoeken Flevoland vooral voor de natuur en het IJsselmeer. Ook Belgen komen voor de natuur, de rust en openheid van het landschap⁴⁸.

Tegelijkertijd worden deze aspecten niet door iedereen hetzelfde gewaardeerd: Duitsers en Belgen die Flevoland niet bezochten, deden dit niet omdat zij weinig bekendheid hebben met de provincie. Ook het 'eentonige landschap' en 'weinig uitstraling' werden genoemd als reden om geen bezoek te brengen aan Flevoland.

7.2.6 Behoud en bescherming fysieke elementen Verhaal van Flevoland

Een andere belangrijke pijler van het Verhaal van Flevoland vormen de fysieke elementen in de provincie. Het is van belang deze te beschermen en te behouden. Het gaat dan bijvoorbeeld om archeologische monumenten, gebouwde of aangelegde monumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten, en (genomineerde) werelderfgoederen en wederopbouwgebieden. De best beschikbare indicator in dit kader – die ook in de monitor NOVI wordt gebruikt – is de onderhoudsstaat van Rijksmonumenten.

Met ingang van 2017 voeren alle provincies een monitor uit op de onderhoudsstaat van de gebouwde niet-woonhuis rijksmonumenten. In Flevoland zien we dat in 2020 3 van de 44 Rijksmonumenten een onderhoudsstaat van 'matig' of 'slecht' hebben, wat neerkomt op 6,8% (Tabel 3). Dit is een lichte verbetering ten opzichte van 2018 en 2019, toen er 4 monumenten een matige of slechte onderhoudsstaat hadden. Een voorbeeld van een monument dat in 2020 als matig of slecht is gecategoriseerd is het Waterloopbos. Hier is het Deltamonument, de voormalige golfbak van 240 meter lang, in 2018 omgevormd tot een landschapskunstwerk. Andere onderdelen van het Waterloopbos worden gerestaureerd.

Tabel 3. Onderhoudsstaat Rijksmonumenten, niet-woonfunctie. Bron: Provincie Flevoland

Onderhoudsstaat	2018	2019	2020
Aantal objecten (Rijksmonumenten, niet-woonfunctie)	44	44	44
Percentage waarvan staat van casco 'matig' of 'slecht' is	9,1%	9,1%	6,8%

7.3 Meer informatie

- [Monitor cultuur 2017-2018](#)
- [Kerncijfers sector Toerisme en Recreatie 2018-2019](#)
- [InFlevoland](#)
- [Visit Flevoland](#)
- [I&O onderzoek regio- en provinciegevoel](#)
- [Cultuurhistorische waardenkaart](#)
- [De pagina van Het Verhaal van Flevoland op de Omgevingsvisie-website](#)
- [Het dashboard Verhaal van Flevoland op Feitelijk Flevoland](#)

8. Ruimte voor Initiatief

8.1 Inleiding en ambities

De Provincie Flevoland wil haar inwoners betrokken houden bij het toewerken naar een duurzame toekomst voor Flevoland. De provincie wil daarbij ondersteunend en dienstbaar zijn aan de samenleving. De tijd dat hoofdzakelijk overheden de ontwikkelingen in een gebied bepaalden is voorbij. Samen met gebiedspartners wordt naar een moderne manier van besturen toegewerkt.

Door ruimte te bieden aan Flevolandse burgers en ondernemingen om met eigen initiatieven te komen, hoopt de provincie de relatie tussen overheid en inwoners te verstevigen. Voor het effectief en slagvaardig faciliteren van initiatiefnemers werkt de provincie samen met Flevolandse gemeenten en het waterschap. Ruimte voor Initiatief legt een nadrukkelijk accent op houding en gedrag, samenwerking binnen en buiten de organisatie en het leren van opgedane ervaringen. Deze manier van denken en doen komt het beste tot uitdrukking in de zes andere opgaven van de omgevingsvisie.

Ruimte van Initiatief omzetten in concrete daden, houding en gedrag vergt een nieuwe bestuursstijl. In 2030 wordt Flevoland anders bestuurd.

Flevoland is niet meer het eigendom van de provincie. Het eigenaarschap is meer terechtgekomen bij de Flevolandse burgers.

Deze ambities en doelstellingen zijn vertaald naar een aantal uitgangspunten:

- We hanteren een geïntegreerde benadering per opgave, beleid en initiatief
- We besturen vanuit 'ja, mits' en in verbinding met onze omgeving
- Met onze partners vormen we een complementair bestuur en één overheid

Het is lastig een kwantitatief beeld te geven van deze aspecten. Aan de hand van interviews met betrokkenen vanuit de provincie zijn verhalen en voorbeelden verzameld over de manier waarop Ruimte voor Initiatief terugkomt in de opgaven. Deze verhalen en voorbeelden komen in dit hoofdstuk aan bod. Bij de interpretatie van resultaten moet worden opgemerkt dat er enkel is gesproken met betrokkenen vanuit de provincie. In een volgende monitor wordt bekeken hoe andere belanghebbenden kunnen worden meegenomen in metingen, bijvoorbeeld door inzet van een burgerpanel.

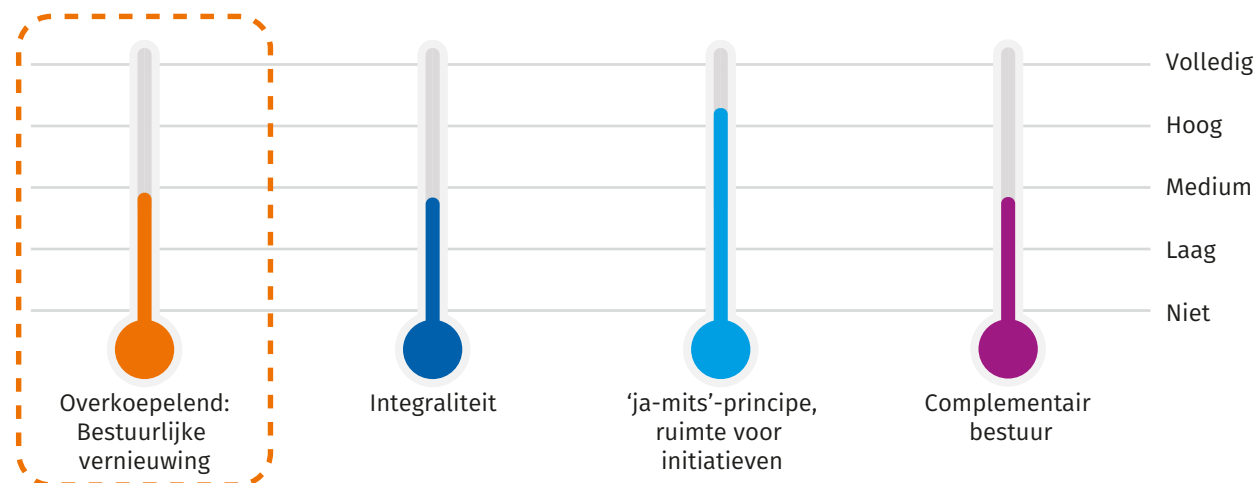

8.2 Huidig beeld

Door het ophalen van voorbeelden en verhalen ontstaat vooral een kwalitatief beeld. Tegelijkertijd kan een indruk worden gegeven van de mate waarin de verschillende principes tot uiting komen. Op basis van gesprekken met betrokkenen hebben de auteurs de mate waarin de principes tot uiting komen gerankt (zgn. *expert judgement*), en dit in een visualisatie weergegeven (Figuur 43). In het vervolg van dit hoofdstuk zal dieper op elk principe worden ingegaan.

Met Ruimte voor Initiatief wordt toegewerkt naar **bestuurlijke vernieuwing**. Een bestuursstijl die effectief is, waarin de maatschappelijke opgave centraal staat en de krachten uit de samenleving worden benut. In de interviews is gevraagd naar voorbeelden waarin bestuurlijke vernieuwing tot uiting komt. Hierin werd een beperkt aantal voorbeelden genoemd waarin daadwerkelijk via een vernieuwende bestuursstijl werd gewerkt. Zo werd in één opgave benoemd dat het noodzakelijk is om te vernieuwen en op andere manieren de samenwerking te zoeken dan voorheen.

De rol van de provincie verandert. Dit is niet specifiek voor Flevoland, maar een landelijk zichtbare trend. Partijen staan meer horizontaal dan hiërarchisch ten opzichte van elkaar, en als provincie heb je in de regio in bepaalde opgaven dan een rol als aanjager en facilitator. Hiermee wordt gesteld dat het haast noodzakelijk is om bestuurlijk te vernieuwen en (regionaal) de samenwerking te zoeken met gemeenten, uitvoeringsorganisaties, kennisinstellingen en andere partners. We zien dit terug in diverse opgaven. Hieronder benoemen we een aantal voorbeelden (niet uitputtend).

Disclaimer: de scores betreffen inschattingen van de auteurs op basis van gesprekken met betrokkenen.

Figuur 43. Tot uiting komen aspecten Ruimte voor Initiatief

- De Cultuurnota 2021-2024 is een voorbeeld dat op een vernieuwende wijze en (bestuurs)stijl tot ontwikkeling is gekomen. In verschillende sessies met culturele instellingen en gemeenten is input opgehaald voor de nota Cultuurbeleid. Ook hebben Statenleden in de aanloop naar de Cultuurnota kennisgemaakt met culturele instellingen en hebben zij in een workshop input geleverd. Daarnaast is de opzet en inhoud van het (ontwerp) cultuurbeleidskader besproken met een klankbordgroep, bestaande uit een brede afvaardiging vanuit de culturele sector. Ook is voor verschillende inhoudelijke pijlers afgestemd met betrokken (culturele) organisaties. In de nota zelf staat het totstandkomingsproces uitgebreid beschreven⁴⁹.

- Het nieuwe Economisch Programma wordt vormgegeven via een vernieuwend bestuurlijk proces. In dit proces wordt samen met Provinciale Staten verkend welke methode voor voorkantsturing en kaderstelling door PS werkt om met complexe vraagstukken om te gaan. In dit proces wordt geleerd van de praktijk van het economisch beleid. Op 17 februari 2021 is het statenvoorstel met de startnotitie door Provinciale Staten aangenomen. Dit wordt de komende tijd verder uitgewerkt.
- De ambitie 'op te treden als één overheid' krijgt vorm in de toepassing van de Omgevingswet. Door de organisatie van een Omgevingstafel zoeken alle overheden en adviserende instanties elkaar op om afgestemd en integraal op aanvragen te reageren. Op meer terreinen wordt regionale samenwerking geïntensiveerd om te zorgen dat burgers zich door de overheid gezien en gehoord worden. Naar aanleiding van de eind 2020 gehouden bestuurlijke conferentie 'Samen maken we Flevoland' is er een regionale bestuurlijke overleggroep geformeerd die tweewekelijks overleg voert over actuele zaken. Daarnaast bereidt deze groep een regionale conferentie voor die nog voor het zomerreces van 2021 zal plaatsvinden.
- Er is een gerichte, integrale en regionale aanpak nodig om Noordelijk Flevoland toekomstbestendig en minder kwetsbaar voor economische schommelingen te maken en om de brede welvaart voor burgers en bedrijven in de toekomst veilig te stellen. De Regio Deal Noordelijk Flevoland beoogt een samenhangende impuls te geven op het snijvlak van fysieke ontwikkelruimte, economie, verduurzaming, innovatie, ondernemerschap en talentontwikkeling. De Regio Deal bundelt de krachten van ondernemers, burgers, onderwijs- en kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en overheden en zorgt voor samenhang tussen de inzet van beleid, instrumenten en investeringen. De Regio Deal heeft een looptijd van 2020 tot en met 2025. Er zijn drie pijlers waar de Regio Deal Noordelijk Flevoland zich op richt: Het toekomstbestendig maken van het Maritiem Cluster op Urk (pijler 1); Verduurzaming IJsselmeervisserij (pijler 2); Verzilveren groeipotentieel Noordelijk Flevoland verbonden aan smart mobility (pijler 3).
- Snel internet: het glasvezelproject in Oostelijk en Zuidelijk Flevoland is succesvol verlopen en was volgens deelnemers een uniek project: Doordat de gemiddelde afstanden in het buitengebied groter zijn dan elders in Nederland lag er een grotere uitdaging in Flevoland. Ook bijzonder was het feit dat het project van onderop werd gedragen. Een groepje bewoners, boeren en burgers uit het buitengebied heeft het onderwerp bij de provincie op de agenda gekregen. Samen met andere bewonersgroepen en LTO Noord is dat toen verder ontwikkeld en is een plan gemaakt. Vervolgens is een marktpartij geselecteerd, waarna alle bewoners van het buitengebied via buurt-Whatsappgroepen aan elkaar verbonden werden en continu geïnformeerd werden over de voortgang. Het noodzakelijke deelnamepercentage werd in een recordtijd bereikt en het succes is gevierd met taart in de straat.
- De Landschapsvisie is zo opgesteld dat initiatiefnemers zelf kunnen beoordelen of en hoe hun idee aansluit bij de kwaliteit van het Flevolandse landschap. Inwoners, ondernemers tot overheden kunnen met plannen en projecten in het landschap aan de slag. Denk bijvoorbeeld aan een initiatief voor een park, het verbreden van een weg of plannen voor een nieuwe woonwijk. De landschapsvisie kan daarbij een bron van inspiratie zijn.
- Een ander voorbeeld waarin gewerkt wordt volgens het principe van een **complementair bestuur** is de Regionale Energie Strategie (RES)⁵⁰. Voor de organisatie van de RES wordt gebouwd op het

bestaande netwerk van de Flevolandse Energie Agenda (FEA). In de RES werken de provincie Flevoland, de gemeentes Almere, Dronten, Lelystad, Noordoostpolder, Urk en Zeewolde en het Waterschap Zuiderzeeland samen met maatschappelijke partijen zoals netbeheerders, woningcorporaties, werkgevers en de Natuur- en Milieufederatie. Met de RES Flevoland worden in de regio alle bestuurlijke en maatschappelijke betrokken partijen met elkaar verbonden. De energietransitie kan pas daadwerkelijk plaatsvinden en slagen als daar maatschappelijk draagvlak voor is. Volksvertegenwoordigers uit provincies, gemeenten en waterschap zijn en worden betrokken bij het gehele proces en zijn instemmingsbevoegd voor de RES 1.0.

- Een ander voorbeeld van integraal samenwerken en **één overheid** komt terug bij de Agro Expert Raad (AER). De AER laat zien hoe inhoudelijke regionale samenwerking kan worden bestendigd. Dit onafhankelijke adviserende orgaan geeft een impuls aan vraagstukken in de agrofoodsector in Flevoland. Samen met de sector wordt onderzocht welke initiatieven kansrijk zijn voor de transitie naar een 'gezonde landbouw voor iedereen'. Betrokkenen vanuit de provincie omschrijven het als volgt: "Wij zijn één van de partijen die daarin zitten.

De AER is een gelijkwaardige groep. Er zit geen structuur of hiërarchie achter. Op vrijwillige basis, om het gebied te adviseren over de koers die het gebied wil pakken als we verder willen komen met ambities".

- De opzet van Krachtige Samenleving is in essentie regionaal en over sectoren en bestuurlijke grenzen heen. Concreet wordt bijvoorbeeld de Zorgtafel in samenwerking met gemeenten, zorgpartners en andere stakeholders opgepakt: "Iedereen heeft met elkaar te maken, zit nog in oude systemen, als provincie jagen we samenwerking aan".

Ondanks deze voorbeelden werd er ook aangegeven dat er nog stappen te maken zijn, en bovendien waren er niet vanuit alle opgaven voorbeelden te noemen. In de meeste opgaven wordt nog niet bewust met Ruimte voor Initiatief omgegaan. Aspecten – integrale aanpak, ruimte voor maatschappelijke initiatieven, samenwerking – komen in enige vorm wel tot uiting, maar dit wordt niet zozeer gedreven door de opgave Ruimte voor Initiatief. Uitdagingen die genoemd worden hebben te maken met de spanning tussen bestuurlijke vernieuwing enerzijds en de drang naar (korte termijn) resultaten anderzijds, en het breder toepassen, niet alleen bij enkele beleidsthema's.

Ruimte voor Initiatief: nog niet scherp op het netvlies, wel voorbeelden te noemen

In de gesprekken met de betrokkenen wordt aangegeven dat de uitgangspunten van Ruimte voor Initiatief niet altijd actief en bewust worden toegepast of op het netvlies staan. Volgens de betrokkenen komt dit onder andere door een gebrek aan capaciteit, ruimte en centrale regie op het thema Ruimte voor Initiatief. Het is "nu nog te veel afhankelijk van de initiatiefrijkheid van de mensen zelf".

Dat betekent echter niet dat er niks gebeurt op dit vlak, zo geven betrokkenen aan: "Wij proberen Ruimte voor Initiatief vooral te implementeren op de manier waarin we ons positioneren in het gebied. We zien onszelf als één van de partijen. We proberen het verschil te maken in de dingen waar we goed in zijn. Bijvoorbeeld het verbinden van partijen, meedenken, soms een beetje geld. Je bent voortdurend aan het zoeken naar tempo maken, initiatief nemen, meebewegen met de ander. We duwen niet op tempo en resultaat, maar we doen mee".

Een ander uitgangspunt van Ruimte voor Initiatief waarvan veel voorbeelden te geven zijn is het **'ja, mits'-principe**. Werken vanuit dit principe betekent werken met minder beleidskaders en meer ruimte voor (maatschappelijke) initiatieven, maar wel binnen bepaalde randvoorwaarden om bijvoorbeeld kwetsbare omgevingswaarden te beschermen. Bij sommige opgaven wordt aangegeven dat het 'ja, mits-principe' bestaansrecht of fundament van de opgave is, hoewel hierbij moet worden aangetekend dat er vaak wel sprake is van heldere kaders waarbij vaak een bepaald (beleids-)thema het vertrekpunt is, in plaats van het maatschappelijke initiatief.

De provincie bepaalt op hoofdlijnen nog wel de spelregels. Tegelijkertijd zijn dit wel stappen richting een meer uitnodigende houding richting initiatiefnemers om binnen bepaalde kaders eigen ideeën te ontplooien. Het meest in het oog springende voorbeeld waarbij inwoners een hoge mate van vrijheid hebben in het ontplooien van eigen ideeën is Oosterwold. In Oosterwold heeft de gemeente Almere een gebied ontwikkeld waar bewoners hun eigen bouwplan kunnen ontwikkelen, met veel vrijheid en geheel naar eigen inzicht. Zij moeten dan wel kunnen aantonen dat hun project voldoet aan de wettelijke regels.

Naast Oosterwold worden er meer voorbeelden genoemd. Vanuit Landbouw Meerdere Smaken wordt aangegeven: "We hebben haast geen nee-tenzij. Het zou misschien wel goed zijn om een paar 'nee's' te hebben, maar in principe is elk goed nieuw idee dat bijdraagt aan bijvoorbeeld een nieuw verdienmodel in de landbouw een 'ja'". Een voorbeeld van een regeling waarbij het inbrengen van initiatieven nadrukkelijk wordt gestimuleerd is bij Leefbaar Platteland, een project dat zich richt op de ontwikkelingen op het platteland. Initiatieven die een bijdrage leveren aan de leefbaarheid van het platteland, en daarmee de versterking van de positie van inwoners, kunnen worden ingediend. Hiermee wil de provincie stimuleren dat bewoners zelf in staat zijn om in te spelen op ontwikkelingen die voor hen van belang zijn. In dat proces kunnen ze meer en zinvolle betrekkingen aangaan met andere bewoners en gebruikers van het platteland⁵¹.

Een ander voorbeeld is de Vernieuwend Initiatief Prijs (VIP). Hiermee worden maatschappelijke initiatieven gestimuleerd en gewaardeerd en wordt bekendheid gegeven aan initiatieven die bijdragen aan de waarde en ruimtelijke kwaliteit van het landschap en de identiteit van Flevoland. Een laatste voorbeeld betreft de regeling Bevordering Initiatieven Energietransitie vanuit de opgave Duurzame Energie.

Deze subsidieregeling is bedoeld om inwoners te helpen om initiatieven voor energiebesparing, -opwek, -opslag en – distributie te ontplooien.

Op het gebied van **integraliteit** is het beeld wisselend. Op thema's waar van nature samenwerking logisch is zien we een integrale en gezamenlijke aanpak terugkomen – denk aan circulaire economie en landbouw (o.a. reststromen landbouw), krachtige samenleving en landbouw (voeding, leefbaar platteland). Op overkoepelende ontwikkelingen als Lelystad Next Level, Handelingsperspectief Almere, de Verstedelijkingsstrategie MRA en diverse gebiedsprogramma's (bijv. Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland) komt dit ook terug, alsook meer specifieke ontwikkelingen als de bossenstrategie (met name landschap – landbouw) en de datacenterstrategie.

We zien het thema human capital vanuit krachtige samenleving bij veel opgaven terugkomen. Daarnaast zijn vanuit het Verhaal van Flevoland voorbeelden te noemen (bijv. opstelling van Windmolens in lijn met vaarten en tochten; landschap en landbouw). Niettemin heeft ook een evaluatie van de eerste Uitwerkingsagenda uitgemaakt dat opgaven veel van elkaar kunnen leren, maar dat inhoudelijke interacties nog niet altijd zichtbaar zijn.

Ook wordt in een aantal gesprekken benoemd dat van een fundamentele en structurele integrale aanpak nog niet altijd sprake is: “Eigenlijk moet je elk jaar een ‘week van de omgevingsvisie’ hebben om te weten waar de opgaven mee bezig zijn en om de uitwisseling op gang te krijgen”. In paragraaf 9.2.2 zijn meer voorbeelden van een integrale aanpak opgenomen

8.3 Meer informatie

- [Vernieuwend Initiatief Prijs Flevoland](#)
- [De pagina van Ruimte voor Initiatief op de Omgevingsvisie-website](#)

9. Flevoprincipes, samenhang en cross-overs

9.1 Inleiding en ambities

In de Omgevingsvisie is niet alleen verwoord wat we willen bereiken, maar wordt ook de nadruk gelegd op de manier waarop we de ambities willen realiseren. Hoe we dit willen aanpakken wordt middels de Flevoprincipes verwoord. Deze principes geven inspiratie voor en richting aan de uitwerking van de opgaven:

1. Werk opgavegericht
2. Verrijk met eigenheid
3. Doe mee en draag bij
4. Durf te vernieuwen
5. Wees betekenisvol
6. Mensen maken Flevoland

Naast de ambitie om te werken volgens de Flevoprincipes is er het streven om cross-overs te realiseren tussen de afzonderlijke opgaven. De zeven opgaven hebben een eigen kleur en volgen hun eigen pad. Tegelijkertijd zijn er talloze voorbeelden van plekken waar samenhang nodig is en waar opgaven bij elkaar komen. Die raakvlakken tussen opgaven noemen we cross-overs. In dit hoofdstuk schetsen we langs enkele voorbeelden een beeld van deze samenhang en cross-overs.

Met dit hoofdstuk wordt niet beoogd een oordeel te vellen over de mate van toepassing van Flevoprincipes of de mate van samenhang en crossovers. Dit is via de gebruikte methoden ook niet mogelijk. Wél biedt dit hoofdstuk verhalen en voorbeelden, bedoeld om te inspireren en te leren. Dit wordt gedaan aan de hand van anekdotische informatie, opgehaald uit interviews met betrokkenen vanuit de provincie Flevoland. In een Midtermreview van de Omgevingsvisie komen bovengenoemde aspecten meer evaluatief aan bod.

9.2 Huidig beeld

9.2.1 Flevoprincipes

De Flevoprincipes geven inspiratie voor en richting aan de uitwerking van de Omgevingsvisie. Het streven is deze Flevoprincipes te gebruiken bij iedere opgave door deze als startpunt te nemen en toe te passen in de praktijk. In gesprekken met betrokkenen is gevraagd in welke mate en hoe deze Flevoprincipes tot uiting komen. Hieruit ontstaat een divers beeld.

Aan de ene kant zijn er weinig die aangeven de Flevoprincipes uit hun hoofd te kennen of ze actief te implementeren in de ontwikkeling of uitvoering van de opgaven. Een verklaring die hiervoor gegeven wordt is het feit dat de principes betrekking hebben op houding en gedrag: *“Ze zitten niet zozeer in de activiteiten, maar meer in houding en gedrag. Dat maakt het wat ingewikkeld”*. Aan de andere kant komt naar voren dat principes vaak al onbewust verweven zitten in de manier waarop gewerkt wordt, maar dat ze zelden of nooit expliciet benoemd worden: *“Ze zitten in het systeem. Daarmee zijn we veel bezig geweest bij het maken van de Omgevingsvisie, maar expliciet kan ik ze niet benoemen. We hebben het er nooit over. We moeten het er misschien nogmaals over hebben”*.

Toch kunnen de betrokkenen wel veel voorbeelden noemen van hoe de Flevoprincipes tot uiting komen binnen hun eigen opgave, waarbij het ene principe vaker naar voren komt dan de andere. ‘Verrijk met eigenheid’ wordt bijvoorbeeld vaak genoemd. Bij de meeste opgaven wordt specifiek aandacht besteed aan het terug laten komen van een ‘Flevolands tintje’.

Herkenbaarheid creëren in het gebied en de inwoners betrekken bij de verschillende projecten zijn hier onderdeel van. Bij het Verhaal van Flevoland komt het bijvoorbeeld terug in het erfgoedprogramma - “*Er zijn gebiedssessies geweest en daar hebben we de Flevolandse eigenheid opgehaald voor het maken van het Verhaal*” - en de Structuurvisie Zon, waar de kenmerken van het Flevolands landschap in zijn meegenomen.

Deze regionale herkenbaarheid en eigenheid komt ook terug bij WEL in Flevoland, onderdeel van de opgave Krachtige Samenleving. De Flevolandse ondernemingszin en streven naar (duurzame) vernieuwing worden ook genoemd als onderdeel van de Flevolandse eigenheid. En komen onder andere tot uiting in pilots (Krachtige Samenleving), experimenten en proeftuinen (o.a. Landbouw Meerdere Smaken). Bij bijna alle opgaven wordt genoemd dat de provincie slechts een actor is in een speelveld met meerdere stakeholders, waardoor het adagium ‘doe mee en draag bij’ haast automatisch omarmd wordt.

Het feit dat enkele opgaven betrekking hebben op grote maatschappelijke transities, brengt ook met zich mee dat enkele Flevoprincipes soms onbewust al in de opgave verweven zitten.

‘Wees betekenisvol’, ‘durf te vernieuwen’ en ‘doe mee en draag bij’ zijn daar voorbeelden van. Ter illustratie wordt vanuit Circulaire Economie bijvoorbeeld aangegeven: “... *het werk is uiteraard betekenisvol. We staan aan het begin van een grote transitie. We krijgen best veel vrijheid en ruimte om daar invulling aan te geven. Het is zinvol wat we doen, met alle beperkingen en vertraging die we daarbij tegenkomen. Als provincie zijn we daarbij faciliterend, aanjagend, conditie-scheppend, en richten we ons op zaken als match-making. De Provincie als vehikel om zaken (projecten) van bedrijven/inwoners verder te krijgen*”.

9.2.2 Cross-overs en samenhang

Het streven is om cross-overs en samenhang te bewerkstelligen tussen de afzonderlijke opgaven uit de Omgevingsvisie. In gesprekken met betrokkenen is gevraagd in hoeverre daar sprake van is, en is gevraagd naar voorbeelden. Hieruit ontstaat een wisselend beeld. Enerzijds zijn er tal van voorbeelden te noemen waarbij cross-overs gerealiseerd worden, en intensief wordt samengewerkt tussen opgaven. Tegelijkertijd geven diverse betrokkenen aan dat dit met name gebeurt op vlakken waar het logisch is om met elkaar samen te werken, men elkaar nodig heeft en haast van nature al vindt. Ook wordt aangegeven dat er nog weinig sprake

is van het structureel opzoeken van cross-overs, en dat er kansen liggen om meer cross-overs te realiseren. Zo wordt gesteld: “*De evaluatie van de Uitwerkingsagenda 1 in de Uitwerkingsagenda 2020-2025 heeft laten zien dat alle opgaven veel van elkaar kunnen leren: strategisch, in netwerken, met andere opgaven. We kunnen goed organiseren dat we allemaal vanuit onze eigen opgave zaken delen, dwarsverbanden aanbrengen. Maar de inhoudelijke interacties zijn nog niet altijd zichtbaar*”. Ook wordt aangegeven dat de cross-overs niet altijd zozeer bewust worden opgezocht met opgaven, maar vooral op thema’s die ertoe doen. Of deze dan in opgaven ‘verpakt’ zitten of vanuit de lijnorganisatie worden opgepakt, is dan niet relevant: “*Uiteindelijk werk je toch samen met degenen waar je natuurlijk een link hebt, logische partners*”. Hierop voortbordurend wordt ook gesteld dat geforceerd cross-overs opzoeken weinig meerwaarde heeft, en je moet oppassen niet per sé verbanden of relaties te willen nastreven.

Aan de hand van enkele voorbeelden kan een beeld worden geschetst van de manier waarop cross-overs tot uiting komen. Dit overzicht is niet uitputtend, in de interviews zijn per opgave meerdere cross-overs opgehaald.

- In een project rondom de Knardijk is een maatschappelijk proces opgestart waarbij initiatiefnemers, burgers en organisaties de ruimte krijgen om hun ideeën voor een nieuwe bestemming van de dijk in te brengen. Plannen die elementen van erfgoed, landschap, recreatie, cultuur en natuur samenbrengen zijn uitgedrukt in het verhaal 'Meer dan een dijk'.

- Ook op het gebied van duurzaamheid en circulariteit zien we volop dwarsverbanden tussen de opgaven. In de 'Duurzaam Door'-coalitie worden oplossingen besproken voor transitievraagstukken die specifiek met voedsel en circulaire economie te maken hebben. De coalitie van gemeenten, het waterschap, IVN, NMFF, Aers, GGD, Pioniers van de Toekomst en de provincie, heeft in 2019 de 'bottom up' 'Programmatische

aanpak voedsel Flevoland' ontwikkeld. Hierin komen de ambities voor voedsel, voeding en gezondheid in Flevoland samen.

- Vanuit de landschapsvisie (Verhaal van Flevoland) worden diverse elementen uit andere opgaven meegenomen, zoals vanuit Landbouw Meerdere Smaken. Een natuurlijk proces, zo geven betrokkenen aan: *"Met de landschapsvisie hebben we een rondje langs de velden gedaan en dan zit landbouw er altijd goed in. Het is ook fundamenteel. De polder is gemaakt voor landbouw. In wezen wordt het landschap gebouwd door boeren. ... Er wordt nagedacht over de transitie naar voedselbossen, nieuwe gewassen in de landbouw, dat zijn landschapsstructuren die je niet zomaar overal wil hebben. Je wil natuurlijk niet dat de karakteristieke openheid wordt verstoord door her en der voedselbossen".* Ook met Duurzame Energie is er vanuit het Verhaal van Flevoland een duidelijke cross-over: *"het Regioplan Wind was al gestoeld op de landschapsstructuur. De windmolens staan in lijn met de vaarten en tochten en richting van de boerenerven. En dat wordt wederom meegenomen".*

Figuur 44. Audiotor Knardijk

- Tussen Krachtige Samenleving en Landbouw Meerdere Smaken worden diverse cross-overs genoemd die ook concreet zijn opgepakt in projecten en/of programma's: op gebied van voeding, vitaal platteland, en Duurzaam Door (zie ook hierboven).
- Op het gebied van Landbouw en Circulaire Economie zijn veel mogelijkheden tot kruisbestuiving, en worden actief cross-overs gezocht. Bijvoorbeeld daar waar het gaat om het verwaarden (hergebruiken) van agrarische reststromen.
- Vanuit Krachtige Samenleving loopt het thema human capital als een rode draad door veel opgaven heen. Er zijn diverse uitdagingen op de arbeidsmarkt, en deze komen op veel plekken terug. Denk aan de beschikbaarheid van voldoende gekwalificeerd personeel in sectoren als de zorg en techniek, maar ook aan de start van SCALA bij Lelystad Airport (Regionale Kracht). SCALA is gericht op de ontwikkelingen op en rond Lelystad Airport en omgeving, en biedt opleidingen aan in de richtingen Luchtvaart, Logistiek en Travel & Hospitality.
- In de Vernieuwend Initiatief Prijs (VIP) zitten elementen vanuit verschillende opgaven besloten, waaronder Ruimte voor Initiatief en het Verhaal van Flevoland. Elke 2 jaar gaat provincie Flevoland op zoek naar plannen die bijdragen aan de waarde en ruimtelijke kwaliteit van het landschap en de identiteit van Flevoland.
- Bij de ombouw van het kruispunt Ganzenweg-Knardijk komen aspecten vanuit diverse opgaven samen, en komt onder meer het Verhaal van Flevoland ook weer tot uiting. Bij het ontwikkelen van een aanpak voor deze verkeerssituatie is bijvoorbeeld gekeken hoe de ongelijkvloerse oplossing zo vormgegeven kan worden dat je ziet dat je Flevoland binnenkomt, met de dijk als blikvanger (Verhaal van Flevoland). Hiervoor is een coupure gemaakt⁵². Ook worden er natuurvriendelijke oevers aangelegd langs de Hoge Dwarsvaart om te zorgen dat er verschillende soorten planten en dieren in het gebied komen. Dit leidt tot landschappelijke afwisseling en een betere belevingswaarde van het Harderbos.

9.3 Meer informatie

- [Flevo-principes - Omgevingsvisie FlevolandStraks](#)

Bijlagen

Bijlage 1. Begrippenlijst

Brede Welvaart: Het concept 'Brede welvaart' gaat over de kwaliteit van leven in het hier en nu en de mate waarin deze ten koste gaat van die van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld. Kwaliteit van leven wordt aangeduid aan de hand van 'kapitalen'. Onderscheiden wordt economisch, natuurlijk, menselijk en sociaal kapitaal. De hoeveelheid kapitaal per inwoner moet op zijn minst gelijk blijven, willen volgende generaties eenzelfde niveau van welvaart kunnen bereiken ([CBS, 2019](#))

CO₂-uitstoot als gevolg van energiegebruik: in deze rapportage wordt met CO₂-uitstoot de uitstoot van CO₂ als gevolg van energiegebruik bedoeld. Hierin is bijvoorbeeld vrijkomen van CO₂ uit veenweides of uitstoot van andere broeikasgassen, zoals methaan en lachgas, niet meegenomen.

Energieneutraal: een gebied is energieneutraal wanneer de jaarlijkse productie van hernieuwbare energie gelijk is aan het finale energiegebruik in een gebied (Protocol Monitoring Hernieuwbare Energie, 2011).

Human capital: Het begrip 'human capital' laat zich het best vertalen naar menselijk kapitaal of menselijke kennis en kunde. Dit wordt gezien als een kritieke succesfactor voor (economische) groei. Via een Human Capital Agenda (HCA) werkt Flevoland eraan om dit menselijke kapitaal te behouden en te vergroten.

R-strategie: Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft een circulariteitsladder (R-ladder) uitgewerkt waarin verschillende strategieën (R-strategieën) worden beschreven die bijdragen aan het verminderen van het gebruik van primaire abiotisch grondstoffen. Voor circulariteitsstrategieën die hoger op de ladder staan zijn als vuistregel minder materialen nodig, waardoor de milieudruk door grondstoffengebruik wordt voorkomen. Hiermee geeft de ladder een prioriteitsvolgorde van hoog naar laag. De R-strategieën die worden onderscheiden zijn Refuse & Rethink (R1), Reduce (R2), Reuse (R3) en Repair en Remanufacture (R4).

Terawattuur (TWh) en Petajoule (PJ): twee wijzen om grote hoeveelheden energie uit te drukken, waarbij geldt dat 1 TWh = 1.000.000.000.000 Wh = 3,6 PJ. Ter referentie: het totale finale energiegebruik van Flevoland ligt al jaren rond de 10 TWh of 36 PJ.

Toegevoegde waarde (bruto): De waarde van alle geproduceerde goederen en diensten (de productiewaarde of output) minus de waarde van goederen en diensten die tijdens deze productie zijn opgebruikt (het intermediair verbruik). De toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in basisprijzen, de prijzen zijn die door producenten zijn ervaren.

Bijlage 2. Verantwoording

Algemeen

In deze bijlage wordt kort ingegaan op de hoofdlijnen van de gebruikte methoden. Voor een uitgebreide onderzoeksverantwoording wordt verwezen naar het Plan van Aanpak⁵³.

De omgevingsvisie bestaat uit zeven opgaven, elk met een eigen insteek. De meetmethode is daarom per opgave anders. Evenals de hoeveelheid reeds beschikbare informatie. Op basis van deskresearch en gesprekken met betrokkenen bij de opgaven zijn per opgave indicatoren geselecteerd. Hierbij zijn de Omgevingsvisie FlevolandStraks, De Uitwerkingsagenda 2020-2025, specifieke (beleids-)informatie aangedragen vanuit de opgaven en de NOVI als leidraad aangehouden. Aan de hand van deze indicatoren wordt inzicht gegeven in de maatschappelijke effecten die we als provincie proberen te bereiken (monitoring op effectniveau). De criteria voor de selectie van indicatoren is in hoofdstuk 1 beschreven.

Kwantitatieve aanpak

De informatie in deze monitor Omgevingsvisie bestaat uit kwantitatieve en kwalitatieve gegevens. Voor de cijfermatige (kwantitatieve) invulling is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van openbare repetitieve bronnen – zoals het CBS, UWV, etc. – en gegevens op verschillende geografische niveaus, om vergelijking

tussen gebieden en over tijd mogelijk te maken. Dat betekent dat sommige ontwikkelingen, waarvoor geen regionale data beschikbaar is, nog niet kunnen worden gemonitord. De komende periode wordt bekeken of regionale data beschikbaar kan worden gemaakt. In enkele gevallen is gebruik gemaakt van databronnen die (nog) niet openbaar beschikbaar zijn, zoals specifieke rapporten die in opdracht van provincie Flevoland door externe bureaus zijn ontwikkeld. In alle gevallen is een bronvermelding opgenomen. Niet-openbare rapporten zijn opvraagbaar bij de provincie.

Kwalitatieve aanpak

Om tot een meer beeldvormende invulling te komen van het doelbereik en de werkwijze zijn op ambtelijk niveau gesprekken gehouden met opgavetrekken en betrokkenen. Het aantal personen waarmee is gesproken varieert tussen de één en drie per opgave. In totaal zijn 14 personen geïnterviewd, allen zijn werkzaam binnen de provincie en betrokken bij de totstandkoming of uitvoering van de opgaven of onderdelen daarvan. De gesprekken vonden plaats tussen november 2020 en februari 2021 en volgden een semigestructureerd format, bestaande uit verschillende onderdelen, waaronder een opgave-inhoudelijke verkenning, zichtbare en gewenste effecten binnen de opgave, werken volgens de Flevoprincipes en samenwerking en crossovers.

De informatie uit de gesprekken is opgenomen ter illustratie en als ondersteuning op de gepresenteerde cijfers. In aanvulling op de gesprekken is in een reviewronde van het concept-rapport ook de input van overige betrokkenen bij de opgaven verzameld. Denk aan de input van beleidsmedewerkers die zich bezighouden met een specifiek onderdeel van de opgave, maar niet zijn geïnterviewd.

COVID-19

Deze publicatie verschijnt midden in de coronacrisis. De analyses in deze publicatie zijn gebaseerd op de meest recente beschikbare data. Meestal betreft dit data uit 2018 of 2019. Sommige indicatoren worden minder frequent geactualiseerd en zijn gebaseerd op data uit eerdere jaren. Slechts in een enkel geval is data van 2020 beschikbaar. De korte termijn impact van de crisis is dan ook nog maar beperkt zichtbaar in deze monitor. De crisis is uiteraard wel van invloed op ontwikkelingen in de leefomgeving. De mogelijke effecten hiervan zullen blijken in de volgende monitor, die in 2023 verschijnt.

Meer informatie

Deze rapportage is een product van provincie Flevoland, het projectteam Omgevingsvisie in samenwerking met Onderzoek en Beleidsinformatie. Contact: onderzoek@flevoland.nl

Bijlage 3. Ontwikkelingsagenda indicatoren

Een aantal indicatoren van de monitor Omgevingsvisie is nog in ontwikkeling. In deze bijlage geven we de stand van zaken van de indicatoren uit de Ontwikkelingsagenda.

Circulaire Economie

Voor het ontwikkelen van indicatoren voor de circulaire economie lopen er momenteel 2 parallelle trajecten:

1). Gezamenlijk met andere provincies wordt gekeken of er gekomen kan worden tot een uniforme set van indicatoren waarlangs de voortgang van de circulaire economie gemeten kan worden, en 2). Provincie Flevoland verkent het potentieel van data afkomstig uit de database van het Landelijk Meldpunt Afvalstoffen van het RIVM. De verwachting is dat hiermee in een volgende monitor onderstaande indicatoren inzichtelijk kunnen worden gemaakt.

- Hergebruik van groene grondstoffen
- Hergebruik van gebruikte materialen
- Bedrijfsafval

Landbouw Meerdere Smaken

- Kringlooplandbouw. Op landelijk niveau werkt het PBL momenteel de indicator 'kringlooplandbouw in kwetsbare gebieden' uit in het kader van de NOVI.

Daarnaast worden er indicatoren ontwikkeld vanuit de Boerderij van de Toekomst. Bekeken wordt of hierop kan worden aangesloten.

- Speler van wereldformaat. De komende periode wordt dit begrip i.s.m. beleidscollega's verder geoperationaliseerd, waarna de beschikbaarheid en ontwikkeling van relevante data wordt verkend.

Krachtige Samenleving

- Leefbaar platteland. Leefbaar Platteland is één van de vier programmalijnen van Krachtige Samenleving, maar komt momenteel nog niet terug in de monitor. De komende periode wordt de Leefbaarometer^y door het Rijk doorontwikkeld en herijkt. Gekeken wordt of hierbij kan worden aangesloten.
- Toekomstbestendige gezondheidszorg. Vanuit deze programmalijn zijn momenteel reeds enkele indicatoren opgenomen (ervaren gezondheid, brede welvaart, participatie vrijwilligerswerk. De komende periode wordt bekeken of en hoe er een indicator kan worden opgenomen in relatie tot een innovatieve zorginfrastructuur.

^y <https://www.leefbaarometer.nl>

Regionale Kracht

- Circulaire woningen. De mogelijkheden worden de komende periode verkend voor een indicator die een beeld geeft van de mate van circulariteit (en mogelijk: duurzaamheid) van de Flevolandse woonopgave.
- Blauwgroene slinger. De komende periode wordt dit grip verder geoperationaliseerd, waarna de beschikbaarheid en ontwikkeling van relevante data wordt verkend.

Verhaal van Flevoland

- Landschap van wereldfaam. Onder leiding van het RCE ontwikkelt een aantal instituten momenteel zes basisindicatoren voor landschap. Het gaat om indicatoren voor cultuurhistorie, opgaande beplanting, reliëf, schaal van het landschap/openheid, landgebruik, ontwikkeling verspreide bebouwing. Zodra deze indicatoren gereed zijn, werkt het PBL enkele indicatoren uit die de ontwikkeling van deze factoren in een aantal specifieke gebieden in beeld brengen. Vervolgens wordt bekeken hoe deze regionaal vertaald kunnen worden.

- 1 Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) (2018). Monitor Nationale Omgevingsvisie 2020. Nulmeting bij de start van de Nationale Omgevingsvisie. URL: <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-monitor-nationale-omgevingsvisie-2020-4098.pdf>
- 2 Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) (2018). Circulaire economie: wat we willen weten en kunnen meten. URL: <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2018-circulaire-economie-wat-we-willen-weten-en-kunnen-meten-2970.pdf>
- 3 Het Plan van Aanpak Monitor Omgevingsvisie [opvraagbaar bij Provincie Flevoland]
- 4 Klimaatmonitor (2020). Overige cijfers in dit hoofdstuk zijn tevens afkomstig van de Klimaatmonitor, tenzij anders vermeld.
- 5 Concept-RES Flevoland (2020)
- 6 Klimaatmonitor (2020) & CBS (2020), Hernieuwbaar op land naar RES-regio, 2018 en 2019. URL: <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2020/25/hernieuwbaar-op-land-naar-res-regio-2018-en-2019>
- 7 RoyalHaskoningDHV (2018), Circulaire Atlas provincie Flevoland. URL: <https://www.omgevingsvisieflevoland.nl/wp-content/uploads/2018/06/Circulaire-Atlas-provincie-Flevoland-RHDHV-080618.pdf>
- 8 Ibid.
- 9 Ibid.
- 10 Ibid.
- 11 CBS (2020). Gemeentelijke afvalstokken; hoeveelheden. URL: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83558NED/table?ts=1617783841448>
- 12 Rijksoverheid (2020), Huishoudelijk afval scheiden en recycleren. URL: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/afval/huishoudelijk-afval>
- 13 Conform SBI-classificatie PBL (2020); in o.a. https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2019-achtergrondrapport-bij-circulaire-economie-in-kaart-3403_1.pdf
- 14 Vestigingenregister Provincie Flevoland (2020)
- 15 PBL (2021). Integrale Circulaire Economie Rapportage 2021. URL: <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2021-integrale-circulaire-economie-rapportage-2021-4124.pdf>
- 16 Provincie Flevoland (2020), Voortgangsrapportage Duurzame Energie. URL: <https://www.flevoland.nl/getmedia/aacd0a09-1cd0-42b9-b429-0c1feb16a34a/Energierapportage-2020-Provincie-Flevoland.pdf>
- 17 Vogelzang, T., Smit, B., Jager, J., Prins, H., Verhoog, D., & Poppe, K. (2016). Toekomstperspectief agrosector Flevoland. URL: <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/375485>
- 18 CBS (2020). Activiteiten van biologische landbouwbedrijven. URL: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83922NED/table?dl=AC87>
- 19 WUR (2020), Ontwerp Boerderij van de Toekomst. URL: <https://edepot.wur.nl/520716>
- 20 Stichting Grauwe Kiekendief - Kenniscentrum Akkervogels (2019), Broedvogels in het agrarisch gebied van de provincie Flevoland.
- 21 Agro Expert Raad Flevoland (2020), Biodiversiteit en de Flevolandse landbouw. URL: https://www.omgevingsvisieflevoland.nl/wp-content/uploads/2020/12/Advies-AER-Biodiversiteit-en-de-Flevolandse-landbouw_DV.pdf
- 22 Agro Expert Raad Flevoland (2020), De bodem onder de Flevolandse landbouw. URL: <https://www.omgevingsvisieflevoland.nl/wp-content/uploads/2020/11/De-bodem-onder-de-Flevolandse-landbouw.pdf>
- 23 Diverse rapporten, waaronder: Van der Gaast, K. H., van Leeuwen, E. S., & Wertheim-Heck, S. C. O. (2020), City-Region Food Systems and Second Tier Cities: From Garden Cities to Garden Regions. Sustainability, 12(6), [2532]; Mandryk M. et al (2014), The role of farmers' objectives in current farm practices and adaptation preferences: a case study in Flevoland, the Netherlands. Regional Environmental Change 14 (4)

- 24 Van der Gaast, K. H., van Leeuwen, E. S., & Wertheim-Heck, S. C. O. (2020), City-Region Food Systems and Second Tier Cities: From Garden Cities to Garden Regions. Sustainability, 12(6), [2532]. <https://doi.org/10.3390/su12062532>
- 25 Cloosterman & Stam (2020). Entrepreneurial Ecosystem Index 2020. URL: <https://www.entrepreneurialecosystemobservatory.nl/wp-content/uploads/2020/12/Entrepreneurial-Ecosystem-Index-2020.pdf>
- 26 CBS (2020). Regionale kerncijfers; nationale rekeningen. URL: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84432NED/table?ts=1617783975425>
- 27 Vestigingenregister Provincie Flevoland (2020)
- 28 Ibid.
- 29 De jaarstukken 2020 van provincie Flevoland zijn beschikbaar op <https://www.flevoland.nl/loket/financien>
- 30 UU & Rabobank (2019). Brede welvaart pas na tien jaar boven niveau van voor de economische crisis. URL: https://www.uu.nl/sites/default/files/190620_bwi_def.pdf
- 31 CBS (2020). Regionale Monitor Brede Welvaart. URL: <https://dashboards.cbs.nl/v2/regionalemonitorbredewelvaart/>
- 32 CBS (2019). Welvaart in Nederland 2019. URL: <https://longreads.cbs.nl/welvaartin Nederland-2019/>
- 33 CBS (2021). Arbeidsdeelname; regionale indeling 2019. URL: <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84703NED/table?dl=49E3E>
- 34 Ibid.
- 35 CBS (2020). Regionale Monitor Brede Welvaart: Vrijwilligerswerk. URL: <https://dashboards.cbs.nl/rmbw/regionalemonitorbredewelvaart/>
- 36 Provincie Flevoland, (2020). In het kader van de Coronacrisis zijn diverse analyses gedaan naar de impact op economie en arbeidsmarkt. Ook wordt periodiek een monitor uitgebracht. Zie: <https://www.flevoland.nl/dossiers/coronacrisis>
- 37 Het UWV heeft in 2020 verscheidene rapporten uitgebracht over de impact van de coronacrisis op de werkgelegenheid. Zie onder andere: https://www.werk.nl/arbeidsmarktinformatie/images/Coronacrisis_impact_op_de_werkgelegenheid_in_Flevoland.pdf en <https://www.werk.nl/arbeidsmarktinformatie/images/contractvorm-instroomWW-6aug2020.pdf>
- 38 UWV (2021). Spanningsindicator. URL: <https://www.arbeidsmarkt cijfers.nl/Report/2>
- 39 UWV (2020). Duiding arbeidsmarktontwikkelingen, oktober 2020. URL: <https://www.uwv.nl/overuwv/Images/uwv-duiding-arbeidsmarktontwikkelingen-oktober-2020.pdf>
- 40 Zowelwerk (2020). Facts & Figures 2020. Arbeidsmarkt zorg en welzijn Flevoland. URL: <https://zowelwerk.arbeidsmarkt in beeld.nl/facts-figures-2020-arbeidsmarkt-zorg-en-welzijn-flevoland>
- 41 Prognosemodel Zorg & Welzijn (2021), ontwikkeld door ABF Research in opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. URL: <https://www.prognosemodelzw.nl/>
- 42 VisitFlevoland. Landschapskunst. URL: <https://www.visitflevoland.nl/nl/zie/architectuur-design/land-art>
- 43 Provincie Flevoland (2019). Cultuurmonitor 2017-2018. URL: <https://www.flevoland.nl/getmedia/2b8baca-49be-46d7-9c28-cbeb6105258e/Cultuurmonitor-2017-2018-dv.pdf>
- 44 Visit Flevoland (2019). Jaarverslag 2019. URL: <https://www.visitflevoland.nl/uploads/media/604b8ce6293ea/20-0141-visit-flevoland-digitaal-jaarverslag-def.pdf>
- 45 Kantar (2019). Imago-onderzoek Flevoland [opvraagbaar bij Provincie Flevoland].
- 46 I&O Research (2019). Regio- en provinciegevoel. Onderzoek onder de Nederlandse bevolking in opdracht van de NOS. URL: https://www.ioresearch.nl/wp-content/uploads/2019/10/Rapport-IenO-NOS2-Regiogevoel-def_1.pdf

- 47 Kantar (2019). Imago-onderzoek Flevoland [opvraagbaar bij Provincie Flevoland].
- 48 Ibid.
- 49 Provincie Flevoland (2020). Flevoland: Ruimte voor Cultuur. Ontwerpnota cultuurbeleid 2021-2024 URL: <https://www.flevoland.nl/getmedia/e16e9eb5-a51b-4a10-9088-de0e126d10ef/Ontwerp-cultuurnota-2021-2024.PDF>
- 50 RES, 2020. Concept-RES. URL: <https://www.regionale-energiestrategie.nl/documenten/HandlerDownloadFiles.ashx?idnv=1600632>
- 51 Provincie Flevoland (2020). Notitie Leefbaar Platteland. URL: <https://stateninformatie.flevoland.nl/Vergaderingen/Provinciale-Staten/2020/24-juni/15:30/DOCUVTP-2568681-v3-Notitie-Leefbaar-Platteland-1.pdf>
- 52 Uit interview Verhaal van Flevoland
- 53 Het Plan van Aanpak Monitor Omgevingsvisie [opvraagbaar bij Provincie Flevoland]